

J A Z Y K O V Ě D N Ě

A K T U A L I T Y

Časopis
Jazykovědného sdružení České republiky

roč. LVII – 2020
č. 3 a 4

<https://www.jazykovednesdruzeni.cz/aktuality/>

ISSN 1212-5326

JAZYKOVĚDNÉ AKTUALITY

ročník LVII (2020), číslo 3 a 4

Vydává Jazykovědné sdružení České republiky
s finanční podporou Akademie věd ČR.

<http://www.jazykovednesdruzeni.cz>

Hlavní redaktorka: Michaela Lišková (Praha)
Výkonná redaktorka: Soňa Schneiderová (Opava)
Členové redakční rady: Tomáš Duběda (Praha), Jana Hoffmannová (Praha),
Pavla Chejnová (Praha), Jan Kořenský (Olomouc),
Diana Svobodová (Ostrava), Martin Šemelík (Praha),
Silvie Válková (Olomouc)

Příspěvky laskavě zasílejte v elektronické verzi, ve formátu textového editoru
MS Word, na e-mailovou adresu sona.schneiderova@pedf.cuni.cz.

Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha,
č. j. NP 583/1993 ze dne 13. 4. 1993.

Časopis je zapsán v evidenci periodického tisku pod číslem MK ČR E 21347.

OBSAH

Odborné články

- Ludmila Kodadová: *Česká přísloví a jejich německé ekvivalenty. Lexikografická analýza SČFI 4* 74
- Zuzana Laubeová: *Dva projevy spontánnosti: opakování stejných slov a překlady, přeroknutí, slovní fragmenty* 93
- Petra Sivčáková: *Módní terminologie ve vybraných německo-českých slovnících 1. pol. 20. stol. Příspěvek k německo-české historické metalexikografii* 103

Interview

- Miroslav Sedláček: *Rozhovor s prof. Timothy Williamsonem* 122

Drobnosti

- Kamila Smejkalová: *Jazyková poradna ÚJČ v době jarního nouzového stavu* 129
- Michaela Lišková – Martin Šemelík a kol.: *Hesla z Akademického slovníku současné češtiny: covid-19* 133
- Michal Škrabal: *Roboti všech jazyků, spojte se!* 138

Nové publikace

- Martin Janečka: *Když ruce mluví: Gesto a znakový jazyk v dějinách západního myšlení (Josef Fulka)* 140
- Jan Křivan: *Teorie lexikální sémantiky (Dirk Geeraerts)* 145

Kronika

- Lucie Jílková: *Online přednášky Jazykovědného sdružení* 152
- Anna Christou: *Nedělej Zagorku! Online přednáška Marie Kopřivové o zdrojích nových frazémů v češtině* 154
- Lucie Radková: *Neologická debata konaná 9. 9. 2020 v Praze* 156
- Marie Kopřivová – Kateřina Šichová: *Kdo umí, umí. Františku Čermákovi k narozeninám* 158
- Petr Mareš: *Životní jubileum profesorky Jany Hoffmannové* 163
- Miloslav Vondráček: *K životnímu jubileu Františka Štíchy* 165
- Libuše Čižmárová: *Vzpomínka na Stanislavu Kloferovou* 168

Česká přísloví a jejich německé ekvivalenty. Lexikografická analýza *SČFI 4*

Ludmila Kodadová

Fakultní základní škola PedF UK Na Slovance, Praha
kodadovaludmila@gmail.com

Abstract: Czech proverbs and their German equivalents. A lexicographic analysis of the Dictionary of Czech Phraseology and Idiomatics 4

This study examines German language equivalents of Czech proverbs in the *Dictionary of Czech Phraseology and Idiomatics 4 (DCPI 4)*. Based on corpus data and dictionary analyses, the aim is to evaluate the current state of German-language equivalents in *DCPI 4* and offer possible suggestions for improvement. Therefore, the chosen approach is not only contemplative, but also constructive. Applying both, a quantitative and qualitative exploratory approach, comparative case studies are used as primary research method. Findings reveal that the choice of majority of the equivalents listed in the *DCPI 4* is justified, although many of the equivalents would require further specification. Obtaining these data can be identified as important issues for improving equivalent parts of the entries in the *DCPI 4*. Further research could be aimed at determination of the equivalent value of the proposed specification or at finding the missing equivalents in the *DCPI 4*.

Keywords: lexicology, phraseology, paremiology, lexicography, phraseography, Corpus Linguistics, equivalence

1. Úvod

V tomto příspěvku vycházím ze své stejnojmenné diplomové práce zabývající se problematikou ekvivalence v oblasti paremiologie, která vznikla v Ústavu germánských studií na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Vzhledem k značnému rozsahu diplomové práce se tento článek soustředí především na její analytickou část, jejímž cílem je zhodnotit stávající stav německojazyčných ekvivalentů českého paremiologického minima ve *Slovníku české frazeologie a idiomatiky 4* Františka Čermáka a případně nabídnout návrhy na zpřesnění těchto ekvivalentů.

Teoretická pojednání z oblasti frazeologie a lexikografie, resp. paremiografie, která jsou součástí diplomové práce, se pro účely tohoto příspěvku omezují pouze na základní poznatky představující teoretický rámec výzkumu.

Stěžejní část tohoto příspěvku však tvoří praktický výzkum. Nejdříve podrobněji představíme předmět našeho zkoumání a zvolenou metodologii. Nedílnou součástí praktické části je také exemplární analýza dvou vybraných přísloví, na nichž je navržena metodologie názorně demonstrována. Následně jsou prezentovány pomocí grafického znázornění kompletní výsledky analýzy. Další část je exkurzem k typologii ekvivalentů a představuje ukázkou toho, jak by

získaná data mohla být dále využita. Příspěvek uzavírá stručné shrnutí výsledků výzkumu.

Přínosem této práce je zpracování tématu ekvivalence v oblasti paremiologie, resp. paremiografie, neboť srovnávací frazeologické, resp. frazeografické práce u jazykového páru čeština – němčina jsou spíše ojedinělé (např. Bergerová, 2009, Zeman, 2006, Ciešlarová, 2010, Čechová, 2018). V případě dalšího vydání tohoto slovníku mohou zároveň výsledky analýzy, a to především předložené návrhy na zpřesnění stávajících ekvivalentů, přispět ke zvýšení jeho kvality.

V odborné literatuře je kategorie přísloví se svými rozmanitými funkcemi definována různě. František Čermák zařazuje přísloví do kategorie propozičních frazémů: „Propoziční frazém je vždy úplnou větou a má tedy, pokud je založený na slovese, i svůj pevný subjekt“ (Čermák, 2007, s. 447). Větnou povahu přísloví zdůrazňuje i Wolfgang Mieder, podle nějž jsou přísloví „všeobecně známé, ustálené věty, které výstižně vyjadřují nějaké životní krédo či životní moudrost“ (Mieder – Röhrich, 1977, s. 3). Stejně jako jiné frazémy, mohou se i přísloví objevovat v různých variantách, na základě čehož je relativizována jejich stabilita (Burger, 1998, s. 25–26). Od uzuální variace je potřeba odlišit okazionální modifikaci. Modifikace, hojně používaná především masmédií, obměňuje přísloví záměrně pro účely konkrétního textu (srov. Šichová, 2015). Velká část českých přísloví se svými nejrozličnějšími variantami je zpracována ve *Slovníku české frazeologie a idiomatiky 4. Výrazy větné* Františka Čermáka, jehož inventář sestává z propozičních frazémů.¹ V tomto slovníku nalezneme mimo jiné i německojazyčné ekvivalenty českých přísloví, které slouží jako základ praktického výzkumu.

1.1 Tertium comparationis

Jeden z nejdůležitějších pojmů srovnávací frazeologie² je latinský termín *tertium comparationis* označující společný znak komparanda a komparátu. Při každém srovnávání frazémů je důležité si takové *tertium comparationis*, které slouží jako srovnávací základ, stanovit. Nabízí se dvě možnosti, které mohou jako *tertium comparationis* sloužit, a to význam, tedy sémantická shoda na denotativní rovině, nebo *struktura* frazémů. Výsledný ekvivalent by měl být zároveň použitelný především ve stejné funkci jako frazém ve výchozím jazyce. V důsledku toho je při srovnávání frazémů potřeba vzít v úvahu i různá *subtertia comparationis*, protože ne vždy lze daný ekvivalent použít v libovolném kontextu. (Šichová, 2013, s. 142)

¹ K makrostruktuře a mikrostruktuře *SČFI 4* např. Šichová – Šemelík (2018).

² Srovnávací frazeologie si klade za cíl popsat podobnosti i rozdíly mezi frazémy různých jazyků.

1.2 Typologie ekvivalentů

Stejně tak jako existuje celá řada definic pojmu *ekvivalence*, rozlišujeme i několik různých klasifikací ekvivalence. Nyní si stručně představíme typologii ekvivalence Kateřiny Šichové (Šichová, 2013), na jejímž teoretickém základě je založen exkurz k typologii ekvivalence vybraných analyzovaných přísloví v oddílu 5.

V klasifikačním modelu jsou rozlišovány dva³ základní typy ekvivalence: *frazeologická ekvivalence* (typ I) a *žádná (nebo nefrazeologická) ekvivalence* (typ II).

Typ I reprezentují frazeologické ekvivalenty, frazému ve výchozím jazyce tedy odpovídá frazém v cílovém jazyce. Můžeme je rozdělit do dvou tříd: úplný ekvivalent (I. 1) je takový frazém, který se shoduje jak ve významu a struktuře srovnávaných frazémů, tak i v jejich *lexikálním obsazení*. V případě, že jsou frazémy pouze částečně ekvivalentní, mluvíme o částečném ekvivalentu (I. 2), který můžeme dále rozlišovat podle toho, zda je rozdíl mezi srovnávanými frazémy ve významu, struktuře či *lexikálním obsazení*.

K typu II patří naopak frazémy, které v cílovém jazyce nemají buď žádný, nebo „pouze“ nefrazeologický ekvivalent.

Tento klasifikační model rozlišuje ještě tzv. „*zdánlivou*“ ekvivalenci (typ III). Jedná se o frazémy, které se sice plně shodují ve struktuře i *lexikálním obsazení*, ale jejich význam je zcela rozdílný.

2. Materiál výzkumu

Na teoretické poznatky v oblasti paremiologie a kontrastivní frazeologie navazuje výzkum. Následující odstavce přiblíží jak samotný předmět zkoumání, tak nástroje, které byly pro účely tohoto výzkumu použity.

2.1 Předmět zkoumání

Předmětem zkoumání je české paremiologické minimum, které Čermák uvádí ve svém *Základním slovníku českých přísloví*⁴, a jeho německojazyčné ekvivalenty, jejichž autorem je Čermákův někdejší student Jürgen Ostmeier. Základem výzkumu je vyhledání 446 českých přísloví v *SČFI 4* a shromáždění jejich německojazyčných ekvivalentů, které jsou dále podrobeny několikaúrovňové analýze. Každý ekvivalent nalezený v *SČFI 4* je označen jako P0⁵. Každý další ekvivalent lišící se od P0 je označen jako P1, P2, P3 atd.

³ Kateřina Šichová dělí frazeologické ekvivalenty do tří podskupin: úplné ekvivalenty, částečné a funkční významové ekvivalenty. Tato práce se však omezuje pouze na rozlišení úplných a částečných ekvivalentů.

⁴ Dále jen *ZSČP*.

⁵ Přísloví 0.

2.1.1 Česko-německojazyčný materiál

V první fázi analýzy jsou excerpované německojazyčné ekvivalenty zkoumány ve směru čeština-němčina. Pro tyto účely jsou použity dva nástroje: korpus *InterCorp* a *Velký česko-německý slovník*⁶ Huga Siebenscheina.

Rozsáhlý synchronní paralelní korpus *InterCorp* je součástí Českého národního korpusu. Pro účely této práce byl *InterCorp* zvolen kvůli svému značnému rozsahu, neboť jeho jádro tvoří manuálně zarovnané beletristické texty, které přísloví často obsahují. Vedle toho obsahuje *InterCorp* také automaticky zarovnané texty, např. právní texty Evropské unie, záznamy z jednání Evropského parlamentu a další, v nichž se přísloví také často vyskytují. V *InterCorpu* jsou tedy vyhledávány německojazyčné ekvivalenty českých přísloví (z *SČFI* 4). Nalezené ekvivalenty jsou opět zaznamenávány, aby později mohly být porovnány s ekvivalenty uvedenými v *SČFI* 4.

Německojazyčné ekvivalenty českých přísloví jsou stejným způsobem vyhledávány rovněž ve *Velkém česko-německém slovníku* Huga Siebenscheina.

2.1.2 Německojazyčný materiál

Zatímco v první fázi sbírání materiálu šlo o to, jak jsou přísloví přeložena z českého jazyka do jazyka německého, nyní jsou zjištěné ekvivalenty (z *SČFI* 4, *InterCorpu* a *VČNS*) zkoumány prostřednictvím dalších slovníků, korpusu a internetu v němčině.

Shromážděné ekvivalenty jsou dále ověřovány ve slovnících *Duden 11* a *Deutsche Idiomatik*. *Duden 11* nabízí čtenáři více než 10 000 běžně používaných frazémů. Slovník *Deutsche Idiomatik* Hanse Schemanna vybočuje z řady německojazyčných frazeologických slovníků, a to především díky teoretickému pojednání o frazémech a jeho rozsahu. S 33 000 frazémy platí za nejrozsáhlejší frazeologický slovník němčiny.

Ekvivalenty jsou ověřovány také pomocí největšího německého referenčního korpusu *DeReKo*⁷. Konkrétně byl pro ověřování použit *Archiv öffentlich zugänglicher Korpora geschriebener Sprache*⁸. Tento korpus zahrnuje beletristické texty a publicistické texty, plenární protokoly ze zemských parlamentů a další. Protože i internetové texty představují relativně velký reprezentativní vzorek textů rodilých mluvčích nejrůznějšího původu, věku či vzdělání, jsou ekvivalenty ověřovány na internetu pomocí vyhledávače *Google*.

⁶ Dále jen *VČNS*.

⁷ Das Deutsche Referenzkorpus.

⁸ Archiv veřejně přístupných korpusů psaného jazyka.

2.2 Vyhledávání ve slovnících, korpusech a na internetu

2.2.1 Slovníky

Frazémy v *SČFI 4* i v *VČNS* jsou vyhledávány podle jejich hlavní komponenty, podle níž jsou do slovníku zařazeny. Mnohdy vyhledávání ztěžoval fakt, že hlavní komponenta přísloví v *SČFI 4* nekoresponduje s hlavní komponentou téhož přísloví v *VČNS*. Také *Duden 11* a *Deutsche Idiomatik* řadí svá hesla abecedně podle hlavní komponenty frazému. U každého ekvivalentu, který byl nalezen v *SČFI 4*, *InterCorpu* či *VČNS*, byla tato hlavní komponenta stanovena a vyhledávána ve slovnících *Duden 11* a *Deutsche Idiomatik*. Protože v těchto dvou slovnících nemusel být nalezen vždy totožný ekvivalent jako v česko-německojazyčném materiálu, mohou nová P přinášet také *Duden 11* a *Deutsche Idiomatik*.

2.2.2 Korpusy a internet

V *InterCorpu* byly dotazy formulovány ve vyhledávači *KonText* tak, aby byly zohledněny i varianty přísloví. Např. v případě přísloví *Chybami/chybama se člověk učí*, zněl dotaz *se člověk učí*, abychom získali ekvivalenty obou variant. Stejným způsobem byly formulovány i dotazy ve vyhledávači *Cosmas II* korpusu *DeReKo*, kde byly hledány ekvivalenty nalezené v česko-německojazyčném materiálu. Z toho důvodu je možné, že nová P mohou být objevena také pomocí korpusu *DeReKo*. Např. při ověřování ekvivalentu P0 *Je mehr er hat, desto mehr er will* jsme na základě dotazu *Je mehr er hat* získali nový ekvivalent *Je mehr er hat, je mehr er will*.

Prostřednictvím internetového vyhledávače *Google* byla na internetu zjišťována četnost již nalezených ekvivalentů (ve slovnících *VČNS*, *Duden 11*, *Deutsche Idiomatik* a v korpusech *InterCorp* a *DeReKo*). Protože přísloví vykazují komplexní syntaktickou strukturu, musel být každý dotaz v *Google* zadáván do uvozovek.⁹

3. Metodologie a exemplární analýza

3.1 Metodologie

⁹ Vzhledem k velkému množství nalezených dokladů na internetu bylo od dosavadního postupu (formulování dotazu pomocí částí frazému) upuštěno. Pokud by byl rozsah zkoumaného materiálu menší, mohl by být (místo vyhledávače *Google*) pro tyto účely použit nástroj *WebCorp*.

Po nashromáždění veškerého materiálu byly získané ekvivalenty podrobeny několikaúrovňové analýze, jejíž metodologii nyní představíme. Na jejím základě lze německojazyčné ekvivalenty v *SČFI 4* klasifikovat do sedmi tříd, které jsou označeny písmeny A–G:

3.2 Ověření stávajících ekvivalentů v *SČFI 4*

Poté co byl nashromážděn materiál v *SČFI 4*, korpusech *InterCorpu* a *DeReKo*, ve slovnících *Duden 11* a *Deutsche Idiomatik* a na internetu, mohla být získaná data analyzována. Na tomto místě je potřeba také zdůraznit, že na každé úrovni analýzy stojí v popředí význam, a proto nejsou analyzovány všechny nalezené ekvivalenty, např. německojazyčný ekvivalent *Eine blinde Henne findet auch einmal ein Korn*¹⁰ u českého přísloví *Ani kuře zadarmo nehrabe*.

Nejdříve bylo 446 přísloví z *ZSČP* vyhledáváno v *SČFI 4*. Pokud české přísloví v *SČFI 4* nebylo nalezeno, z další analýzy bylo dále vypuštěno (třída G). V opačném případě byl u českého přísloví v *SČFI 4* vyhledáván německojazyčný ekvivalent. Pakliže nalezen nebyl, přísloví bylo z analýzy rovněž vypuštěno (třída G), protože cíl práce spočívá v ověřování stávajících ekvivalentů a navrhování jejich zpřesnění. Byl-li ekvivalent nalezen, byl označen P0.

Další krok spočíval ve vyhledávání ekvivalentů českých přísloví v česko-německojazyčném materiálu. Metodologie připouští celkem tři základní možnosti, které mohou nastat:

(1) Ekvivalent nebyl nalezen ani v *InterCorpu*, ani v *VČNS*

Pokud nebyl nalezen žádný ekvivalent ani v *InterCorpu*, ani v *VČNS*, bylo P0 ověřováno ve slovnících *Duden 11* a *Deutsche Idiomatik*. V případě, že P0 v jednom z těchto dvou německých slovníků zaznamenáno bylo, P0 bylo označeno jako „ověřené“ (třída A). Pokud ne, P0 bylo vyhodnoceno jako „neověřitelný“ (třída F).

(2) Ekvivalent byl nalezen jak v *InterCorpu*, tak v *VČNS*

Ekvivalenty, které byly naopak jak v *InterCorpu*, tak v *VČNS* nalezeny, byly porovnány s P0. Jestliže se ekvivalent shodoval s P0, byl vyhodnocen jako „ověřený“ (třída A). Pokud byl v *InterCorpu* nebo *VČNS* nalezen jiný ekvivalent než P0, byl označen jako P1, P2, P3 atd. P0 bylo dále ověřováno v německojazyčném materiálu. Pokud bylo P0 zachyceno alespoň v jednom slovníku (*Duden 11* nebo *Deutsche Idiomatik*) a zároveň vykazovalo nejvyšší četnost ze všech nalezených ekvivalentů v *DeReKo* a na internetu, bylo P0 vyhodnoceno rovněž jako „ověřené“ (třída A).

¹⁰ I neúspěšný člověk může díky náhodě dojít ke štěstí.

V případě, že P0 nesplňovalo výše uvedená kritéria, přesto alespoň v jednom německojazyčném zdroji doloženo bylo, zároveň ale byl nalezen nějaký jiný ekvivalent než P0 v *InterCorpu/VČNS/Duden 11/Deutsche Idiomatik*, bylo P0 vyhodnoceno jako „ověřené s možností navržení zpřesnění či alternativy“ (třída B). Když žádný jiný ekvivalent v ostatních zdrojích nalezen nebyl, P0 byl klasifikován jako „ověřený bez možnosti navržení zpřesnění či alternativy“ (třída C).

Navržená metodologie nabízela také možnost, že P0 nebude doloženo v žádném z německojazyčných zdrojů. V tom případě mohly nastat opět dvě možnosti: Pokud byl k dispozici jiný ekvivalent než P0, bylo P0 vyhodnoceno jako „chybné s možností navržení zpřesnění“ (třída D), v opačném případě jako „chybné bez možnosti navržení zpřesnění“ (třída E).

(3) Ekvivalent byl nalezen buď v *InterCorpu*, nebo v *VČNS*

Dosud jsme se zabývali pouze těmi případy, kdy ekvivalent nabízí oba česko-německojazyčné zdroje, tedy *InterCorp* i *VČNS*. Ekvivalent však mohl být nalezen také pouze v jednom z nich. V takovém případě byl tento ekvivalent opět porovnáván s P0. V případě shody s P0 byl tento ekvivalent ověřován ještě v německojazyčném materiálu. Jeho ověření/neověření potom záviselo opět na jeho doložení/nedoložení ve slovnících *Duden 11* a *Deutsche Idiomatik* a nejvyšším počtu výskytů v *DeReKo* a na internetu.

Ekvivalent z *InterCorpu* nebo *VČNS* se ale také nemusel s P0 shodovat. Proto bylo následně P0 ověřováno opět v německojazyčném materiálu podle stejného postupu, který byl popsán v předchozích odstavcích.

3.3 Navržení zpřesnění stávajících ekvivalentů

Již v úvodu článku jsme uvedli, že cílem tohoto výzkumu není jen zhodnotit stávající stav německojazyčných ekvivalentů v *SČFI 4*, ale také navrhnout zpřesnění v případě nevyhovujících ekvivalentů. Způsob, jakým lze takové zpřesnění získat, si popíšeme v následujících odstavcích.

Z předchozího pododdílu vyplývá, že zpřesnění (nebo alternativa) mohlo být navrženo ve dvou případech: (1) P0 nebylo doloženo v žádném německojazyčném materiálu (*Duden 11*, *Deutsche Idiomatik*, *DeReKo*, *internet*), a proto P0 odpovídá třídě D. (2) P0 bylo sice v německojazyčném materiálu doloženo, přesto analýza ukázala, že existuje jiný vhodnější ekvivalent (třída B).

V obou případech byla metodologie stejná. Nejprve bylo zjišťováno, zda bylo Px¹¹ zachyceno v *InterCorpu* a/nebo v *VČNS*. Pokud ano, byla jeho přítomnost ověřována také v *Duden 11* a/nebo v *Deutsche Idiomatik*. Jestliže bylo Px doloženo alespoň v jednom z těchto dvou slovníků, byla dále zjišťována jeho

¹¹ Kandidát na zpřesnění či alternativu.

četnost. Vykazovalo-li Px stejnou nebo vyšší četnost než P0 v *DeReKo* i na internetu, bylo Px vyhodnoceno jako „zpřesnění“ (I). Pokud byl počet jeho výskytů nižší, bylo klasifikováno jako „alternativa“ (II).

V případě, že Px bylo sice zachyceno v *InterCorpu* a/nebo *VČNS*, zároveň ale nebylo doloženo v *Duden 11/Deutsche Idiomatik*, byla zjišťována pouze jeho četnost. Pokud byla zjištěna vyšší nebo stejná četnost než P0 v *DeReKo* i na internetu, Px byl vyhodnocen opět jako „zpřesnění“ (I). V opačném případě „nebylo zpřesnění/alternativa navržena“ (II).

Zpřesnění mohlo být nalezeno také pouze v německojazyčném materiálu. Aby Px mohlo být vyhodnoceno jako zpřesnění, muselo mít nejvyšší počet výskytů v *DeReKo* a na internetu.

3.4 Exemplární analýza

Představenou metodologii si nyní ukážeme přímo na konkrétních příkladech: *Komu čest, tomu čest* a *Boží mlýny/mlejny melou pomalu, ale jistě*.

Komu čest, tomu čest

			ČEŠTINA-NĚMČINA		NĚMČINA				
	ZSČP	SČFI 4	InterCorp 3.9. - 29. 9. 2019	VČNS	DUDEN 11	DEUTSCHE IDIOMATIK	DeReKo 15. 11. – 11. 12. 2019	internet 15. 11. – 11. 12. 2019	třída
26.	Komu čest, tomu čest.	P0 Ehre, wem Ehre gebührt.	2x P0 P1 Ehrfurcht dem, dem sie gebührt. P2 Ehre, wem ihr Ehre schuldet.	P0	P0	-	P0 2 377 P1 0 P2 0	P0 1 100 000 P1 1 P2 140	A

Obr. 1: *Komu čest, tomu čest*.

V ZSČP najdeme české přísloví *Komu čest, tomu čest*, které bylo nalezeno také v SČFI 4. Tento slovník uvádí k tomuto výchozímu českému přísloví německojazyčný ekvivalent *P0 Ehre, wem Ehre gebührt*.

Nejprve hledáme ekvivalenty výchozího českého přísloví v česko-německojazyčném materiálu. Na obrázku č. 1 vidíme, že ekvivalenty se vyskytují jak v *InterCorpu*, tak v *VČNS*, přičemž oba zdroje uvádí tentýž frazém jako P0. V *InterCorpu* byly zformulovány dva dotazy: *komu čest* a *tomu čest*. Vedle P0 zde byly nalezeny ještě další dva ekvivalenty: *Ehrfurcht dem, dem sie gebührt* (P1) a *Ehre, wem ihr Ehre schuldet* (P2). České přísloví a jeho německojazyčný ekvivalent byly v *VČNS* vyhledány pod heslem *čest*. Všechny vyhledané ekvivalenty v *InterCorpu* a *VČNS* byly následně porovnány s P0. Protože toto srovnání ukazuje, že P0 je identické s ekvivalenty *InterCorpu* i *VČNS*, je ekvivalent P0 vyhodnocen jako „ověřený“ (A).

Jeho adekvátnost může být potvrzena i na základě německojazyčného materiálu. P0 najdeme v *Duden 11* a v *DeReKo* i na internetu má nejvyšší počet výskytů. V *DeReKo* se P0 vyskytuje 2 377krát, P1 a P2 v *DeReKo* nenajdeme

vůbec. Na internetu má P0 1 100 000 výskytů v porovnání s P2 s pouhými 140 výskytů.

Boží mlýny/mlejny melou pomalu, ale jistě

			ČEŠTINA-NĚMČINA		NĚMČINA				třída
	ZSČP	SČFI 4	InterCorp 3.9. - 29. 9. 2019	VČNS	DUDEN 11	DEUTSCHE IDIOMATIK	DeReKo 15. 11. – 11. 12. 2019	internet 15. 11. – 11. 12. 2019	
118.	Boží mlýny/mlejny melou pomalu, ale jistě.	P0 Gottes Mühlen mahlen langsam, aber dafür unendlich fein.	P1 3x Gottes Mühlen mahlen langsam, aber sicher.	P1	P2 Gottes Mühlen mahlen langsam, (mahlen aber trefflich fein).	-	P0 0 P1 5 P2 2	P0 0 P1 5 670 P2 444	D (I)

Obr. 2: *Boží mlýny/mlejny melou pomalu, ale jistě.*

Prísloví *Boží mlýny/mlejny melou pomalu, ale jistě* v *SČFI 4* nabízí ekvivalent P0 *Gottes Mühlen mahlen langsam, aber dafür unendlich fein*. V česko-německojazyčném materiálu byl nalezen ekvivalent, který však není totožný s P0, proto je označen jako P1. Pomocí dotazu *melou pomalu* jsme získali ekvivalent P1 *Gottes Mühlen mahlen langsam, aber sicher*. Stejný ekvivalent uvádí také *VČNS* pod heslem *mlýn*.

Když oba zdroje (*InterCorp* i *VČNS*) nabízí jiný ekvivalent než P0, je potřeba ověřit P0 ještě v německojazyčném materiálu. Proto hledáme P0 ve slovnících *Duden 11* a *Deutsche Idiomatik* a zároveň zkoumáme počet jeho výskytů v *DeReKo* a na internetu. Protože P0 v německojazyčném materiálu neexistuje vůbec – ale zároveň můžeme díky přítomnosti jiných ekvivalentů v ostatních zdrojích nabídnout jiný ekvivalent jako návrh na zpřesnění stávajícího – byl ekvivalent P0 vyhodnocen jako ekvivalent „chybný s možností navržení zpřesnění“ (D).

Návrh na zpřesnění popisuje pododdíl 3.1.2. Zde se nabízí jako zpřesnění P1, protože se vyskytuje jak v *InterCorpu*, tak v *VČNS*, a ačkoli není doložen v *Duden 11* ani v *Deutsche Idiomatik*, má vyšší výskyt v *DeReKo* (P1 5 výskytů, P0 0 výskytů) i na internetu (P1 5 670 výskytů, P0 žádný) nejen v porovnání s P0, ale i s P2. Proto byl navržen ekvivalent P1 (DI) jako zpřesnění stávajícího ekvivalentu P0.

4. Presentace výsledků

Poté co byla představena metodologie analýzy, jež byla demonstrována pomocí signifikantních příkladů, mohou být prezentovány výsledky této analýzy. Jak již bylo řečeno, ve výzkumu je ověřována adekvátnost německojazyčných ekvivalentů v *SČFI 4*, přičemž jsou jednotlivé ekvivalenty zařazeny do různých vyhodnocovacích tříd.

Výsledky výzkumu mohou být vyhodnoceny statisticky podle zastoupení ekvivalentů v jednotlivých vyhodnocovacích třídách (A–G):

třída		počet frazémů		%	P0 je
A	P0 je ověřený		90	20	ADEKVÁTNÍ
B (I)	P0 je ověřený s možností navržení zpřesnění či alternativy: Zpřesnění	76	134	30	
B (II)	P0 je ověřený s možností navržení zpřesnění či alternativy: Alternativa	11			
B (III)	P0 je ověřený s možností navržení zpřesnění či alternativy: Zpřesnění/alternativa nenavržena	47			
C	P0 je ověřený bez možnosti navržení zpřesnění či alternativy		2	1	
D (I)	P0 je chybný s možností navržení zpřesnění: Zpřesnění	19	20	4	NEADEKVÁTNÍ
D (III)	P0 je chybný s možností navržení zpřesnění: Zpřesnění nenavrženo	1			
E	P0 je chybný bez možnosti navržení zpřesnění		0	0	
F	P0 je neověřitelný		27	6	,
G	Prísloví je z analýzy vypuštěno (P0 v <i>SČFI 4</i> není doloženo)		173	39	
		446		100	

Obr. 3: Kvantitativní vyobrazení výsledků

K třídě A (20 %) patří všechny německojazyčné ekvivalenty P0, které byly na základě analýzy vyhodnoceny jako ověřené. Vyhodnocení tedy ukazuje adekvátnost těchto ekvivalentů vzhledem k jejich výchozím příslovím, v důsledku čehož není nutné u nich navrhnout zpřesnění.

Třída B (30 %) zahrnuje takové ekvivalenty P0, které jsou rovněž vyhodnoceny jako ověřené, a tudíž jako adekvátní. Míra jejich adekvátnosti je však nižší než u ekvivalentů třídy A. To znamená, že ekvivalenty P0 jsou sice do určité míry vhodně zvolené, v analýze mohou, ale nemusí být však nahrazeny jiným ekvivalentem B (I) či doplněny o další ekvivalent B (II). Třídě B (III), u níž žádný z dalších ekvivalentů se nejeví jako vhodnější než P0 (tedy jako návrh na zpřesnění či alternativu P0), je podobná třída C (1 %), jejíž ekvivalenty jsou také do jisté míry adekvátní, stejně jako u skupiny B, ale na rozdíl od ní není z důvodu nedostatku materiálu možné pokusit se navrhnout zpřesnění či alternativu.

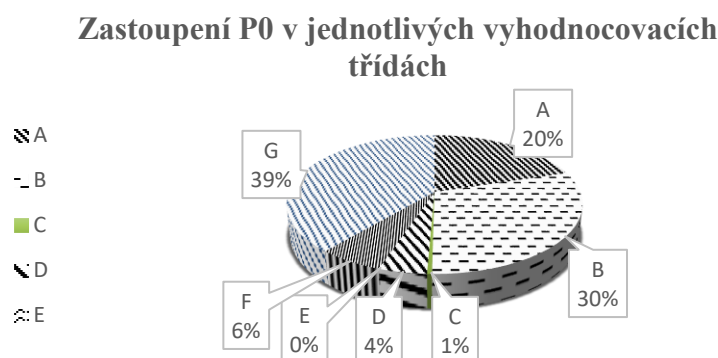
S ohledem na cíl tohoto výzkumu představuje nejzajímavější skupinu třída D (4 %), k níž patří ty ekvivalenty, které analýza vyhodnotila jako chybné. U těchto ekvivalentů je žádoucí najít vhodné zpřesnění, které by původní ekvivalent P0 v *SČFI 4* mělo nahradit. Třída D se od třídy B liší tedy v tom smyslu, že zde je zpřesnění nutné. Stejně jako v případě B (III) nelze najít zpřesnění ke všem chybným ekvivalentům.

Třída E (0 %), do níž nespádá žádný z analyzovaných ekvivalentů P0, je koncipována rovněž pro chybné ekvivalenty. Na rozdíl od třídy D zde není možnost navrhnout zpřesnění, protože i tady, stejně jako u třídy C, nemáme k dispozici žádné jiné ekvivalenty.

Ekvivalenty patřící do třídy F (6 %) jsou neověřitelné. To znamená, že tyto ekvivalenty P0 nemohou být na základě nasbíraných dokladů ve slovnících, korpusech a na internetu vyhodnoceny.

K třídě G (39 %) náleží jen česká přísloví bez ekvivalentů. Na jedné straně se jedná o ta přísloví, která v *SČFI 4* vůbec nejsou uvedena (17 přísloví), na straně druhé se sem řadí ta přísloví, která v *SČFI 4* žádný ekvivalent P0 nemají (156 přísloví). P0 musí být tedy z analýzy vynecháno, protože v *SČFI 4* není k dispozici žádný ekvivalent, který by mohl být analyzován.

Výsledky výzkumu mohou být vyhodnoceny i statisticky podle zastoupení ekvivalentů v jednotlivých vyhodnocovacích třídách (A–G):

Obr. 4: Procentuální zastoupení P0 v jednotlivých vyhodnocovacích třídách

5. Exkurz k typologii ekvivalentů

Následující oddíl si klade za cíl poukázat na možnosti dalšího zpracování analýzou získaných výsledků. Pokud se podíváme na inventář frazémů v jednotlivých třídách A–G, je na první pohled jasné, že frazémy mají různou ekvivalenční hodnotu. Výchozí diskem pro jejich zařazení k určitému typu ekvivalence a ekvivalenční třídě je klasifikační model, který byl představen v pododdíle 1.1.

5.1 Kdo mlčí, souhlasí – *Wer schweigt, stimmt zu*

Ekvivalent *Schweigen heißt Zustimmung* českého přísloví *Kdo mlčí, souhlasí* byl vyhodnocen jako „ověřený s možností navrzení zpřesnění či alternativy“ (B). Návrhem nového ekvivalentu, na němž si ukážeme, jak lze určit ekvivalenční hodnotu jednotlivých ekvivalentů, je *Wer schweigt, stimmt zu* (B I).

5.1.1 Význam

V následující tabulce (obr. 5) můžeme vidět obsáhlou parafrázi významu českého přísloví z *SČFI* 4. Parafráze významu německých ekvivalentů je přebírána z *Duden* 11, pokud slovník daný frazém uvádí. Pokud ne, musíme si parafrázi zformulovat sami na základě korpusových dokladů tak, jak je tomu v tomto případě. Tabulka ukazuje, že oba frazémy jsou „plně“ ekvivalentní, protože si vzájemně ve svém významu odpovídají. Patrné nejsou ani žádné rozdíly v relační rovině.¹²

frazém		význam	relační rovina
čes.	Kdo mlčí, souhlasí.	(Čl. zkušený vůči druhému o třetích n. jednotlivci ve skupině ap., zvl. v debatě o sporné věci a nepříznivé možnosti řešení n. obecně v autoritativním a obávaném režimu ap. :) svůj (případný opačný) názor musí člověk jasně říct, jinak se počítá k souhlasícím; kdo neoponuje, nevyjadřuje námitky ap., dává najevo, že má shodný názor (s většinou, autoritou). (<i>SČFI</i> 4)	bezpříznakový
něm.	Wer schweigt, stimmt zu.	wenn man in einer Sache anderer Meinung ist, sollte man seine Ansicht äußern, ansonsten wird das Schweigen für Zustimmung zur Mehrheitsmeinung gehalten	bezpříznakový
rozdíly		-	-
ekviv. hodnota význam		„úplný“ ekvivalent	„úplný“ ekvivalent
	„úplný“ ekvivalent		

Obr. 5: Význam: *Kdo mlčí, souhlasí.* – *Wer schweigt, stimmt zu.*

¹² V této oblasti najdeme nejroznější informace k stylistickým konotacím frazémů, jejich frekvenci atd.

5.1.2 Struktura

Při bližším pohledu na strukturu obou přísloví zjistíme, že jak české přísloví, tak i jeho nově navržený ekvivalent jsou souvětí podřadná, která sestávají z jedné věty hlavní a jedné vedlejší. V obou případech stojí na prvním místě vedlejší věta podmětná, která je uvozena vztažným zájmenem v jednotném čísle. Skutečnost, že u německého ekvivalentu stojí na konci odlučitelná předpona, přičítáme typologickým rozdílům mezi oběma jazyky. Protože ani v relační rovině nevykazují oba frazémy žádné rozdíly, lze je i v oblasti struktury označit za „plně“ ekvivalentní.

frazém		struktura	relační rovina
čes.	Kdo mlčí, souhlasí.	NP _(NOM, Sg) + VP, VP	bezpříznakový
něm.	Wer schweigt, stimmt zu.	NP _(NOM, Sg) + VP, VP	bezpříznakový
rozdíly		-	-
ekvivalenční hodnota struktura		„úplný“ ekvivalent	„úplný“ ekvivalent
	„úplný“ ekvivalent		

Obr. 6: Struktura: *Kdo mlčí, souhlasí.* – *Wer schweigt, stimmt zu.*

5.1.3 Lexikální obsazení

O „úplné“ shodě mluvíme i v případě lexikálního obsazení. České přísloví sestává ze tří lexémů: *kdo*, *mlčet* a *souhlasit*. Tytéž lexémy najdeme i u jeho německojazyčného protějšku: *wer*, *schweigen* a *zustimmen*. V relační oblasti rovněž nebyly zjištěny žádné rozdíly.

frazém		lexikální obsazení	relační rovina
čes.	Kdo mlčí, souhlasí.	kdo (~ wer) mlčet (~ schweigen) souhlasit (~ zustimmen)	bezpříznakový
něm.	Wer schweigt, stimmt zu.	wer (~ kdo) schweigen (~ mlčet) zustimmen (~ souhlasit)	bezpříznakový
rozdíly		-	-
ekvivalenční hodnota		„úplný“ ekvivalent	„úplný“ ekvivalent
	„úplný“ ekvivalent		

lexik. obsazení			
--------------------	--	--	--

Obr. 7: Lexikální obsazení: *Kdo mlčí, souhlasí.* – *Wer schweigt, stimmt zu.*

5.1.4 Stanovení typu ekvivalence a ekvivalenční třídy

Typ ekvivalence	Ekvivalenční třída	Ekvivalenční hodnota v oblasti		
		význam	struktura	lexikální obsazení
I. frazeologická ekvivalence	1. „úplná“ ekvivalence	■	■	■

Obr. 8: Typ a třída: *Kdo mlčí, souhlasí.* – *Wer schweigt, stimmt zu.*

České přísloví *Kdo mlčí, souhlasí* je s německým příslovím *Wer schweigt, stimmt zu* totožné ve všech třech oblastech (význam, struktura, lexikální obsazení). Na základě tohoto podrobného popisu obou frazémů lze určit, že se v případě *Wer schweigt, stimmt zu* jedná o frazeologický ekvivalent (přísloví), který je „plně“ ekvivalentní k výchozímu přísloví *Kdo mlčí, souhlasí*.

5.2 Nouze láme železo – Not kennt kein Gebot

Druhým příkladem, u něhož budeme určovat typ ekvivalence a ekvivalenční třídu, je ekvivalent *Not kennt kein Gebot*, který uvádí SČFI 4 u českého přísloví *Nouze láme železo*. Tento ekvivalent byl na základě analýzy vyhodnocen jako „ověřený s možností navržení zpřesnění či alternativy: Zpřesnění/alternativa nenavržena“ (B III).

5.2.1 Význam

Na základě parafrází českého přísloví i jeho německojazyčného ekvivalentu dojdeme k závěru, že obě přísloví jsou ve svém významu shodná. Rozdíl mezi nimi nebyl shledán ani v relační rovině, proto mohou být z hlediska významu vyhodnocena jako „plně“ ekvivalentní.

frazém		význam	relační rovina
čes.	Nouze láme železo.	(Čl. zkušený a moudrý zvl. v komentáři k druhému a jeho udivené n. neobvyklé informaci o radikálně změněných zvycích třetího, jeho nové orientaci ap.:) v obtížné n. krizové situaci se stává člověk	bezpríznakový

		vynalézavým a nachází nové, neobvykle řešení, a to i za cenu nutnosti překonání svého n. cizího odporu, překážek, zvyků ap.). (SČFI 4)	
něm.	Not kennt kein Gebot	sagt man, wenn in hoffnungslosen oder grenzwertigen Situationen normale Maßstäbe außer Kraft gesetzt werden und Dinge real werden, die sonst nicht vorstellbar wären	bezpříznakový
rozdíly		-	-
ekviv. hodnota význam		„úplný“ ekvivalent	„úplný“ ekvivalent
	„úplný“ ekvivalent		

Obr. 9: Význam: *Nouze láme železo.* – *Not kennt kein Gebot.*

5.2.2 Struktura

Z hlediska struktury se obě přísloví skládají na rozdíl od předchozího příkladu z jedné věty jednoduché. České přísloví i jeho německý ekvivalent sestávají ze substantiva v nominativu, verba a dalšího substantiva, tentokrát v akuzativu. Protože však německý ekvivalent obsahuje také negaci *kein*, lze v případě této ekvivalenční hodnoty mluvit pouze o „částečné“ ekvivalenci.

frazém		struktura	relační rovina
čes.	Nouze láme železo	NP _(NOM, Sg) + VP + NP _(ACC, Sg)	bezpříznakový
něm.	Not kennt kein Gebot.	NP _(NOM, Sg) + VP + NEG + NP _(ACC, Sg)	bezpříznakový
rozdíly		-	NEG
ekvivalenční hodnota struktura		„částečný“ ekvivalent	„částečný“ ekvivalent
	„částečný“ ekvivalent		

Obr. 10: Struktura: *Nouze láme železo.* – *Not kennt kein Gebot.*

5.2.3 Lexikální obsazení

O „částečnou“ ekvivalenci se jedná rovněž v případě lexikálního obsazení. Zatímco se české přísloví skládá ze tří lexémů: *nouze*, *lámat* a *železo*, německý protějšek tvoří lexémy čtyři: *Not*, *kennen*, *kein* a *Gebot*. V relační oblasti žádné rozdíly zjištěny nebyly.

frazém		lexikální obsazení	relační rovina
čes.	Nouze láme železo.	nouze (~ Not) lámat (~ brechen) železo (~ Eisen)	bezpříznakový
něm.	Not kennt kein Gebot.	Not (~ nouze) kennen (~ znát) kein (~ žádné) Gebot (~ příkázání, vyšší princip)	bezpříznakový
rozdíly		lámat - železo	kennen kein Gebot
ekvivalenční hodnota lexik. obsazení		„částečný“ ekvivalent	„částečný“ ekvivalent
	„částečný“ ekvivalent		

Obr. 11: Lexikální obsazení: *Nouze láme železo.* – *Not kennt kein Gebot.*

5.2.4 Stanovení typu ekvivalence a ekvivalenční třídy

Typ ekvivalence	Ekvivalenční třída	Ekvivalenční hodnota v oblasti		
		význam	struktura	lexikální obsazení
I. frazeologická ekvivalence	1. „částečná“ ekvivalence	■	□	□

Obr. 12: Typ a třída: *Nouze láme železo.* – *Not kennt kein Gebot.*

České přísloví *Nouze láme železo* odpovídá svému německojazyčnému protějšku *Not kennt kein Gebot* v oblasti významu a ve všech relačních rovinách. Rozdíl mezi srovnávanými příslovími spočívá však v jejich struktuře a lexikálním obsazení. Z toho vyplývá, že ačkoli se jedná o frazeologický ekvivalent (přísloví), lze hovořit pouze o „částečné“ ekvivalenci.

Stanovení typu ekvivalence i ekvivalenční třídy analyzovaných přísloví představuje jednu z možností, jak mohou být dále zpracovány výsledky provedené analýzy. Tato zde popsaná metoda může být obzvlášť přínosná pro frazémy třídy B (I) a D (I). Stanovení ekvivalenční hodnoty může totiž tímto způsobem ukázat, do jaké míry ekvivalent vyhodnocený jako návrh na zpřesnění zpřesněním ve skutečnosti je.

6. Shrnutí

Jak již bylo řečeno v úvodu, zabývá se tento příspěvek německojazyčnými ekvivalenty v *SČFI 4*. Analyzované německojazyčné ekvivalenty lze rozdělit do tří základních oblastí: (1) ekvivalent je více či méně adekvátní (A–C), (2) ekvivalent není adekvátní (D–E), (3) ekvivalent nemůže být pro nedostatek dokladů ve slovnících a korpusech ověřen nebo se v *SČFI 4* vůbec nevyskytuje.

Typ (1) představuje nejrozmanitější a nejobsáhlejší skupinu. Ekvivalenty třídy A tvoří 20 % zkoumaných ekvivalentů a nevyžadují žádné zpřesnění, protože jsou vyhodnoceny jako adekvátní. Třídy B a C zaujímají 31 % analyzovaných ekvivalentů, které mohou být nahrazeny zpřesněním či doplněny o další ekvivalent, jenž by fungoval jako alternativa stávajícího. Ekvivalenty patřící do těchto dvou tříd jsou vyhodnoceny rovněž jako adekvátní (ovšem méně než ekvivalenty skupiny A). Zajímavější v rámci tohoto výzkumu je bezesporu podstatně menší skupina (2), k níž náleží ekvivalenty třídy D a E. Analýza prokázala, že tyto ekvivalenty nejsou adekvátně zvoleny a musí být nahrazeny jinými. Ve většině případů se podařilo návrh na zpřesnění najít. Celkem tvoří tyto neadekvátní ekvivalenty 4 % celku. Poslední skupina (3), která zahrnuje ekvivalenty třídy F a G, má pro tuto práci menší význam, protože zde ekvivalenty prakticky neexistují. Ačkoliv tato skupina není pro tento příspěvek tak zajímavá, jedná se s 45 % o nejpočetnější skupinu.

Závěrem lze tedy říci, že většina ekvivalentů v *SČFI 4* je v zásadě zvolena přílehavě. Návrhy na zpřesnění stávajících ekvivalentů, eventuálně alternativy, které analýza přináší, by mohly přispět ke zvýšení kvality tohoto slovníku v případě jeho dalšího vydání.

V rámci analýzy byla získána cenná data, která nabízí možnosti dalšího použití a dalšího výzkumu. Jak již bylo řečeno, ekvivalenty třídy B mohou být použity pro další vydání slovníku. V tom případě by bylo žádoucí, aby navrhovaná zpřesnění a alternativy byly ověřeny skupinou německých rodilých mluvčích.

Nejen výsledky analýzy, ale i nashromážděná data z jednotlivých slovníků, korpusů a internetu mohou najít využití v dalším zkoumání. Předně se zde nabízí možnosti další práce s ekvivalenty třídy G. Na základě vysokého počtu chybějících ekvivalentů vzniká potřeba najít v rámci nějakého dalšího výzkumu nové, vhodné ekvivalenty. Analýza ukázala, že pro mnoho českých přísloví této skupiny máme dostatek materiálu pro to, abychom nový ekvivalent našli.

Dále mohou být nashromážděná data podrobena dalšímu zkoumání. Protože zvolená metodologie se zakládá především na existenci či neexistenci ekvivalentu ve slovnících, korpusech a na internetu, není stanovena ekvivalenční hodnota srovnávaných přísloví. V oddíle 5 je proto na příkladu přísloví *Kdo mlčí, souhlasí* naznačeno, jak lze ekvivalenční hodnotu určit. Takovým zpracováním získaných výsledků může být zpřesněno jak ověřování stávajících ekvivalentů, tak návrhů na ekvivalenty nové. V případě, že máme k dispozici více návrhů na zpřesnění, mohl by být tímto způsobem vybrán ten nejvhodnější.

Výsledky tohoto výzkumu mohou sloužit i pro překladatelskou činnost, protože problematika překladu frazémů je stále aktuální.

Seznam literatury a zdrojů

Primární zdroje

a) slovníky

Čermák, F. (2009): *Slovník české frazeologie a idiomatiky 4. Výrazy větné*. Praha: Leda.

Čermák, F. (2013): *Základní slovník českých přísloví*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Duden 11, *Redewendungen: Wörterbuch der deutschen Idiomatik* (2013): Berlin: Dudenverlag.

Schemann, H. (1993): *Deutsche Idiomatik. Die deutschen Redewendungen im Kontext*. Stuttgart: Klett.

Siebenschin, H. (2006): *Velký česko-německý slovník*. Voznice: Leda.

b) korpusy

Das Deutsche Referenzkorpus, Leibniz-Institut für Deutsche Sprache, Mannheim: *Archiv öffentlich zugänglicher Korpora geschriebener Sprache*: <https://bit.ly/2Kh2vii> [poslední přístup 11. 12. 2019]

Český národní korpus, Ústav pro Český národní korpus, Praha: paralelní korpus *InterCorp 11* čeština-němčina: <https://bit.ly/2LuqJX1> [poslední přístup 29. 09. 2019]

c) internet

<https://www.google.de/>

Sekundární zdroje

Bergerová, H. (2009): Zum semantischen Feld des Ärgers. Am Beispiel deutscher und tschechischer Phraseme. In: C. Földes (ed.), *Phraseologie disziplinär und interdisziplinär*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, s. 401–411.

Burger, H. (1998): *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt.

Ciešlarová, E. (2010) *Phraseologismen im Wörterbuch und im deutschen und tschechischen Sprachgebrauch: Am Beispiel von Phraseologismen mit dem Bild von Mann und Frau*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.

Čechová, M. (2018): Cizí osobní propria v českých frazémeh. Cizí a přece naše. In: *Obcy czy inny w języku i w literaturze czeskiej*. Poznań: Uniwersytet A. Mickiewicza, s. 239–246.

Čermák, F. (2007): České frazémy a idiomy propoziční. – In: *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Praha: Karolinum, s. 446–476.

- Kodadová, L.: *Tschechische Sprichwörter und deren deutsche Äquivalente. Eine lexikographische Analyse des SČFI*. Praha, 2020. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav germánských studií. Vedoucí práce Martin Šemelík. (online: <https://bit.ly/2JViyByi>)
- Mieder, W. – Röhrich, L. (2011): *Sprichwort*. Stuttgart: Metzler.
- Šichová, K. (2015): Jak frazémy dělají reklamu: Úvahy k typologii frazémů v reklamě. In: A. Adamovičová – V. Cvrček – V. Petkevič (eds.): *Radost z jazyků*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 138–173.
- Šichová, K. (2013): „Mit Händen und Füßen reden.“ *Verbale Phraseme im deutsch-tschechischen Vergleich*. Tübingen: Julius Groos Verlag.
- Šichová, K. – Šemelík M. (2018): Einfach klasse! Ein Bericht über das Wörterbuch der tschechischen Phraseologie und Idiomatik. In: *Proverbium. Yearbook of International Proverb Scholarship* 35, s. 275–292.
- Zeman, D. (2006): Zu einigen Aspekten der kontrastiven Phraseologie am Beispiel Deutsch-Tschechisch. Theoretische Prämissen und praktische Überlegungen. In: *Germanistisches Jahrbuch Brücken. Tschechische Republik-Slowakei*. Weimar, Regensburg, Praha: DAAD & Lidové noviny, s. 287–305.

Dva projevy spontánnosti: opakování stejných slov a překlipy, přerážení, slovní fragmenty¹

Zuzana Laubeová

Ústav Českého národního korpusu
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
zuzana.laubeova@ff.cuni.cz

Abstract: Two demonstrations of spontaneity: repetition of the same words, the presence of word fragments, typos, and misspellings

This article deals with two features associated with spontaneity. These features are repetitions of the same word and the presence of typos, misspellings, and word fragments. Both features are more frequent in informal dialogic spoken language, however, its presence and similar aspects of usage in informal, non-proofread computer-mediated communication (discussions, forums, Facebook posts) confirm that both spoken and written data could be properly considered to represent spontaneous communication.

Keywords: spontaneity, language corpus, spoken language, computer-mediated communication, word repetition, typo, disfluency

1. Úvod

V tomto článku se budeme zabývat dvěma jazykovými jevy, které jsou asociovány především s nepřipraveným jazykovým projevem odehrávajícím se v neformálních situacích. Ačkoli si pod tímto označením představíme spíše komunikaci mluvenou, např. rozhovor dvou kamarádek u kávy, existuje i v psané formě, např. ručně psané vzkazy, dopisy, chatování na internetu. V souvislosti s těmito jazykovými projevy bývá uváděn i pojem spontánnost (viz např. Štěpán, 2004).

Spontánnost jako charakteristika jazykového projevu se objevuje ve výčtu rysů prototypického mluveného jazyka vedle již zmiňovaných pojmů nepřipravenost, neformálnost, dále i tematická různorodost, situační zakotvenost, subjektivita atd. (např. Čermák, 2009; Koch – Oesterreicher, 1985; Müllerová, 2011). V tomto článku používáme pojem spontánnost pro označení jazykových jevů, jejichž výskyt je projevem jazykově nevynuceným, tj. bez vnětextových příčin.

Za jeden z projevů spontánnosti v textech lze považovat linearitu, která podle Müllerové (2011) souvisí s plynutím projevu v čase. Za lineární lze např. považovat kladení slov, slovních spojení a dalších syntaktických struktur za sebe, na první pohled nehierarchicky a s minimálním vyjádřením syntaktických vztahů;

¹ Článek vychází z autorčiny disertační práce *Mluvenost v dialogické elektronické komunikaci* (Laubeová, 2020).

v případě návratu k předchozímu vyjádření (nebo jeho opravy, doplnění, rozvinutí) se tento návrat děje neočekávaně, s přerušáním dosavadní syntaktické struktury. Oba dále analyzované jazykové jevy – opakování slov a výskyt překlepů, přerěknutí a nedokončených slov, tzv. slovních fragmentů – jsou důsledkem lineárního průběhu spontánních projevů. V odborné literatuře se u obou jevů uvádí, že jsou typické pro neformální, spontánní jazyk, v případě opakování slov se tato charakteristika váže především k mluvenému jazyku (viz např. Cvrček et al., 2018; Leech, 2000; Müllerová, 1994, 2011), ale zmínky se objevují i u psané elektronické komunikace (např. Svobodová, 2006).

Pro ověření toho, do jaké míry jsou oba jevy přítomné a charakteristické pro spontánní mluvený a psaný elektronický jazyk, jsme se rozhodli provést analýzu na jazykových korpusech, které taková data shromažďují. Cílem bylo zjistit, zda se tyto jevy skutečně dají považovat za projev spontánnosti a do jaké míry se liší v psaném a mluveném jazykovém modu. Pro analýzu mluveného jazyka byl vybrán korpus Ortofon (Kopřivová et al., 2017), jenž zahrnuje přepisy nepřipravených dialogů odehrávajících se v neformálních situacích mezi lidmi, kteří se dobře znají. Zdrojem spontánní psané elektronické komunikace je část korpusu Koditex (Zasina et al., 2018), která zahrnuje texty z internetových diskusí, diskusních fór a veřejné facebookové statusy. Tyto tři typy projevu byly vybrány proto, že před zveřejněním neprocházejí žádnou redakční úpravou, je pouze na autorech textů, co a v jaké podobě napíší.

2. Opakování stejných slov

Opakování identických slov, ale i celých frází s různou mírou obměny je v neformální, spontánní komunikaci ovlivněno podmínkami produkce, zejména časovým tlakem, rušným prostředím a krátkodobou pamětí. Na obecné rovině lze opakování usouvztažnit s rutinizovaným užíváním gramatických a lexikálních prvků v případech, kdy to vyžadují společenské normy (např. pozdravy, poděkování), anebo kdy se jedná o ustálený vzorec chování, jehož plnění však není vyžadováno žádnou normou (např. rozloučení v telefonním dialogu) (viz Aijmer, 1996).

V této analýze se zabýváme opakováním totožných slov bezprostředně za sebou v rámci jedné věty či – v mluveném jazyce – segmentu jednoho mluvčího. Tento jev nazývá Karlík (2017) repetici a rozlišuje případy záměrné a nezáměrné. Záměrnému opakování přisuzuje tři funkce: zesilovací, zdůrazňovací a navazovací. Nezáměrné opakování je podle něj způsobeno zejména nepřipraveností mluvčího, příp. jeho neschopností pohotově reagovat, nebo afektem. Odlišení záměrného a nezáměrného opakování je tedy dáno tím, zda jsme schopni z textu (a informací o něm) rekonstruovat důvod, který motivoval mluvčího/pisatele k zopakování konkrétních slov.

Cílem následující analýzy je odhalit na základě kontextu a metainformací o analyzovaném textu možnou motivaci opakujících se slov s přihlédnutím

k lexikálnímu obsazení. Zaměřujeme se na opakování totožných slov bezprostředně za sebou v rámci věty či segmentu, tj. pomíjíme opakování víceslovných úseků a případy, ve kterých jsou mezi opakování téhož výrazu vložena jiná slova nebo interpunkční znaménka. Z výsledků byly ještě před analýzou manuálně odstraněny případy, ve kterých je opakování součástí názvu, např. filmu *Wild Wild West*, nebo je dané chybou při zpracování dat do korpusu, např. @ *kat kat píše : Díky*. Vyřazeny byly také anonymizační značky používané v mluveném korpusu Ortofon.

2.1 Analýza opakujících se slov

Při analýze opakujících se slov je možné vycházet z lexikálního významu, příp. významu morfologické kategorie: za vždy záměrné lze podle našeho názoru označit např. opakování slov, která jsou užívána k upoutání pozornosti adresáta, např. oslovením, imperativem, slovesem ve 2. osobě, či k signalizaci pozornosti věnované aktuálnímu mluvčímu, např. pomocí responzních slov *jo*, *no*, *hmm*. Tyto případy označujeme jako gramatické opakování, protože může být lexikalizováno nebo dáno gramatickými pravidly. V protikladu ke gramatickému rozlišujeme opakování pragmatické, dále dělené na podskupiny záměrného a nezáměrného opakování.

Mezi případy gramatického opakování řadíme frazémy (*mít něčeho*) až až, příp. být + adjektivum/pasivní participium + až až, (*být*) *fifty fifty*, (*jen*) *tak tak*,² a citoslovce. Z citoslovcí³ sem patří onomatopoické výrazy napodobující zvířata a různé zvuky (*tuk*), dále lexikalizované výrazy pro smích (*ha*, *hi*), řeč (*bla*), zpěv (*la*) či psychický stav (úleva – *uf*, starost – *běda*). Další skupinu tvoří případy souvýskytu dvou totožných slov v jiných funkcích, např. ve větě *o to to bude horší* došlo k souvýskytu zájmena *to* v pozici předmětu a podmětu z rytmických důvodů.

U opakování označeného jako pragmatické uvažujeme o mimojazykových příčinách jeho výskytu. Záměrné opakování bylo v psaných textech použito k intenzifikaci či zdůraznění (např. *tak moc moc držím palečky*). Zdůrazňovací funkci jsme identifikovali u následujících výrazů: u responzního výrazu *jo*, sloves *nevím* a *vidíš*, adjektiv *opravdu* a *enem* (= *jenom*), adjektiva *velký* a výrazů *hele* a *pane* sloužících k oslovení anebo žádosti o pozornost. Samostatnou skupinu tvoří pozdravy, které vzhledem k délce článku dále nerozebíráme.

² Za frazém považujeme pouze takové opakování stejných slov, u kterého je význam celku jiný než význam jeho částí, srov. rozdíl mezi *udělal to jen tak* (jednoduše, bez hlubšího důvodu) a *udělal to jen tak tak* (stěží).

³ U opakování citoslovcí, zejm. onomatopoických, nejsme schopni určit, zda existuje sémantický rozdíl mezi jedním výskytem nebo bigramem. Pokud se jedná o více než dvojí opakování, je podle našeho názoru motivováno snahou o vyjádření časového trvání zvuku nebo jeho intenzity.

V případech, ve kterých jsme opakování nedokázali přiřadit k žádnému z výše jmenovaných důvodů, považujeme za příčinu výskytu tohoto jevu v psaných datech nedostatečnou (či zcela chybějící) editaci textu a tyto příklady považujeme za nezáměrné opakování. Mezi nejčastějšími lemmaty se v tomto případě objevovaly jednopísmenná slova *a* (*Chtělo by to nějakou celospolečenskou diskusi a a možná by nebylo od věci*), *k*, *i*, *s*, *v* a jednoslabičné tvary sloves *být* a *mít*, např. *Pracovala jsem jsem 45 let, platila daně*.

V datech z mluveného jazyka jsme se nepokoušeli rozlišit záměrné a nezáměrné (pragmatické) opakování. Nezáměrné opakování, které je dáno především nepřipraveností projevu, se z hlediska analýzy širšího interakčního kontextu totiž může jevit i jako záměrné. Příklad 1⁴ ilustruje opakování výrazu *že*, jehož užití lze označit za záměrné i nezáměrné: mluvčí Kristina opakuje daný výraz, protože nemá předem připravenou formulaci, čímž si zároveň snaží udržet slovo a získává čas pro vyjádření myšlenky.

(1)

Kristina_356: a Babiš říkal .. že chce do opozice .. [říkal . no a .. ale] **že že** [to] -

Alois_360: [no do opozice ne . ale @ spíš] .. [spíš]
to vypadá že .. socani budou mít vládu

Při bližším pohledu na lexikální obsazení nejčastějších třiceti slov se ukazují rozdíly mezi mluveným a psaným elektronickým jazykem. Zatímco v mluveném jazyce jsou mezi první dvacítkou maximálně třípísmenná slova, která jsou kromě spojky *ale* jednoslabičná, a teprve v následující desítce se objevují slova se čtyřmi a více písmeny, tedy dvouslabičná, v psaném jazyce je situace odlišná. Více než třípísmenná slova se vyskytují od desátého místa a v seznamu prvních dvaceti se vyskytují i dvě devítipísmenná, tedy čtyřslabičná slova. Častější užívání jednoslabičných slov v mluveném jazyce můžeme považovat za doklad principu jazykové ekonomie, který se v tomto modu projevuje mj. redukováním⁵ víceslabičných slov. Výskyt delších slov v analyzovaných psaných textech není překvapivým zjištěním, jednak kvůli jejich asynchronní povaze, jednak kvůli možnému využití tzv. našeptávače při psaní na mobilu nebo tabletu.

Odlišnost mezi jazykovými mody je patrná také mezi slovními druhy, byť je příslušnost ke slovním druhům relativizována funkcemi, které bigram v textu plní (viz rozdělení na gramaticky a pragmaticky motivované užití). Při srovnání všech bigramů se ukazuje, že častěji se v obou komunikačních modech opakují funkční slova (zájmena, předložky, spojky, částice, citoslovce). Výrazný rozdíl mezi oběma mody je v častějším zastoupení substantiv v psaných textech.

⁴ Hranaté závorky v příkladech označují souběžnou řeč, tzv. překryvy.

⁵ Redukování se může projevit např. vynecháním či spojením hlásek, ale i rychlejší výslovností dlouhého slova.

2.2 Shrnutí

Opakování slov může být kromě nepřipravenosti způsobeno i jinými důvody, např. Karlík (2017) rozlišuje dvě skupiny podle toho, zda je opakování užíváno záměrně k realizaci určité funkce. Jak jsme v této analýze ukázali, takto pojímanou záměrnost je možné aplikovat na psané texty, ale u mluvených textů je situace komplikovaná vlivem opakování na časový průběh interakce. V mluveném jazyce je možné i tzv. nezáměrnému opakování přisoudit záměr, resp. mluvčí dokáže i nezáměrné opakování využít ve svůj prospěch – udrží si slovo, získá delší čas pro formulaci myšlenky nebo pro nalezení vhodného výrazu.

Opakování, jemuž jsme v elektronických textech nedokázali přisoudit důvod, podle našeho názoru poukazuje na skutečnost, že pisatel již vyprodukovaný text nečetl. Tyto případy, označené v naší analýze za nezáměrné opakování, byly však méně časté (zahrnovaly sedm různých slovních tvarů z celkově nalezených sedmdesáti) než případy záměrného opakování. Můžeme tedy konstatovat, že analyzované psané texty vykazují z hlediska opakování slov určitou míru spontánnosti, ale vzhledem k nízké frekvenci nemůžeme tento jev označit za tak výrazný indikátor spontánnosti jako u mluveného jazyka.

3. Přerěknutí, překlapy a fragmenty slov

V této studii se zaměřujeme na výskyt slov, která se odchyľují od své standardní podoby dvěma způsoby: 1) svou pozměněnou hláskovou podobou (ty označujeme za překlapy a přerěknutí), např. *zkušensot*, 2) svou nekompletností (dále je označujeme za fragmenty slov), např. *hemoglobin rozváš* roznáší kyslík po těle*. V psané elektronické komunikaci řadíme k překlápům i případy, ve kterých došlo k chybnému umístění mezery, a tedy k rozpojení slova na fragmenty (např. *nech ápu*), nebo ke spojení dvou a více slov do jednoho celku (např. *žeby*).

Ve všech případech předpokládáme, že ke vzniku překlápů/přerěknutí i slovních fragmentů dochází neúmyslně a jejich ponechání v psaném textu interpretujeme ve shodě s Čmejrkovou (1997) jako projev lineárního přístupu k textu: pisatel již nečte (a tedy ani neupravuje) již napsané. Vznik těchto jevů v mluveném jazyce může být motivován různě: produkčními obtížemi zapříčiněnými fyziologicky (např. koktáním), psychicky (např. nervozitou), situačně (např. vyrušením jiným mluvčím); při jejich posuzování však musíme mít na paměti, že mluvčí neměl možnost „vyjmout“ tyto jevy z již vyprodukovaného textu. Záměrem této studie je jevy popsat a porovnat v mluveném a psaném jazyce.

3.1 Analýza přerěknutí a překlápů

Odchyľky identifikované u překlápů byly zároveň nalezeny i u přerěknutí (viz tab. 1). Jedná se o 1) chybějící písmeno/hlásku, 2) záměnu písmene/hlásky,

3) nadbytečné písmeno/nadbytečnou hlásku, 4) změnu v pořadí písmen/hlásek. V mluveném jazyce tvořila záměna hlásek téměř polovinu všech přeráknutí. Záměny hlásek jsme už dál netřídili podle konkrétních hlásek, uvádíme zde pouze příklady z mluveného jazyka: záměna krátkého a dlouhého vokálu, např. *vázáný* (*vázany*), záměna vokálů stejné kvantity, např. *všichny* (*všechny*), záměna hlásek lišících se měkkostí, např. *úplná* (*úplná*), záměna alveolár *r* a *l*, např. *akolát* (*akorát*), záměna sykavek a polosykavek, např. *netučím* (*netuším*). V psaném jazyce se záměna týká především těch písmen, která se na klávesnici nacházejí vedle sebe, např. *nuset* (*muset*), *ptoblémy* (*problémy*). Slovo *Ruzyňské* ukazuje, že k záměně může dojít i kvůli složitějšímu psaní na klávesnici (pro ň je nutno stisknout kombinaci kláves).

Popis odchylky	Koditex			Ortofon
	diskuse	fóra	Facebook	
chybějící písmeno/hlásky	28 % (7)	31 % (10)	33 % (14)	5 % (11)
chybějící slabika	-	-	-	1 % (2)
nadbytečná slabika	-	-	-	9 % (19)
nadbytečné/á písmeno/hlásky	24 % (6)	13 % (4)	12 % (5)	18 % (39)
nahrazení jiným slovem	-	-	-	0,5 % (1)
neurčeno	-	-	-	8 % (17)
spojení několika slov	-	-	-	0,5 % (1)
zakoktání	-	-	-	1 % (3)
záměna písmene/hlásky	44 % (11)	25 % (8)	38 % (16)	48 % (102)
záměna slabiky	-	-	-	1 % (3)
zkomolení slova	-	-	-	4,5 % (9)
změna v pořadí písmen/hlásek	4 % (1)	31 % (10)	17 % (7)	2,5 % (5)

Tab. 1. Rozdělení překlepů/přeráknutí podle typu odchylky od standardní podoby slova včetně jejich frekvence v datech (čísla uvedená v závorce ukazují absolutní frekvenci)

U dvou skupin společných pro oba komunikační módy – slov s chybějícím písmenem/hláskou a se změnou pořadí písmen/hlásek ve slově – byl zjištěn vyšší podíl v psaném jazyce oproti mluvenému. Zatímco u psaného jazyka můžeme obě odchylky přiřknout rychlosti psaní, u mluveného jazyka se tento důvod jeví jako pravděpodobnější spíše u první skupiny.

O poslední skupině společné pro oba komunikační módy (nadbytečné písmeno ve slově) se nedá říci, pro který modus je typičtější z hlediska frekvenčního podílu mezi nerozpoznanými slovy. V psaném jazyce je nadbytečným písmenem často to, které se nachází na klávesnici vedle písmena objevujícího se ve slově náležitě, např. *váychova* (*výchova*), nebo je totožné písmeno použito dvakrát, např. *intelligence*. U slov s nadbytečnou hláskou, která byla nalezena v mluveném jazyce, byla při poslechu často patrná změna tempa a zaváhání. Co se týče konkrétních hlásek, vokál *u* byl několikrát vysloven jako dvojhláska *ou*, např. *koupuju* (*kupuju*). V několika dalších případech jsme si povšimli tendence zopakovat hlásku, která se ve slově vyskytuje náležitě na jiném místě, např. *regdiguju* (*rediguju*).

Ze skupin identifikovaných pouze v mluveném jazyce bylo nejčastější přidání slabiky. Jednalo se jak o zdvojení téže slabiky, např. *vzdálenonost* (*vzdálenost*), tak o přidání hláskově zcela jiné slabiky, např. *nedochápu* (*nechápu*). Přidání hláskově odlišné slabiky je často dáno opravou předchozí slabiky a přepis (v mluveném korpusu) se v těchto případech může různit, srov. *nevyvěděla* (*nevěděla*), *Božena ně* (*Boženě*).

Mezi překlipy tvoří zvláštní skupinu chybně umístěná mezera,⁶ která zapříčiňuje buď rozdělení slova, např. *je ště*, nebo spojení dvou slov dohromady, např. *docelaceličký*. Ve všech žánrech elektronické komunikace převažovalo spojení slov (diskuse: 22×, fóra: 60×, Facebook: 12×) nad rozdělením (diskuse: 10×, fóra: 14×, Facebook: 6×).

3.2 Fragmenty slov

Fragmenty slov, tj. v případě mluveného korpusu nedokončené slovo označené *, tvoří 1 % z celkového počtu slov v korpusu Ortofon. Podle frekvenčního seznamu mezi nimi dominuje vyslovení jedné hlásky (třemi nejčastějšími fragmenty jsou *s**, *t**, *z**). Ačkoli se první slabika (*na**) vyskytuje v tomto seznamu na čtvrtém místě, mezi deseti nejčastějšími fragmenty je jediná, další se objevují až od 12. místa. První vyslovený⁷ dvojslabičný fragment (*tako**) se objevuje na 118. místě.

⁶ Vzhledem k tomu, že se jedná o jev potenciálně se vyskytující pouze v psaném jazyce, protože transkripty mluveného jazyka jsou několikrát zkontrolovány, uvádíme ho v tabulce 1 samostatně.

⁷ Toto adjektivum přidáváme kvůli fragmentům *něja**, *nějak**, které jsou sice ve frekvenčním seznamu výše (54. a 110. místo), ale vysloveny jsou jednoslabičně [ňá], [ňák].

Kontextová analýza ukázala, že ve 21 % dojde po vyslovení fragmentu k pauze v řeči. K určení důvodů pro vznik fragmentu však kontextová analýza příliš nepomáhá, fragment může vzniknout v zásadě kdekoli a na jakémkoli slově. Samozřejmě může být důvodem vyrušení jiným mluvčím (v př. 2 souhlasné přitakávání, v př. 3 skočení do řeči), překryv (pouze 21 % fragmentů bylo vysloveno v překryvu), (sebe)oprava (např. *to je takovej ten . fial* f* taková ta fialov* modrofialová mastička*), rychlá řeč, ve které se může mluvčí několikrát „zaseknout“ (např. *nebo t* snad se to t* jako ty traktor* traktorás* traktoristí*), cizí nebo obtížně vyslovitelné slovo (např. *eur* euroformuláře*), řečová porucha apod.

(2)

Emil_1048: přitom by asi měly bejt nepromokavý ne když si to [na* . *impregnuješ] a je to pravá kůže

Vítězslav_1047:

[hmm]

(3)

Václav_89: potom na svačinu mám [rýžov*] ..

Michal_88 : [je to .. je to dobré] ?

Václav_89: ne je to hnusné navaluje se mně z toho ..

Fragmenty se jeví jako součást idiolektu. V mluveném korpusu Ortofon se vyskytují nejčastěji u mluvčího Břetislav_1045, který je hlavním mluvčím (tj. jeho řeč tvoří většinu, zde 85 % hovoru) také v nahrávce s nejvyšším počtem fragmentů. Korpus obsahuje celkem pět nahrávek s tímto mluvčím, přičemž ve čtyřech z nich je Břetislav hlavním mluvčím (v těchto nahrávkách celkem vystupují tři mluvčí, kromě Břetislava ženy).

3.3 Shrnutí

Mezi překlipy a přeroknutími jsme identifikovali čtyři styčné skupiny rozdělené podle typu odchylky od standardní podoby slova. V psaném i mluveném jazyce se nejčastěji jednalo o záměnu hlásky/písmene za jiné, které ze slova činí neexistující nebo zcela jiný lexém, dále o chybějící nebo nadbytečné/nadbytečnou písmeno/hlásku a změnu pořadí písmen/hlásek. Výskyt všech identifikovaných typů překlepů lze odůvodnit rychlostí psaní a absencí následného přečtení, nemůžeme však vyloučit ani jiné důvody (např. nejistotu či nevědomost u psaní cizích, dlouhých apod. slov, vliv cizího jazyka nebo nářečí).

Výskyt obou jevů v mluveném jazyce je těžké posoudit, protože jsme řeč neanalyzovali fonetickými metodami (zaměřenými např. na proměny tempa řeči). U přeroknutí jsme si všímali především záměn mezi hláskami s určitou vlastností

(např. délka vokálu, místo artikulace a měkkost konsonantů). Výskyt fragmentů jsme usouvztažnili s výskytem pauzy jako dalšího znamení formulačních obtíží. Při analýze fragmentů jsme dále odhalili mluvčího, pro kterého je nedorečení slov možno vnímat jako výrazný rys idiolektu.

4. Závěr

V tomto článku jsme představili analýzu dvou jazykových projevů spontánnosti (opakování slov, výskyt překlepů, přerěknutí a fragmentů slov) v rámci nepřipravené, neformální mluvené a psané elektronické komunikace. Vybrané projevy lze chápat jako dysfluency na úrovni větné (opakování stejných slov) a úrovni slovní (přítomnost slovních fragmentů, překlepů a přerěknutí).

V psaných textech se jako výraznější indikátor spontánnosti projevují fragmenty slov a překlapy. Jednak jsou častější než opakování slov, jednak vykazují řadu shodných projevů v obou jazykových modech, např. nejčastějším druhem odchylky od standardní podoby slova je záměna hlásky/písmena, která ze slova činí neexistující nebo zcela jiný lexém. Opakování slov se bez ohledu na mluvený či psaný modus nejčastěji týká neplnovýznamových slov. Tento rys se proto dá považovat za projev neformálnosti obecně. Nejvíce se mluveným textům podobaly facebookové příspěvky, v nichž se na rozdíl od zbylých psaných žánrů opakovala hlavně responzní a kontaktní slova. Rozdíl mezi mody se u tohoto jevu projevil v častějším opakování substantiv a celkově delších slov (měřeno počtem slabik).

V článku jsme se dále snažili zjistit, co ovlivňuje výskyt daného jevu. Na rozdíl od překlepů, přerěknutí a slovních fragmentů lze motivaci pro opakování stejných slov za sebou postihnout jednoznačně: v mluvené komunikaci se jedná o spolupůsobení časového tlaku se snahou vyjádřit se nebo zachovat si slovo, v psané elektronické komunikaci o nepozornost pisatele ve smyslu absentujícího nebo nedostatečně pozorného přečtení svých vlastních slov. Tyto důvody jsou platné i pro druhý jev, avšak zejména v mluveném jazyce je výskyt přerěknutí a slovních fragmentů ovlivněn dalšími faktory, z nichž jsme v analýze poukázali např. na interakční charakter a průběh komunikace.

V obou komunikačních modech jsme našli podobné charakteristiky pro oba jevy, přestože frekvenčně se liší (převažuje vždy výskyt v mluveném jazyce). Jejich výskyt nebyl v žádném jazykovém modu natolik výrazný, aby došlo k narušení souvislosti a plynulosti textu. Nalezení těchto jevů v obou jazykových modech však skutečně prokazuje neformální a spontánní charakter zkoumaných textů, v nichž není nutné trvat na bezchybné podobě výsledného textu.

Literatura

- Aijmer, K. (1996): *Conversational Routines in English*. London/New York: Longman.
- Cvrček, V. – Komrsková, Z. – Lukeš, D. – Poukarová, P. – Řehořková, A. – Zasina, A. J. (2018): Variabilita češtiny: Multidimenzionální analýza. *Slovo a slovesnost* 79, s. 293–321.
- Čermák, F. (2009): Spoken corpora design: Their constitutive parameters. *International Journal of Corpus Linguistics* 14, s. 113–123.
- Čmejrková, S. (1997): Čeština v síti: Psanost či mluvenost? (O stylu e-mailového dialogu). *Naše řeč* 80, s. 225–247.
- Karlík, P. (2017): Opakování výrazů. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné z <https://www.czechency.org/slovník/OPAKOV%C3%81N%C3%8D%20V%C3%9DRAZ%C5%AE>.
- Koch, P. – Oesterreicher, W. (1985): Sprache der Nähe – Sprache der Distanz. Mündlichkeit und Schriftlichkeit im Spannungsfeld und Sprachgeschichte. *Romanistisches Jahrbuch* 36, s. 15–43.
- Kopřivová, M. – Komrsková, Z. – Lukeš, D. – Poukarová, P. – Škarpová, M. (2017): *ORTOFON: korpus neformální mluvené češtiny s víceúrovňovým přepisem, verze 1 z 2. 6. 2017*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Dostupný z WWW: <http://www.korpus.cz>.
- Laubeová, Z. (2020): *Mluvenost v dialogické elektronické komunikaci*. Disertační práce. Praha: FF UK.
- Leech, G. (2000): Grammars of spoken English: New outcomes of corpus-oriented research. *Language Learning* 50, s. 675–724.
- Müllerová, O. (1994): *Mluvený text a jeho syntaktická výstavba*. Praha: Academia.
- Müllerová, O. (2011): Výstavba mluvených projevů, jejich členění a syntax. In: S. Čmejrková – J. Hoffmannová (eds.), *Mluvená čeština: Hledání funkčního rozpětí*. Praha: Academia, s. 129–172.
- Svobodová, D. (2006): Slovní zásoba na www chatu. In: E. Jandová – J. David – J. Hoffmannová – D. Svobodová – O. Müllerová, *Čeština na WWW chatu*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, s. 101–158.
- Štěpán, J. (2004): Diference ve spontánní mluvě středočeské (pražské) rodiny. *Naše řeč* 87, s. 185–197.
- Zasina, A. J. – Lukeš, D. – Komrsková, Z. – Poukarová, P. – Řehořková, A. (2018): *Koditex: korpus diverzifikovaných textů*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Dostupný z WWW: <http://www.korpus.cz>.

Módní terminologie ve vybraných německo-českých slovnících

1. poloviny 20. století.

Příspěvek k německo-české historické metalexikografii

Petra Sivčáková

Ústav germánských studií
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
peta.sivcakova@email.cz

Abstract: The terminology from the field of fashion in two German-Czech dictionaries from the first half of the 20th century. A German-Czech historical metalexicographical study

The aim of this metalexicographical study is to compare the terminology from the field of fashion in two German-Czech dictionaries from the first half of the 20th century: *Encyclopaedic German-Czech Dictionary* by J. V. Sterzinger (1916–1935) and *German-Czech Concise Dictionary* by J. Janko–H. Siebenschein (1936–1944). The focus is on differences in the structure of the entries. A hypothesis was established for the research: The frequency of fashion terminology is higher in the encyclopaedic dictionary than in the concise dictionary. A quantitative analysis was performed on a sample of 328 fashion terms, refuting the hypothesis mentioned before. It was found that the representation of fashion terminology is similar in both dictionaries.

Keywords: lexicography, German-Czech dictionaries, J. V. Sterzinger, J. Janko, H. Siebenschein, 20th century, fashion, fashion terminology

1. Úvod

Příspěvek si klade za cíl doložit na příkladu dvou časově na sebe navazujících slovníků ze stejného kulturně-geografického prostředí rozdíly ve zpracování konkrétní slovní zásoby. Pro takto formulovaný výzkum jsou relevantní dvě kritéria:

- 1) zkoumaná slovní zásoba,
- 2) slovníky.

První kritérium, tj. zkoumaná slovní zásoba, úzce souvisí s výběrem oboru, jehož slovní zásobu chceme zkoumat. Pod vlivem událostí r. 2018, který se nesl ve znamení oslav 100. výročí založení Československé republiky a kdy většina kulturně-společenských akcí různým způsobem tematizovala dobu 20. let 20. stol., např. výstava Národního muzea „2x100“ týkající se jak založení první republiky, tak i samotného muzea, či výstava „Hana Podolská“ Umělecko-průmyslového muzea v Praze prezentující život a tvorbu významné pražské

módní návrhářky 1. pol. 20. stol., byla jako obor zkoumání vybrána móda. To, co s sebou dvacátá léta obecně přinesla, byl výsledek industrializace probíhající na přelomu 19. a 20. stol. Vznik pásové výroby odstavil drobné výrobce „na druhou kolej“, ale i tak se drobní živnostníci těšili velké oblibě. Možné to bylo zejména díky originalitě jejich výrobků, neboť „masovou produkcí na konci 19. století byla estetika výrobků upozaděna“ (Kybalová, 1966, s. 293, překlad P. S.). Přitom právě estetika hrála na přelomu 19. a 20. stol. důležitou roli nejen v architektuře, ale zejména v módě. Módní terminologii budeme čerpat z díla Ludmily Kybalové (1966) *Das große Bilderlexikon der Mode* (dále jen Lexikon).

Druhým kritériem je výběr slovníků. Z důvodu nedostatečného zastoupení odborných slovníků módy (důkazem budiž jediný *Německo-český slovník pro textilní průmysl* od Františka Berouška z r. 1905) byly vybrány slovníky všeobecné. Ve zkoumaném časovém úseku, tzn. v první polovině 20. stol., vznikly slovníky Josefa Ranka (1901), Jana Štěpána (1901), Vojtěcha Břečky (1911), J. V. Sterzingera (1916), Eduarda Ouředníčka (1927), Františka Václava Autraty (1933), Karla Kumprechta (1935), Bedřicha Kabesche (1933) a J. Janka a H. Siebenscheina (1936–1938)¹. Jako první byl vybrán *Encyklopedický německo-český slovník* (dále jen ENČS) J. V. Sterzingera z r. 1916 a jako druhý *Příruční slovník německo-český* (dále jen PSNČ) J. Janka a H. Siebenscheina z let 1936–1938. Tyto slovníky byly zvoleny z toho důvodu, že dodnes patří k nejrozsáhlejším dílům německo-české lexikografie, a zejména PSNČ je v přepracovaných vydáních používán odbornou i laickou veřejností dodnes. Jelikož se ENČS svou koncepcí od PSNČ liší, chceme statisticky ověřit hypotézu:

Encyklopedický slovník obsahuje více odborné terminologie než slovník příruční.

Předpokládaný výsledek zkoumání počítá s čtenějším výskytem módní terminologie ve slovníku encyklopedickém, tzn. ve slovníku J. V. Sterzingera.

V první fázi této komparativní analýzy je nutné ověřit samotný výskyt termínů ve vybraných slovnících. V druhé fázi tato data kvantitativně vyhodnotíme a ve třetí fázi se u vybraných termínů zaměříme na zpracování slovníkového hesla v obou slovnících.

2. Zkoumaná slovní zásoba

Jako zdroj pro seznam termínů z oblasti módy jsme zvolili obrazový lexikon módy *Das große Bilderlexikon der Mode* Ludmily Kybalové v německém vydání z r. 1966. Toto dílo chronologicky popisuje vývoj módy od jejích počátků do 60. let minulého století a zároveň obsahuje rozsáhlý seznam módních termínů,

¹ Údaje byly převzaty z online katalogu Národní knihovny v Praze po zadání dotazu pro časové rozpětí 1900–1950 a pomocí logických operátorů ve formátu: Německo-český slovník OR Deutsch-tschechisches Wörterbuch OR Slovník německo-český.

kteře jsou zde tematicky tříděny do kapitol, jako např. účesy, pokrývky hlavy, límce, rukávy nebo doplňky. Velký důraz se zde klade na označení jednotlivých částí oblečení a materiály, ze kterých se toto oblečení vyrábělo. Počet zkoumaných termínů z *Lexikonu* byl 328.

Pro kvantitativní analýzu bylo nutné seznam s termíny roztrdit do relevantních kategorií, aby bylo možné zjistit frekvenci těchto termínů v jednom či druhém slovníku. Samotná excerptce dat z *Lexikonu* ukázala, že dělení termínů do sémantických skupin je přehledné a zároveň charakterizuje termín v jeho podstatě. Termíny byly tedy tříděny dle následujících věcných okruhů:

- doplněk
- vousy
- účes
- oděv
 - dámský/pánský oděv
 - rukávy
 - kalhoty
 - svrchní oděv
 - pokrývka hlavy
 - límec
 - obuv
 - punčochy
 - spodní prádlo
- materiál

Dalším kritériem důležitým pro kvantitativní a kvalitativní analýzu je jazyk, ze kterého daný termín pochází. Sledovat budeme obohacování slovní zásoby o vlivy anglické, francouzské, řecké, italské/latinské, japonské, nizozemské, rakouské, perské, slovanské, španělské, indické a turecké.

3. Slovníky

„Zásadní vědní obory nesou označení latinská, obory týkající se obchodu a peněz označení italská, obory týkající se průmyslu označení anglická.“ (Haß-Zumkehr, 2001, s. 256, překlad P. S.) A obory týkající se módy?

Zaměřili jsme se na všeobecné německo-české slovníky první poloviny 20. stol. Podle údajů Národní knihovny v Praze bylo v tomto období vydáno devět slovníků následujícími autory: Josef Rank (1901), Jan Štěpán (1901), Vojtěch Břečka (1911), J. V. Sterzinger (1916), Eduard Ouředníček (1927), František Václav Autrata (1933), Karel Kumprecht (1935), Bedřich Kabesch (1933) a J. Janko–H. Siebenschein (1936).

Záměr srovnat dva slovníky, které by byly svou koncepcí stejné, bohužel nevyšel. Pro výzkum byly tedy vybrány slovník J. V. Sterzingera z r. 1916, neboť se jedná o rozsáhlý všeobecný překladový slovník (nikoli však navzdory svému názvu o encyklopedii), a o generaci mladší slovník J. Janka–H. Siebenscheina, jež je odborníky z různých oborů užíván dodnes.

3.1 Encyklopedický německo-český slovník J. V. Sterzingera

Sterzingerův *Encyklopedický německo-český slovník* byl vydán ve čtyřech svazcích. První svazek A–E vyšel v r. 1916 s rozsahem 1 715 stran. Druhý svazek F–L vyšel o pět let později v rozsahu 1 760 stran. Třetí svazek M–R z r. 1931 obsahoval 1 257 stran a r. 1935 dokončil poslední svazek S–Z v rozsahu 1 544 stran Kamil Kabeš. ENČS má celkem 6 276 stran.

3.1.1 Výstavba slovníku

Samotnému hesláři předchází autorova předmluva, seznam použitých zkratk a značek, tabulky s gramatickými pravidly (zejména časování nepravidelných sloves a skloňování podstatných a přídavných jmen). Autor porovnává toto své dílo se svým předchozím slovníkem *Großes deutschböhmisches Wörterbuch* (1890–1899). Jako pokrok hodnotí preciznost výkladu slovníkového hesla „především stručnou, výstižnou definicí [...] jednotlivých slov a frází [...]“ (Sterzinger, 1916, Předmluva). Slovníkové heslo vyniká zejména četnými ekvivalenty. Dále Sterzinger zmiňuje zařazení „tisíce výrazů slovných i fraseologických“ (tamtéž). Jako prameny pro slovník uvádí „moderní slovníky německého jazyka i veliké německé slovníky jazyků cizích, obecné i odborné“ (tamtéž) a především novější německou literaturu. Seznam konkrétních děl, autorů a vědeckých prací chybí, ačkoli autor odkazuje na seznam použité literatury a spolupracovníků „na konci I. svazku“ (tamtéž).

Heslář je řazen převážně abecedně a zahrnuje i topografická, geografická a vlastní jména. Samostatnou kapitolu věnuje autor složeninám a jejich řazení ve slovníku. Upozorňuje uživatele, že slova, která nejsou složeninami, ale abecedně by mezi složeniny patřila, jsou zařazena jako samostatné heslo až za složeniny.

Slovníkové heslo začíná tučně zvýrazněným lemmatem ve fraktuře. Jde o základní formu slova – u substantiv tvar nominativu, u sloves infinitiv. Indexací rozlišuje autor polysémní výrazy, např. vlastní jméno a obecný význam. Následují kulaté závorky znázorňující přízvuk slova, hranaté závorky s původem slova a občasné fonetickou transkripcí. Morfologie se zde značí kurzívou za závorkami a odkazuje na deklinační tabulky předcházející slovníkové části. Další v pořadí jsou značky nebo zkratky týkající se vědních/profesionálních oborů. První ekvivalent (překlad) je uveden latinkou a bývá často doplněn o výklad v kulatých závorkách psaný drobným perličkovým písmem. V případě, že má lexém více významů z různých oborů, jsou jednotlivé významy značeny římskými číslicemi. Podvýznamy jednotlivých významů jsou pak značeny arabskými číslicemi a tyto

dále děleny na podvýznamy a)–z). Řazení překladových ekvivalentů odpovídá historicko-genetickému (od nejstaršího po nejmladší) a syntakticko-sémantickému principu (od hlavních významů k vedlejším významům).

3.1.2 J. V. Sterzinger

Josef Václav Sterzinger (*1866, †1939) byl český středoškolský učitel, filolog, germanista a překladatel. O jeho životě je známo dosud jen málo. Žil v Praze, s manželkou Marií měl osm dětí, pochován byl na Olšanských hřbitovech. Z dochovaných archivních materiálů Památníku národního písemnictví v Praze lze doložit četnou korespondenci s předními osobnostmi české literatury, např. K. V. Raisem či J. Arbesem.

V předmluvě ke svému encyklopedickému slovníku zmiňuje svůj dřívější německo-český slovník z let 1891–1899. Dvousvazkový *Deutschböhmisches Wörterbuch – Německo-český slovník* vznikl ve spolupráci se zakladatelem české germanistiky Václavem Emanuelem Mourkem (*1846, †1911). Jako výňatek z tohoto slovníku vznikl *Ottův slovníček německo-český*. Čtyřsvazkový německo-český encyklopedický slovník pak považoval za rozšíření a vylepšení svého stávajícího lexikografického díla.

Vedle lexikografické činnosti se věnoval překladům. V roce 1911 zveřejnil v časopise *Národní listy* článek s titulem *Za očistu české literatury překladové*, ve kterém kritizuje nekvalitní překlady a špatnou nakladatelskou praxi. Jako řešení navrhuje založení spolku profesionálních překladatelů, což pak sám uskutečnil, ale spolek neměl dlouhého trvání (srov. Levý, 1996, s. 210). Mezi díla, která přeložil, patří romány A. Dumase (*Dix ans après, on, Le Vicomte de Bragelonne, Dame de Monsoreau, Les Mohicans de Paris*), Émila Zoly (*La faute de l'Abbé Mouret*) nebo Julese Vernea (*Superbe Orinoque*). Kromě toho překládal díla dnes již zapomenutých autorů jako Gastona Tissandiera, Clary Viebig či J. N. Potapenka.

3.2 Příruční slovník německo-český J. Janka – H. Siebenschaina

Příruční slovník německo-český sestává ze čtyř svazků z let 1936–1948. První svazek A–E z let 1936–1938 obsahuje 890 stran. Druhý svazek F–M v rozsahu 930 stran vznikl v letech 1939–1940. V roce 1944 byl vydán svazek třetí, N–S, s rozsahem 860 stran. V tomto roce začaly i práce na posledním svazku T–Z, který byl dokončen r. 1948 s rozsahem 716 stran. Dohromady má PSNČ 3 396 stran.

3.2.1 Výstavba slovníku

Slovník lze rozdělit na čtyři části – předmluva redakce, úvod do německé mluvnice, heslář a doslov redaktora H. Siebenschaina. Zatím co se předmluva ve svazku z r. 1938 vztahuje k výstavbě a popisu slovníku, je doslov v posledním

svazku věnován poděkování spolupracovníkům lexikografické redakce, které nacistický režim považoval za nepřátele a kteří nemohli být uvedeni ve svazcích II a III, např. Otokar Fischer, Oskar Donath, Pavel Eisner aj.

Na str. V v předmluvě autor uvádí, že „[...] vůdčí zásadou bylo stvořiti skutečně dobový, tj. potřebám doby co nejdokonaleji vyhovující německo-český slovník frazeologický, [...]. Do jazykového povědomí pronikly a denním jazykovým chlebem se staly spousty výrazů a obrátů technických z oborů činností zcela nových (film, rozhlas, automobilismus, letectví, sport atd. [...].“ Dále vyjmenovává zdroje, ze kterých redakce čerpala materiál pro gramatickou a slovníkovou část – oborové slovníky, Jindrový² technické slovníky, slovník Josefa Jungmanna, slovníky České akademie věd a umění, *Das Handwörterbuch der deutschen Sprache* D. Sanderse a J. E. Wülfinga (1910) a *Der große Duden*. Seznam konkrétních literárních děl chybí, stejně jako zvláštní seznam vlastních jmen a geografických názvů, na který redakce v prvním svazku odkazuje. Samotné slovníkové části předchází „Uvedení do německé mluvnice“ např. s tabulkami časování nepravidelných sloves.

Heslář je uspořádán v podstatě abecedně, v některých případech se však striktně abecední pořadí porušuje (viz dále). Slovníkové heslo sestává z německého lemmatu psaného frakturou a jeho českého překladu, synonyma, parafráze nebo jiného ekvivalentu psaných latinkou. V kulatých závorkách se u nominativ uvádí koncovky skloňování, u sloves zkratky pomocných sloves a u adjektiv nepravidelné formy stupňování. Za lemmatem následuje obvykle zkratka slovního druhu a český překlad. Pokud je lemma cizího původu, je za zkratkou slovního druhu značen původ, příp. v kulatých závorkách i výslovnost. U homonym je uplatněn následující systém dělení: 1) římskými číslicemi se rozlišují jednotlivé významy slova, 2) arabskými číslicemi se rozlišují podvýznamy významů psaných římskou číslicí, 3) velkými písmeny se rozlišují významy podvýznamů uvedených arabskými číslicemi. Pořadí významů v hesle se řídí „logickým principem od konkrétního k obecnému, od původního k odvozenému, od skutečného k figuře a symbolu“ (tamtéž, str. VII). Jednotlivá kompozita jsou v hesle řazena abecedně, přičemž v záhlaví hesla stojí lemma. Slovo, které by patřilo abecedně mezi sled kompozit, je zařazeno až za heslo s kompozity.

3.2.2 J. Janko a H. Siebenschein

Prof. Dr. Josef Janko (*1869, †1947) byl český filolog, germanista a slavista. Po smrti V. E. Mourka r. 1912 převzal profesuru na katedře pražské germanistiky, kde zůstal činný až do r. 1939. Jeho lexikografická činnost zahrnuje etymologický slovník češtiny a PSNČ. První zmiňovaný slovník se nikdy nedokončil.

² Jan Jindra (1877–?), který v letech 1910–1936 vydával odborné příručky a odborné technické slovníky.

Prof. Dr. Hugo Siebenschein (*1889, †1971) byl český filolog, lektor a germanista. Mezi válkami patřil do germanistického kruhu kolem Otokara Fischera, Vojtěcha Jiráta či Pavla Eisnera. Od třicátých let vydával mluvnice a učebnice německého jazyka pro střední školy a gymnázia. Redakční práce na příručním slovníku byla jeho kolegy velmi ceněna. V období protektorátu vyučoval na pražských gymnáziích, ale r. 1943 byl kvůli údajné „rasové nenávisti“ předčasně penzionován a poslán na nucené práce do železáren. Jeho jméno ve svazcích II a III nesmělo být otištěno (srov. Vodrážková-Pokorná, 2007, s. 73–75, 81). Jeho manželka Anna byla uznávanou překladatelkou děl Heinricha Heineho, Adalberta Stiftera, Thomase a Klause Mannových, Roberta Musila a Siegfrieda Lenze.

3.3 Slovníky v komparaci

Přehled nejdůležitějších rozdílů, údajů a informací k oběma slovníkům shrnuje následující tabulka:

	ENČS	PSNČ
První vydání	1916–1935	1936–1948
Uvedený typ slovníku	encyklopedický	jazykový příruční
Počet svazků	4	4
Počet stran	6.276	3.397
Počet hesel	cca 210.000 ³	cca 70.000
Redakce	J. V. Sterzinger K. Kabeš (IV. svazek)	J. Janko H. Siebenschein
Spolupracovníci	?	R. Brandeis, O. Donath, P. Eisner, O. Fischer, J. Haller, O. Lederer, J. Münzer, J. Rehberger, K. Šišmová, E. Smetánka, J. Hora, A. Pražák, J. Rypka
Návaznost na předchozí dílo	✓	×
Předmluva	✓	✓
Návod k použití slovníku	✓	×

³ Přesný počet lematizovaných hesel lze odvodit jen nepřímo z údajů Vodrážkové-Pokorné (2007, s. 83). Ta uvádí počet 70 000 hesel pro PSNČ, přičemž první svazek představuje cca třetinu materiálu nashromážděného Sterzingerem. Předložený výzkum odhaduje, že PSNČ obsahuje zhruba o polovinu hesel méně než ENČS.

Seznam zkratk	✓	✓
Typy značek	3	1
• Symbol	✓	×
• Latinka	✓	✓
• Perličkové písmo	✓	×
• Fraktura	×	✓
Terminologické značky	✓	✓
Etymologické údaje	✓	✓
Stylistické značky	✓	✓
Dělení významů	I., 1., a)	I., 1., A., a)
Poděkování	×	✓
Seznam literatury	×	×

Tab. 1: *Slovníky v komparaci*

4. Kvantitativní analýza

Z celkového počtu 328 termínů bylo v analyzovaných slovnících doloženo 253, tzn. 77 %. Pouze v ENČS bylo doloženo 33 termínů, pouze v PSNČ 19. V žádném ze slovníků nebylo doloženo 75 termínů, tzn. 23 %. Souhrn těchto výsledků uvádí tab. č. 2:

Celkový počet termínů	328		
Doloženo	253 (77 %)		%
	v obou slovnících	203	80
	pouze v ENČS	31	12
	pouze v PSNČ	20	8
	celkem v ENČS	235	93
	celkem v PSNČ	223	88
Nedoloženo	75 (23 %)		
Problematické	23 (7 %)		

Tab. 2: *Kvantitativní analýza*

V následujících podkapitolách stručně zanalyzujeme termíny doložené pouze v jednom či druhém slovníku a termíny, které doloženy nebyly.

4.1 Termíny uvedené jen v jednom ze slovníků

Právě u této skupiny lze díky slovníkovým značkám uvedeným u jednotlivých termínů v jednom či druhém slovníku vysledovat určitou tendenci v podávané slovní zásobě. Nejzřejmější je to při analýze etymologie a sémantiky.

Termíny, které dokládá pouze ENČS, mají svůj původ nejčastěji ve francouzštině, objevuje se španělština, italština a klasické jazyky latina a řečtina, u nichž se současně vyskytuje stylistická značka *d. st. v.*, dějiny starého věku. V ENČS převládá rovněž francouzština, nově pak angličtina.

V porovnání s PSNČ převládají v ENČS termíny označující módní doplňky (konkrétně v poměru 10:1) nebo pokrývky hlavy (v poměru 5:1). V PSNČ se více vyskytují označení pro materiály (4:1) a účesy (4:2). Souhrnný seznam termínů doložených v jednom či druhém slovníku spolu s etymologickými a sémantickými markery je uveden v tab. 3:

ENČS				Význam
1.	<i>Adrienne</i>	fr		Svrchní oděv
2.	<i>Angströhre</i>	de	F ⁴ , P ⁵	Pokrývka hlavy
3.	<i>Brandebourg</i>	fr		Doplňek
4.	<i>Bundschuh</i>	de		Boty
5.	<i>Caracalla</i>	lat	d.st.v. ⁶	Spodní prádlo
6.	<i>Chapeau bas</i>	fr		Pokrývka hlavy
7.	<i>Chapeau bonnet</i>	fr		Pokrývka hlavy
8.	<i>Chatelaine</i>	fr		Doplňek
9.	<i>Dupsing</i>	de	† ⁷	Doplňek
10.	<i>Favoris</i>	fr		Vousy
11.	<i>Fazzoletto</i>	ita		Doplňek
12.	<i>Fontagne</i>	fr		Účes
13.	<i>Geldkatze</i>	de		Doplňek
14.	<i>Gefranse</i>	de	řídc. ⁸	Pokrývka hlavy
15.	<i>Grosgrain</i>	fr	tkalc.	Materiál
16.	<i>Gugel</i>	de	prov.	Doplňek
17.	<i>Haarbeutel</i>	de		Doplňek
18.	<i>Halshemd</i>	de	řídc.	Límec
19.	<i>Hängeärmel</i>	de		Rukávy
20.	<i>Himation</i>	gr		Kabát
21.	<i>Hulle</i>	de		Pokrývka hlavy
22.	<i>Kalasiris</i>	gr		Spodní prádlo
23.	<i>Lendner</i>	de	†	Pánský oděv
24.	<i>Mikado</i>	jap		Účes
25.	<i>Monokel</i>	gr-lat		Doplňek
26.	<i>Morgenrock</i>	de		Dámský oděv

PSNČ				Význam
1.	<i>Bandeau</i>	fr		Účes
2.	<i>Baskenmütze</i>	de		Pokrývka hlavy
3.	<i>Breeches</i>	engl		Kalhoty
4.	<i>Bubikopf</i>	de		Účes
5.	<i>Crêpe de Chine</i>	fr		Materiál
6.	<i>Cutaway</i>	engl		Pánský oděv
7.	<i>Dauerwellen</i>	de		Účes
8.	<i>Dessous</i>	fr		Spodní prádlo
9.	<i>Entenschnabel</i>	de		Obuv
10.	<i>Gehrock</i>	de		Pánský oděv
11.	<i>Georgette</i>	fr		Materiál
12.	<i>Glocke</i>	de		Kabát
13.	<i>Hosenrock</i>	de		Dámský oděv
14.	<i>Lamé</i>	fr		Materiál
15.	<i>Ridikül</i>	fr		Doplňek
16.	<i>Schillerkragen</i>	de		Límec
17.	<i>Stecker</i>	de		Límec
18.	<i>Stuartkragen</i>	de		Límec
19.	<i>Toupet</i>	fr		Účes
20.	<i>Tweed</i>	engl		Materiál

⁴ Familiární (důvěrné) označení.

⁵ Populární, mluva laické veřejnosti.

⁶ Dějiny starého věku.

⁷ Zastaralé, archaismus.

⁸ Řídce.

27.	<i>Peplos</i>	gr	d.st.v	Kabát
28.	<i>Schapel</i>	fr	.	Doplňěk
29.	<i>Schinkenärmel</i>	de		Rukávy
30.	<i>Sombrero</i>	šp		Doplňěk
31.	<i>Surtout</i>	fr		Kabát

Tab. 3: Termíny jen v jednom ze slovníků

4.2 Termíny nedoložené v žádném ze slovníků

Seznam analyzovaných termínů zahrnuje i terminologická označení pro reálie objevující se až od 60. let 20. stol. (např. Beatle-Frisur, Lycra, Nylon, Polyester) či víceslovná označení (např. Ailes de Pigeon, Bandeau d'amour, Cul de Paris, En dos de l'ane, En tous cas, englischer Schnurrbart). Ačkoli byly termíny v druhém případě dohledávány podle jednotlivých komponent sousloví, nepodařilo se většinu víceslovných termínů doložit.

Pro analýzu byla tedy stěžejní jednoslovná označení a složeniny. Původ slova byl v tomto případě určován *Lexikonem* nebo německým elektronickým slovníkem Duden-Universalwörterbuch (verze 6.3., 2019, dále jen „DUW“).

Jednoznačně nejvíce termínů, celkem 26, které nebyly doloženy, pochází z francouzštiny a označují především pokrývky hlavy (Baigneuse, Canotier, Hennin, Plumage aj.), účesy (Cadenette, Ferronière, Vergette) a spodní prádlo (Bliaut, Jupon, Korselett). Proč se v ENČS ani v PSNČ nevyskytují uvedené francouzské termíny, a jiné ano? Odpovědí může být, alespoň v případě ENČS, překladatelská činnost autora slovníku (kap. 3.1.2.).

Nebylo doloženo 10 termínů přejatých z angličtiny, označujících např. pokrývky hlavy (Bowler, Stuarthaube, Wellingtonhut) či svrchní oděvy (Chesterfield, Carrick/Garrick).

Přehled všech nedohledaných termínů znázorňuje tab. 4:

Termín			Význam
1.	X <i>Ailes de pigeon</i>	fr	Účes
2.	<i>Aumonière</i>	fr	Doplňěk
3.	<i>Baigneuse/Dormeuse</i>	fr	Pokrývka hlavy
4.	<i>Balzo</i>	ita	Pokrývka hlavy
5.	X <i>Bandeau d'amour</i>	fr	Účes
6.	<i>Batwát</i>	mhd	Pokrývka hlavy
7.	<i>Beatle-Frisur</i>	eng	Účes
8.	<i>Beutel-Ärmel</i>	de	Rukávy
9.	<i>Bliaut</i>	fr	Spodní prádlo
10.	<i>Bourse</i>	fr	Doplňěk
11.	<i>Bowler</i>	eng	Pokrývka hlavy

Termín			Význam
40.	<i>Humpelrock</i>	de	Dámský oděv
41.	<i>Chesterfield</i>	eng	Kabát
42.	<i>Jupon</i>	fr	Spodní prádlo
43.	<i>Korselett</i>	fr	Spodní prádlo
44.	<i>Kreppsatin</i>	de	Materiál
45.	<i>Lastex</i>	eng	Materiál
46.	<i>Ledersen</i>	de	Punčochy
47.	<i>Lycra</i>	eng	Materiál
48.	<i>Mouchoir</i>	fr	Límec
49.	<i>Nylon</i>	eng	Materiál
50.	<i>Paenula</i>	lat	Kabát

12.	<i>Bruche</i>	mhd	Punčochy
13.	<i>Cadenette</i>	fr	Účes
14.	<i>Calceus</i>	ita	Punčochy
15.	<i>Canezou</i>	fr	Svrchní oděv
16.	<i>Canotier</i>	fr	Pokrývka hlavy
17.	<i>Carrick, Garrick</i>	eng	Kabát
18.	<i>Catogan</i>	eng	Účes
19.	<i>X Cul de Paris</i>	fr	Dámský oděv
20.	<i>Déshabillé</i>	fr	Spodní prádlo
21.	<i>Diplax</i>	gr	Kabát
22.	<i>Dütenärmel</i>	de	Rukávy
23.	<i>Elefantenärmel</i>	de	Rukávy
24.	<i>X En dos de l'ane</i>	fr	Účes
25.	<i>X En tous cas</i>	fr	Doplňek
26.	<i>X Englischer Schnurrbart</i>	de	Vousy
27.	<i>Escoffion</i>	ita	Účes
28.	<i>Ferronière</i>	fr	Účes
29.	<i>Flohpeizchen</i>	de	Doplňek
30.	<i>Flügelärmel</i>	de	Rukávy
31.	<i>Folette</i>	ita	Límc
32.	<i>Gestaltrock</i>	de	Herrenkl.
33.	<i>Glockenrock</i>	de	Dámský oděv
34.	<i>Guepiere</i>	fr	Spodní prádlo
35.	<i>Haarspange</i>	de	Účes
36.	<i>Hammelkeulenärmel</i>	de	Rukávy
37.	<i>Hennin</i>	fr	Pokrývka hlavy
38.	<i>Heuke</i>	ita	Kabát
39.	<i>Houppelande</i>	fr	Kabát
51.	<i>Pagodenärmel</i>	de	Rukávy
52.	<i>Paludamentum</i>	lat	Kabát
53.	<i>Petasos</i>	gr	Pokrývka hlavy
54.	<i>Petit-Point</i>	fr	Doplňek
55.	<i>Pfauenhut</i>	de	Pokrývka hlavy
56.	<i>Pilos</i>	gr	Pokrývka hlavy
57.	<i>Plumage</i>	fr	Pokrývka hlavy
58.	<i>Polyester</i>	lat	Materiál
59.	<i>Rheingrafenhose</i>	de	Punčochy
60.	<i>Römerhals</i>	de	Límc
61.	<i>Sackärmel</i>	de	Rukávy
62.	<i>Sari</i>	hin di	Dámský oděv
63.	<i>Sendelbinde</i>	de	Pokrývka hlavy
64.	<i>Splendone</i>	gr	Účes
65.	<i>Stephane</i>	gr	Účes
66.	<i>Stuarthaube</i>	eng	Pokrývka hlavy
67.	<i>Surcot</i>	fr	Kabát
68.	<i>Tappert</i>	fr	Kabát
69.	<i>Tasselmantel</i>	de	Kabát
70.	<i>Trichterärmel</i>	de	Rukávy
71.	<i>Trippen</i>	de	Punčochy
72.	<i>Trotteur</i>	fr	Pokrývka hlavy
73.	<i>Vergette</i>	fr	Účes
74.	<i>Wellingtonhut</i>	eng	Pokrývka hlavy
75.	<i>Zimarra</i>	lat	Kabát

Tab. 4: Nedoložené termíny

5. Kvalitativní analýza

Na rozdíly ve výstavbě obou slovníků bylo poukázáno v kap. 3.3. Hlavními rozdíly jsou objem a rozdílné zacházení se značkováním. ENČS je svým rozsahem oproti PSNČ téměř dvojnásobný a používá trojí typ značek. Terminologické, etymologické a stylistické značky používají nicméně oba slovníky. V následující analýze zhodnotíme terminologické a etymologické značení u vybraných příkladů. Kvalitativní hledisko, které sledujeme, je

přítomnost jednoho či druhého značení ve slovníkovém hesle a význam v souladu s *Lexikonem*. Stylistické značení bylo v analýze vynecháno.

5.1 Terminologické značky

Terminologické značky, jinými slovy přiřazení termínu k oboru, používají oba slovníky různě. Z našeho výzkumu vyplývá, že hojnější terminologické značení je v ENČS (rozdíl > 10 %). Následující tabulka uvádí, kolik z dohledaných termínů bylo značeno ve svazcích I–IV:

	Počet termínů	Značeno	Svazek I/II/III/IV	%
ENČS	235	41	15/16/2/8	17
PSNČ	223	17	4/2/6/5	8

Tab. 5: Četnost terminologického značení

Pro naši analýzu jsou rozhodující značky pro obory textilního průmyslu – v ENČS to jsou zkratky drobným perličkovým písmem *čal.*, *hedv.*, *klob.*, *kožeš.*, *obuv.*, *přád.*, *souk.*, *text.*, *tkalc.*, a dále symboly pro výrazy technické, zastaralé, řídké, obchodní a vojenské:

V rámci hesla stojí symboly před každým významem slova, po nich následují značky drobným perličkovým písmem. V PSNČ se terminologické, gramatické a stylistické údaje značí stejným typem písma, latinkou. Frakturou se uvádí gramatická pravidla pro německý výraz.

U termínů označujících látku/materiál se v ENČS téměř pravidelně vyskytuje symbol pro obchod:

	ENČS
Batist	I, s. 678 [fr.] m text. batist, kment (řídká tkanina s vazbou plátu)
Kaschmir	IV, s. 1095 I. <i>das Land</i> – Kašmírsko (stát v Britské Východní Indii) II. m kašmír (tkanina z vlny kašmírské, měkká látka z nejjemnější česané příze)
Köper	IV, s. 1337 [nizoz. keper] m tkalc. (a) <i>die Fädenverschlingung, wobei der Einschütz die Kette in Abteilungen teilt, die regelmäßig abwechselnd eine verschiedene Anzahl von Fäden enthält</i> ; (b) <i>ein mit solcher Fädenverschlingung gewebtes Zeug („geköpertes“)</i> képr (mit verstärktem Grate zesílený, umgekehrter obrácený)
Taft	IV, s. 828 Taffet , Taft, Taffent m dykyta, tafet, hedvábná tkanina vazby plátnové, plátno, dykyta

5.2 Etymologické údaje

Podobně jako u značkování terminologického, i zde analýzu ztěžoval fakt, že vzhledem k rozdílným koncepcím nebyl termín značen vždy „párově“, ale buď v jednom, nebo druhém slovníku, např. u termínu Tunika uvádí původ pouze ENČS. V PSNČ je původ zřejmý až z popisu významu slova, kde je uveden „starořímský spodní oděv“:

	ENČS	PSNČ
	IV., s. 944	IV., s. 128
Tunika	[lt.] f (<i>altröm. Untergewand, Überwurf</i>) tunika	f tunika, I. hist. starořímský spodní oděv, II. přiléhající přehoz na dámské sukni

Srovnáme-li celkový počet doloženého jazykového značení v obou slovnících, dostaneme poměr 137:106 (ENČS:PSNČ), přičemž ENČS značí i slova původem středohornoněmecká (17). Po jejich odečtení je tedy patrné, že rozdíl ve značení v ENČS a PSNČ je cca 10 %. Podrobné výsledky značkování zaznamenává následující tabulka:

	ar.	angl.	fr.	řec.	ind./pers.	it.	jap.
ENČS	2/0/0/1	1/0/1/5	23/24/12/7	5/5/1/2	1/1/0/0	1/2/2/1	0/0/0/0
	3	7	66	13	2	6	0
PSNČ	1/1/0/0	4/2/2/3	23/22/12/3	5/1/0/2	0/1/1/0	2/1/1/1	0/0/1/0
	2	11	60	8	2	5	1

	lt.	střhn.	nizoz.	rak.	slov.	špan.	tur.
ENČS	0/5/3/4	0/7/2/8	0/1/1/3	0/1/0/0	0/0/0/1	1/0/1/1	1/0/0/0
	12	17	5	1	1	3	1
PSNČ	3/1/3/4	0/0/0/0	0/0/0/0	1/0/0/0	0/0/0/0	1/0/0/0	1/2/0/1
	11	0	0	1	0	1	4

Tab. 6: Četnost jazykového značení

V dalších podkapitolách se zaměříme pouze na vybrané případy, na kterých chceme demonstrovat (ne)jednotnost ve značkování obou slovníků. Vybrány jsou jazyky s frekvencí značení alespoň 5 %, tzn. angličtina, francouzština a řečtina/latina.

5.2.1 Angličtina

Zaměříme se na termíny Cowboy, Havelock, Raglan, Schal, Smoking a Spenzer. Původ u termínů Cowboy a Schal uvádí oba slovníky shodně. V případech Havelock, Smoking a Spenzer je původ uveden pouze v ENČS. V případě termínu Raglan je původ značen v PSNČ, ale podobně jako v případě termínu Tunika uvádí ENČS původ vysvětlením termínu jako takového: „Überrock nach dem englischen General Raglan [...]”. To, že se jedná o přenesené pojmenování po generálu Raglanovi, PSNČ neuvádí. V tomto směru by bylo možné hodnotit výkladovou část ENČS jako preciznější, ale hned další termíny *Havelock*⁹ nebo *Spenzer*¹⁰, kde bychom čekali podobné vysvětlení, toto hodnocení vyvrací.

	ENČS	PSNČ
	II, s. 728	II, s. 315
Havelock	[angl. čti hae] m (druh pláště [mužského])	m (=Kragenmantel) havelok, plášť s dlouhým límcem a bez rukávů
	IV, s. 552	III, s. 681
Smoking	[angl.=Rauchjacke] m (schwarzes Gesellschaftsjackett) id.	m smoking (černý společenský kabát)
	IV, s. 597	III, s. 707
Spenzer	[angl.] m živůtek (ženský); krátký kabátec	m kabátek, živůtek, kazajka
	III, s. 941	III, s. 305
Raglan	m [Überrock nach dem englischen General Raglan (†1855)] raglán, volný svrchní kabát	m angl. raglán (volný svrchní plášť)

5.2.2 Francouzština

Dominantní postavení v obou slovnících zaujímá francouzština. Téměř 30 % všech zkoumaných módních termínů pochází právě z francouzštiny. Přiřazení původu není ale vždy jednoznačné. Francouzský původ je v obou slovnících uveden vždy, až na výjimky: v ENČS Bandelier, Barrett a Matinée, v PSNČ Allongeperücke, Dragoner, Krawatte a Weste. Chybějící značky v ENČS jsou

⁹ Sir Henry Havelock (1785–1857) byl britský generálmajor, který se účastnil několika tažení do britských kolonií v Indii. Pojmenování Havelock označuje dlouhý pánský kabát bez rukávů zkombinovaný s pelerínou, který jako první nosil právě H. Havelock (Kybalová, 1966, s. 585).

¹⁰ Lord George John, Second Earl Spencer (1758–1834) měl podle legendy usnout blízko ohniště a žhavé uhlí mu mělo upálit šosy u kabátu. Od té doby se krátkému kabátku říká spencer, resp. Spenzer (zdroj [www: https://fashionhistory.fitnyc.edu/spencer-jacket/](https://fashionhistory.fitnyc.edu/spencer-jacket/) přístup 28.10.2020). Kybalová (1966, s. 586) ovšem uvádí, že muži tento druh kabátku nosili jen krátce a jde spíše o dámský oděv.

překvapující, neboť morfologicky podobné termíny jako např. Chevalier a Livrée tu značeny jsou. Problematické jsou pro analýzu termíny, které se ve svém značení liší, např. ENČS uvádí francouzštinu u termínů Barbe, Kasack, Maske, Pantoffel a Revers, PSNČ pak u termínů Kamee a Mantille. Stejná lemmata se v těchto případech ve slovnících liší.

	ENČS	PSNČ
	I, s. 667	I, s. 305
Barbe	Barbe¹ Barbara Barbe² Barbar Barbe³ <i>Barbus vulgaris</i> parma obecná Barbe⁴ [fr.] f krajky, čepce □ přád. f pl. stužky s krajkou	Barbe¹ f lt. zool. parma obecná (<i>Barbus vulgaris</i>) Barbe² f lt. krajky pod čepcem, podbradník m., stužky s krajkou
	III, s. 696	III, s. 142
Pantoffel	[it, fr.] 1. (<i>dim. Pantöffelchen, Pantöfflein</i>) (<i>bequemer Hausschuh, Halbschuh</i>) pantofel, (půl)střevíc, treпка, dim. pantoflíček, [...] fig. <i>Revolutionär in Schlafrock und P-n</i> revolucionář v županu a pantoflích 2. fig. (<i>Herrschaft der Hausfrau</i>) <i>unter den P. bringen</i> přivést pod pantofel [...]	m it. I. pantofel, treпка; <i>dem Papst den P. küssen</i> políbiti papeži opánky; <i>er geht, schlappet in P.</i> chodí, šourá se, šmajdá, šmat'há v pantoflích, v trepkách [...] II. fig. <i>sie schwingt den P., hat den Mann unter dem P.</i> ona je pánem v domě [...]
	III, s. 1115	III, s. 393
Revers	[fr.] m 1. (<i>Rückseite...einer Münze</i>) rub, zadní strana, obratek 2. (<i>Aufschlag an einem Mannsrocke; srv. Rabatte</i>) přeložek, překlpek, výložek 3. (<i>Rückseite der Laufgräben</i>) zadní strana příkopů, 4. práv. (<i>eine Bescheinigung</i>) úpis, zápis, revers	m lt. I. = <i>Kehrseite</i> zadní strana, rub II. krejč. = <i>Aufschlag</i> klopá, revér (kabátu) III. <i>schriftliche Erklärung</i> písemný závazek, úpis, zápis [...]
	II, s. 1053	II, s. 514
Kamee	[it.] f bisw. auch m (<i>erhaben geschnittener Edelstein</i>) kamej, vypoukle řezaný drahokam	f fr. = <i>erhaben geschnittener Stein</i> kamea, kamej(e), vypoukle řezaný drahý kámen
	III, s. 63	II, s. 34
Mantille	[špan] (čti mantilje) f (<i>eine Art Frauenmäntelchen o Umhang</i>) mantilla	f fr. (čti mantilje) = <i>Umhang</i> pláštěnka, mantila, ženský přehoz

Ani dnes není původ těchto termínů přesně rozpoznatelný. DUW se spíše blíží údajům z ENČS, zatímco Rejzek (2015) k PSNČ. Jedná se ovšem o jednotlivé případy, ze kterých nelze vyvodit žádné obecně platné pravidlo.

Je nutné podotknout, že se ve slovnících vyskytuje i nepřímé značení původu slova, zejména v ENČS, konkrétně u termínů Pompadour, Tüll a Stiefelette. V případě termínu Pompadour značí PSNČ původ přímo, zatímco ENČS

nepřímo: I. npr. f. neskl. (Marquise de) – (*Mätresse Ludwigs XV. v. Frankreich*) markýza Pompadourová II. m 1. (Strickbeutel) sáček na pletení 2. -s pl. zo. (*Vögel*) Cotingiae kotingy. Na příkladu termínu Stiefelette lze poukázat na vliv francouzštiny na němčinu, neboť z francouzštiny pochází pouze přípona *-ette*, obdoba německého sufixu *-chen* tvořícího zdvojnásobení.

Díky množství termínů bylo možné dokázat, že ENČS obsahuje převážně termíny přejaté z francouzštiny, které sémanticky patří do kategorie „doplňek“. Toto tvrzení podporuje i seznam termínů doložených pouze v ENČS v kap. 4.1., ve kterém je jako „doplňek“ kategorizováno celkem 10 termínů.

5.2.3 Řečtina a latina

Termíny řeckého původu Byssus, Chiton, Chlamys, Diadem, Kothurn, Sandale a Zylinder značí oba slovníky shodně. V případě termínů Samt a Koralle uvádí řecký původ pouze ENČS. Pouze v ENČS najdeme termíny Monokel, Himation a Peplos. Termíny Chiton, Chlamys, Himation a Peplos označují oděv z jednoho kusu látky, který se různým způsobem řasí a ovazuje kolem těla.

Příbuznost latiny s italštinou ztěžovala třídění původu slova u 20 hesel. Pouze v ENČS byl doložen a značen latinský původ u termínu Kappe. PSNČ termín sice uvádí, ale ne ve významu svrchního oděvu. Pouze v PSNČ byl doložen a značen termín Fibel ve smyslu vlasového doplňku. Další dohledané a značené termíny v PSNČ jsou Boa a Castorhut. V ENČS termíny Fächer, Gemme, Granat a Palatine. U termínů Pektorale, Toga, Tonsur, Tunika (v PSNČ nepřímo) a Uniform nalezneme značení v obou slovnících shodně. Termín Nimbus byl doložen v obou slovnících, ale ani v jednom v požadovaném významu vlasového doplňku. Zajímavé je, že u některých termínů uvádí ENČS i etymologický základ slova. Patrný je rozdíl v zápise slovníkového hesla a informace v hranatých závorkách s ohledem na svazek, ve kterém se hledaný termín nachází. Toto může být důkaz pro to, že tato hesla nemají stejného autora:

ENČS	
II, s. 1397	
Kreuz	[sthñ chruzi vom lt. crux] [...]
II, s. 1418	
Krone	[sthñ. crone, stñhn. króne, z lt. corona] [...]
III, s. 729	
Pelz	[lt. pellis <i>Fell</i>] [...]
IV, s. 987	
Uhr	[aus lt. hora <i>Stunde</i>] [...]

Svým významem jsou termíny latinského původu převážně doplňky, přičemž termíny Pektorale, Kreuz, Krone a Tonsur mají ještě další význam z oblasti náboženství.

6. Závěr

V první části výzkumu bylo excerpováno 328 termínů z oblasti módy z uvedené odborné literatury. V druhé fázi byly tyto termíny manuálně vyhledávány ve zkoumaných slovnících. Více než tři čtvrtiny (77 %) byly skutečně dohledány. Nedohledané termíny (23 %) pocházely většinou z francouzštiny a označovaly pokrývky hlavy (Baigneuse, Canotier, Hennin, Plumage atd.) nebo spodní prádlo (Bliaut, Jupon, Korselett, Pannier aj.). Počet termínů dohledatelných pouze v jednom ze slovníků se liší téměř dvojnásobně (14 % ku 8,5 % z celkového počtu) a rozdílná je i jejich etymologie a sémantické zařazení. V ENČS dominují termíny francouzského původu označující různé doplňky (Brandenbourg, Chapeau bas, Chapeau bonnet, Chatelaine, Schapel), zatímco v PSNČ se objevuje angličtina s označením vesměs pánské módy (Breeches, Cutaway).

Ve třetí fázi byl kvantitativně a kvalitativně analyzován výskyt terminologických a jazykových značek u hesel. V případě terminologického značení jsme vycházeli ze zavedených zkratk v ENČS pro obory blízké módě, tzn. *tkalc.*, *prád.*, *text.* aj., které jsme porovnávali se značkami v PSNČ. Kvantitativní analýzou jsme zjistili, že výskyt terminologického značení v ENČS je o více než 10 % vyšší než v PSNČ. Kvalitativní výzkum byl ztížen tou skutečností, že je terminologické značení v obou slovnících velmi nejednotné. Konsekventní značení jsme v ENČS zaznamenali u těch termínů, které označují materiály – zde se vyskytují jak symbolické značky pro obchod, tak zkratky oborů. Značky oborů v ENČS ovšem nesouhlasí vždy se značkami u stejného termínu v PSNČ, např. u termínu Atlas uvádí ENČS obor tkalcovství, zatímco PSNČ obecně textilní průmysl. Obě značení jsou ve své podstatě správná, ačkoli značka v ENČS je pro termín Atlas konkrétnější, neboť se zde jedná o tkaninu s typickou vazbou.

Výzkum etymologických údajů se řídil dle uvedených jazykových zkratk u termínů v ENČS. V obou slovnících převažují v cca 30 % výpůjčky z francouzštiny: Allongeperücke, Cadenette, Chapeau bas, Chapeau bonnet, Chatelaine, Chemisette, Chevalier, Folette, Georgette, Livrée, Pompadour, Stiefelette atd. Tento výsledek dokazuje dominantní postavení francouzštiny a francouzského vlivu na módu obecně. Angličtina se v ENČS vyskytuje u zhruba 3 % termínů, v PSNČ u 5 %. Termíny řeckého a latinského původu se vyskytují v obou slovnících shodně ve zhruba 5 % případů. Termíny řeckého původu označují zejména jednoduché šaty: Chiton, Chlamys, Himation, Peplos. V případě termínů z latiny jde zejména o církevní reálie: Kreuz, Krone, Pektorale, Toga, Tonsur. Zastoupení ostatních jazyků je nižší než 5 % a v obou slovnících

vyrovnané. I zde ale musíme poznamenat, že etymologické údaje nejsou zastoupeny u termínu vždy „v páru“, a jako značená lze považovat i hesla s nepřímým značením původu, jako např. Pompadour, Tüll, Tunika aj.

V průběhu analýzy nastaly problémy související s kvalitativním zpracováním hesel v obou slovnících, neboť oba slovníky nabízí rozdílné informace, ze kterých se jen obtížně formuluje obecně platné stanovisko. V předložené analýze byl obsah slovníkového hesla zohledněn jen z části, takže jsme nekomentovali např. kumulaci překladových ekvivalentů patrnou v ENČS:

	ENČS	PSNČ
	II, s. 194	II, s. 82
Frack	[fr. z angl. frock] m (<i>dim. Fräckchen, Fräcklein</i>) (<i>ein kurzer, leichter, vorn ausgeschnittener, jetzt nur schwarzer Leibrock, Gesellschaftsanzug; Spottnamen: Schniepel, Schwalbenschwanz, Zaunschere, Jammerlappen</i>) 1. frak (<i>Wertherfrack [ein blauer ~ mit gelben Knöpfen]</i> v Goethe Werther modrý, <i>mit spitzen Schößen</i> špičatých šosů; <i>im schwarzen ~ erscheinen</i> dostaviti se v černém fraku; <i>im neuen ~, in regelrechten Glacéhandschuhen</i> v novém fraku, v bezvadných rukavičkách z hlazené kůže; P spr. <i>sich den ~ vollmachen</i> míti (strachu) plné kalhoty 2. (<i>auch eine Person in einem solchen</i>) člověk ve fraku	m angl. frak

Samostatnou kapitolu by si jistě zasloužila i analýza terminologických značek u materiálů. Značky jsou sice v obou slovnících nejednotné, ale mají určitou tendenci: v ENČS jsou hojněji zastoupeny značky pro obory textilního průmyslu, zatímco PSNČ využívá spíše nepřímého značení ve vysvětlení významu slovníkového hesla nebo užívá značku „textilní průmysl“ jako nadřazenou pro všechna odvětví tohoto oboru.

Z celkového počtu 328 excerpovaných termínů bylo v ENČS doloženo 93 %, v PSNČ 88 %. Tento výsledek – **encyklopedický slovník obsahuje téměř stejný objem módní terminologie jako slovník jazykový** – popírá hypotézu stanovenou v úvodu příspěvku. Rozdíl v dohledané slovní zásobě je příliš malý na to, aby mohla být původní hypotéza potvrzena.

Literatura

- Burianová, M. et al. (2016): *Móda v kruhu času: retro - 200 let inspirací*. Praha: Národní muzeum.
- Janko, J. a H. Siebenschein (1938): *Příruční slovník německo-český*. Svazek 1, A–E. Praha: Státní nakladatelství.
- Kybalová, L., Lamarová, M. a Herbenová, O. (1966): *Das grosse Bilderlexikon der Mode: vom Altertum zur Gegenwart*. Prag: Artia.

- Sterzinger, J. V. (1916): *Encyklopedický německo-český slovník*. In Prag: J. Otto, Ottovy velké slovníky jazykové.
- Haß-Zumkehr, U. (2001): *Deutsche Wörterbücher: Brennpunkt von Sprach- und Kulturgeschichte*. Berlin: Gruyter, De Gruyter Studienbuch.
- Rejzek, J. (2015): *Český etymologický slovník*. Třetí vydání (druhé přepracované a rozšířené vydání). Praha: Leda.
- Uchalová, E. (1997): *Česká móda 1870–1918: od valčíku po tango*. Praha: Olympia.
- Uchalová, E. (1996): *Česká móda 1918–1939: elegance 1. republiky*. Praha: Olympia.
- Vodrážková-Pokorná, L. (2007): Einige Bemerkungen zur Geschichte des vierbändigen Deutsch-tschechischen Handwörterbuchs (1936–1948). In: Berglová, E., M. Vachková a L. Vodrážková: *...und jedes Wort hat fließende Grenzen...: Gedenkschrift für Prof. PhDr. Alena Šimečková, CSc.* Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.

Interview

Rozhovor s prof. Timothy Williamsonem

Britský myslitel Timothy Williamson, původem Švéd (nar. v Uppsale v r. 1955), je mezinárodně uznávaným filozofem. Po absolvování univerzity v Oxfordu přednášel logiku a filozofii na irské Trinity College Dublin a na skotské univerzitě v Edinburghu. Od r. 2000 je profesorem logiky na univerzitě v Oxfordu. Navíc je hostujícím profesorem na řadě univerzit v USA, Norsku, Číně, Austrálii a Novém Zélandu. Od r. 1996 přednáší po celém světě, zdaleka nejen anglosaském. Je prezidentem organizací “Aristotelian Society“ a „Mind Association“ a viceprezidentem „British Logic Colloquium“. Je čestným členem mnoha prestižních akademií a držitelem několika čestných doktorátů. Je autorem mnoha knih a příspěvků. Prof. Williamson ochotně přijal mé pozvání k následujícímu rozhovoru obeznámen s tím, že čtenáři pocházejí z řad české lingvistické obce. Rozhovor proběhl formou osobní emailové komunikace dne 23. 7. 2020. Je ale vyústěním předešlých průběžných konzultací během r. 2020.

Miroslav Sedláček: There are two tendencies in the philosophy of language, referentialism and inferentialism. In terms of semantic compositionality, many linguists today reject the thesis that the meanings of complex expressions depend solely on the meanings of their constituents. You are a strong advocate of referentialism and argue for semantic compositionality. What is your opinion on analyticity in natural language?

Timothy Williamson: Several issues are mixed up here. To a first approximation, a referentialist theory of meaning focuses on relations between linguistic entities and non-linguistic entities, whereas an inferentialist theory of meaning focuses on relations between linguistic entities and other linguistic entities. For referentialists, a paradigm of meaning is the relation of reference between the word ‘square’ and the property of squareness. For inferentialists, a paradigm of meaning is the relation of implication between the word ‘square’ and the word ‘rectangle’. Of course, for both sides it gets *much* more complicated, but such examples suggest the general idea. I find the referentialist starting-point more promising because, if language were a self-enclosed system, it would be useless for communicating knowledge of the environment, inviting your hearers to act in specific ways, and most of the other uses for which we need language.

A different issue is *semantic compositionality*. You formulated it as ‘the thesis that the meanings of complex expressions depend solely on the meanings of their constituents’. We should add ‘and the ways in which those constituents are put together’, for ‘The man bit the dog’ and ‘The dog bit the man’ differ greatly in

meaning, despite having the same basic constituents. I'm not sure that most linguists reject semantic compositionality. Within linguistics, it tends to function as a guiding principle of research in formal semantics. The idea is not that it can be mechanically applied to surface structure, but that a semantic theory should identify an underlying level of structure at which it does apply. For otherwise there would be no systematic explanation of hearers' ability to understand sentences of their native language which they have never encountered before. Alleged counterexamples to semantic compositionality typically underestimate its abstractness, and fail to consider how dependence on context (including linguistic context) will be factored into the semantic framework. The languages for which we have the most adequate semantic theories are formal languages (as in logic), whose semantics is fully compositional (modulo one or two subtleties¹). As semanticists started realizing in the 1960s and 1970s, those formal languages provide surprisingly good models for natural languages.

At first sight, whether you are a referentialist or an inferentialist and whether you are for or against semantic compositionality are two quite different questions. In practice, however, semantic compositionality combines much better with referentialism than with inferentialism, which is another argument in favour of referentialism. Part of the reason is that, linguistically, inference is a relation between sentences rather than words: we typically use sentences rather than single words to articulate the premises and conclusion of an argument. Thus it tends to be much harder for the inferentialist to get down to the semantic building blocks, the individual words or morphemes.

You may be implicitly connecting inferentialism to analyticity by thinking of the inferential connections codified in an inferentialist semantic theory as 'analytic'. In my book *The Philosophy of Philosophy* (2007), I argued in effect that no such connections are analytic in the sense that accepting them is a precondition for understanding the language. A linguistically competent native speaker may reject any particular such connection, no matter how obvious it seems, on theoretical grounds. They may be theoretically mistaken, but that does not make them linguistically incompetent. They may become habituated to rejecting the connection, so that the supposedly analytic inference no longer even tempts them. There are no litmus tests for linguistic understanding; it is a more holistic matter.

MS: The argument against relativism is that language is not only contextual, social in nature, a work of community that is shaped by cultural practices,

¹ For example, applying the principle of compositionality to pronouns bound by quantifiers is a surprisingly tricky challenge, related to the difficulty of explaining any difference in meaning between the variables ' x ' and ' y ' in mathematical language, even though ' $x = y$ ' and ' $x = x$ ' obviously differ in meaning.

but that its referential function is undeniable. It's assumed that the precondition of reference and communication itself is the existence of real entities in the world. Your concept of vagueness is based on such assumptions. What do you think motivates attempts to challenge objectivity?

TW: A typical example of a vague word is 'heap'. There is no agreement as to how many grains are needed to make a heap, and no way to find out. That is the basis of the ancient Greek *sorites* paradox. In my book *Vagueness* (1994), I argued that the vagueness consists in our ignorance of where semantic boundaries run, not in the absence of such boundaries. Thus vagueness is quite compatible with the dichotomy of statements into the true and the false, and with classical logic. Everything is either a heap or a non-heap, and not both. I looked carefully at the alternatives, such as fuzzy logic, which replaces the binary true-false distinction with a continuum of degrees of truth from the perfectly true to the perfectly false, and explained why in the end they only make the problem worse. Part of the reason is that they do a bad job of handling the notorious problem of higher-order vagueness—borderline cases of borderline cases, and so on.

Perhaps some people challenge objectivity to escape the fear of being objectively wrong! In the case of vagueness, the problem was that people just didn't think hard enough about the epistemological problems of applying language in practice, and so failed to see how there *could* be ignorance in borderline cases, given classical logic. More generally, logicians and semanticists have been in the bad habit of giving semantic solutions to epistemological problems. In my recent book *Suppose and Tell: The Semantics and Heuristics of Conditionals* (2020), I argue that such a mistake has been made in trying to understand how words like 'if' work.

MS: Ludwig Wittgenstein's conception of meaning has been very influential not only among philosophers but also linguists. However, there have been more interpretations of his "meaning is use" or "language games". Do you agree with Saul Kripke's sceptical reading, according to which the *Philosophical Investigations* imply that it cannot literally be true for any symbol that it expresses some particular concept or meaning?

TW: I'm no Wittgenstein scholar, but I doubt that Wittgenstein intended anything so systematic or revisionary. In his later period, that of *Philosophical Investigations*, he was an opponent of philosophical theory-building. When he talked of meaning as use (which he restricted to a limited range of cases) and of language games, he intended to correct ways of thinking about language which he regarded as too general and abstract, as losing sight of language as it works in actual contexts. He regarded himself as engaged in an anti-theoretical process of 'clarification'. In practice, however, especially in his followers, that attitude has

tended to result in obscurantist dogmatism, because they would not come clean about the contestable theoretical assumptions underlying their classification of some things as ‘in need of clarification’ and others as acceptable ‘clarifications’ of them. Despite Wittgenstein’s imaginative brilliance, his influence over the past sixty years has overall been harmful. Fortunately, it has drastically declined. His followers marginalized themselves in opposition to most of the interesting new developments in philosophy since his death.

MS: One of the arguments against the view that meaning can be characterized in terms of sufficient and necessary conditions is that human knowledge about the world is based rather on intersubjective beliefs. But you argue in *Knowledge and Its Limits* (2000) that knowledge comes prior to belief, and is thus itself a state of mind. Are our linguistic expressions more referential than we think?

TW: Knowledge itself does not come before belief, since knowing that something obtains entails believing that it obtains. But *thinking* about who knows what comes prior to *thinking* about who believes what; arguably, some non-human apes can do the former without being able to do the latter. In human children, thinking in terms of knowledge seems to develop earlier than thinking in terms of belief. Believing is something like as-if-knowing. This order of priority is not surprising. The paradigm of knowing is *seeing*, and in practice it is usually quite easy to work out who sees what; it is a matter of sightlines. By contrast, what stands to seeing as believing stands to knowing as as-if-seeing: for example, having a visual image as of a banana, rather than actually seeing a banana. It is usually easier to work out who sees a banana than who has a visual image as of a banana.

Even without issues of inter-subjectivity, I doubt that the programme of analysis in terms of necessary and sufficient conditions would get very far. Given that human cognition is of finite complexity, analysis has to come to an end, maybe quite soon. When you recognize a cat, it is probably not on the basis of a necessary and sufficient condition for ‘cat’. The problem of recognizing members of a natural kind arises for solitary agents too.

MS: Linguistic competence of native speakers is reliable, according to generative linguistics. But that view has been disputed. Speakers do not know the whole semantic spectrum of expressions they use. Meanings are not necessarily fully transparent to them. Do you see this related to your claim that we are "cognitively homeless"?

TW: There are similarities. Both involve neglected micro-ignorance in the most ordinary cases. But my argument for cognitive homelessness is intended to show not just that things are ‘not necessarily fully transparent’ to us but that they are ‘necessarily not fully transparent to us’, given our limited powers of

discrimination, which is a general cognitive limitation, not a specifically linguistic one.

MS: It's common to think that philosophers of language use intuition and linguists rely on empirical data. Do you believe that this distinction is realistic?

TW: No. For a start, philosophers of language and linguists are not disjoint groups. Influential figures such as James Higginbotham and Paul Elbourne have moved between departments of philosophy and departments of linguistics in the course of their careers, without changing their methodology as they did so. Similarly, although Angelika Kratzer is based in a department of linguistics, she is at home with philosophical audiences too. Some students are in a position to apply for positions in departments of philosophy and in departments of linguistics; they go with what they can get.

Semanticists tend to work with sample sentences from their native language, whether they count as 'philosophers of language' in a philosophy department or as 'linguists' in a linguistics department. The evidence is the same, whether you describe it as consisting of 'intuitions' or 'data'. I have been at many mixed conferences of linguistics and philosophers of language; no terrible culture clash occurred. There are some statistical differences. For example, a cross-linguistic study in semantics is more likely to come from a department of linguistics than from a department of philosophy, but philosophers of language will readily acknowledge its relevance. Corpus-driven studies are also more common in departments of linguistics than in departments of philosophy. A study of which logical principles are validated by a given semantic theory is more likely to come from a department of philosophy. These differences do not show that there is no common subject matter. Sometimes they simply reflect differences in the skill-sets which researchers bring to the same subject matter.

Of course, semanticists and pragmaticists may not be 'typical linguists', and philosophers of language may not be 'typical philosophers', but that is another indication of the complexity of the disciplinary landscape.

MS: Logicians/philosophers and linguists often work on separate projects focusing on different issues. Do you think that we can hope to see more cooperation and connection between them in the future?

TW: In the English-speaking world, the connections are somewhat better, and have been for a long time. For a start, Noam Chomsky was based for decades at MIT in the Department of Linguistics and Philosophy, which goes back to 1976. Although its two halves are somewhat autonomous, it has produced many philosophers with significant knowledge of linguistics and linguists with significant knowledge of philosophy.

In semantics and pragmatics, many of the theoretical frameworks on which linguists rely were first produced by philosophers and then applied by linguists. For example, intensional ('possible worlds') semantics was developed by philosophers such as Rudolf Carnap, Richard Montague, Arthur Prior, Saul Kripke, David Kaplan, and David Lewis, and then became the standard framework for formal semantics—Barbara Hall Partee was one of the key figures in the transition. Similarly, James Higginbotham was a key figure in mediating the transition of ideas from Donald Davidson's truth-theoretic semantics (such as the treatment of adverbs with quantification over events) into linguistics. The logician Jon Barwise and the philosopher John Perry came up with the first systematic version of situation semantics, to which Angelika Kratzer responded. Other examples are Hans Kamp's Discourse Representation Theory, Paul Grice's account of conversational and conventional implicature, and J. L. Austin's theory of speech acts, later modified by John Searle. These are all theories which emerged in philosophy and were then creatively applied and adapted by linguists.

In my recent work on conditionals, it was very clear that the relevant group of researchers included both many philosophers and many linguists, often focussing on exactly the same issue, which goes back to the ancient Greeks: what are the truth-conditions of conditional statements? Psychologists of reasoning also have important things to say about conditionals.

I see no sign of these channels of communication drying up. I hope that they will extend to other parts of the world where the disciplinary cultures of both linguistics and philosophy have been less conducive to such connections.

MS: Figures in analytic philosophy, such as Frege, Russell, Wittgenstein, Quine, maybe Kripke, are known to linguists. But the name of e.g. David Kaplan is much less reflected, despite his contributions. Do you think that we should know him?

TW: Yes, if you are interested in a rigorous framework for understanding the role of context-dependence in semantics. Kaplan has been the leading figure in showing how to integrate a parameter for the context of utterance into intensional semantics, which demonstrated that context-dependence is quite compatible with semantic compositionality. If you think otherwise, the first thing to do is to work through Kaplan's seminal work 'Demonstratives'. He shows how subtle the issues are in unexpected ways. If you hear of a debate as to whether natural languages can contain *monsters*, it is about a conjecture of Kaplan's. He is also one of the funniest philosophers of languages.

MS: Which books or papers in analytic philosophy or epistemology would you recommend to students who don't study philosophy but a particular foreign language (e.g. German)?

TW: On the side of pragmatics, most of the philosophical classics are quite easy to read, including J. L. Austin, *How to Do Things with Words* (1962), John Searle, *Speech Acts* (1969), and Paul Grice, *Studies in the Way of Words* (1989). For semantics, it is harder because so much of the relevant work builds on formal logic. However, one very readable classic is *Naming and Necessity* (1980), by Saul Kripke. A textbook of formal semantics aimed at linguists is *Semantics in Generative Grammar* (1997), by Irene Heim and Angelika Kratzer. A short and recent introduction is *Meaning: A Slim Guide to Semantics* (2011), by Paul Elbourne. A good collection of classic readings on analytic philosophy of language is *The Philosophy of Language*, edited by A.P. Martinich.

Poznámka tazatele

Ze zmíněných autorů existuje následující české vydání:

Austin, J. L. (2000): *Jak udělat něco slovy*. Praha: Filosofia.

Z česky vydaných publikací lze čtenářům doporučit následující antologie analytické filozofie:

Marvan, T. (2010): *Otázka významu: cesty analytické filosofie jazyka*. Praha: Togga.

Peregrin, Jaroslav (ed.) (1998). *Obrat k jazyku: druhé kolo*. Praha: Filosofia.

Valenta, L. (2006): *Problémy analytické filozofie*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc.

Valenta, L. (2018): *Filozofie jazyka a vědy*. Olomouc: Univerzita Palackého.

Prof. Jaroslav Peregrin osobně doporučuje čtenářům ze svých českých publikací následující:

Kapitoly z analytické filozofie. Praha: Filosofia, 2005.

Filozofie pro normální lidi. Praha: Dokořán, 2008.

Člověk a pravidla. Praha: Dokořán, 2011.

Jak jsme zkonstruovali svou vlastní mysl, Praha: Dokořán, 2014.

Filozofie logiky (spoluautor Marta Vlasáková). Praha: Filosofia, 2017.

Člověk jako normativní tvor. Praha: Academia (v tisku).

Rozhovor vedl a text k publikování připravil

Miroslav Sedláček

Ústav germánských studií

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

miroslav.sedlacek@yahoo.ie

Jazyková poradna ÚJČ v době jarního nouzového stavu¹

Kamila Smejkalová
oddělení jazykové kultury
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
smejkalova@ujc.cas.cz

Letošní jarní vlna pandemie nemoci covid-19 zasáhla tak či onak do osobních i pracovních životů nás všech. Výjimkou nebyla ani jazyková poradna ÚJČ AV ČR (dále jen JP), která musela svou činnost přizpůsobit nové a nečekané situaci. Změna nastala s vyhlášením nouzového stavu 12. března 2020. V návaznosti na to vedení ÚJČ nařídilo zaměstnancům práci z domova a byl zrušen provoz telefonické jazykové poradny, který do té doby fungoval každý pracovní den od 10 do 12 h a od 13 do 15 h. Pracovníci oddělení jazykové kultury, které JP provozuje, se shodli na tom, že poradenskou službu veřejnosti chtějí v nějaké podobě zachovat, a rozhodli se obnovit e-mailové poradenství.² JP na e-mailové dotazy odpovídala až do konce dubna.³ Od začátku května byla opět obnovena telefonická poradenská služba. Vypracovávání placených písemných jazykových expertiz bylo po dobu nouzového stavu zachováno.

V období od 16. března do 30. dubna 2020 přišlo do JP 518 e-mailů, ve kterých tazatelé položili 784 jazykových dotazů. Část e-mailů tedy obsahovala více než jeden dotaz.⁴ Skladba dotazů podle jednotlivých jazykových oblastí v tomto období se příliš nelišila od běžného provozu⁵, přibýlo však metajazykových

¹ Publikace vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

² JP odpovídala na e-mailové dotazy v letech 1998–2010. Od r. 2011 byla tato služba zrušena, protože množství dotazů, které touto formou každý den přicházely, přesáhlo kapacitní možnosti JP. Zrušení bylo kompenzováno prodloužením doby telefonické služby ze dvou na čtyři hodiny denně a rozšiřováním Internetové jazykové příručky.

³ O provozu JP v tomto období psaly z různých úhlů též Dvořáková (2020), Štěpánová (2020) a Svobodová (2020).

⁴ Klára Dvořáková (2020) porovnávala tento počet s množstvím telefonických hovorů za stejné období roku 2019 a zjistila, že v tomto období zodpověděli pracovníci JP 1606 dotazů v rámci 810 telefonických hovorů. Nižší počet dotazů mohl být způsoben tím, že v nouzovém stavu nebyl o služby JP takový zájem, ale roli mohl hrát i fakt, že položit dotaz v e-mailu je pro tazatele náročnější (časově i formulačně) než jej položit telefonicky.

⁵ O lingvistické kategorizaci poradenských dotazů píše např. Pravdová (2015), Svobodová (1988) a Uhlířová (1996).

dotazů⁶. Nejčastější dotazy byly pravopisné, konkrétně 36 % dotazů. V rámci pravopisu se tazatelé nejvíce ptali na psaní interpunkčních znamének (42 %) a velkých písmen (35 %). Zbytek tvořily dotazy na psaní *i* nebo *y*, *s* nebo *z*, psaní slov dohromady, zvlášť nebo se spojovníkem apod. Druhou velkou oblast tvořily dotazy morfologické (17 %). V souladu s běžným poradenským provozem v nich převažovaly dotazy týkající se skloňování vlastních jmen a cizích slov, tedy výrazů, které se tím či oním způsobem vymykají z českého morfologického systému, respektive je jejich zařazení do skloňovacího paradigmatu pro uživatele jazyka netriviální záležitost. Lexikologie zabrala mezi dotazy 13 % a tazatele zajímaly především významy cizích slov a termínů, nežřídkou souvisejících s nastalou epidemickou situací (viz dále). Čtvrtou největší oblastí byla syntax (11 %), v rámci níž převažovaly dotazy na shodu (nejen shodu přísudku s podmětem, ale i další typy). Zbylých 23 % tvořily dotazy z oblasti slovtvorby, úpravy písemností, stylizace textu, výslovnosti a dalších.

V běžném poradenském provozu tvoří naprostou většinu dotazů žádosti o pomoc s vyřešením praktického jazykového problému. Metajazykové dotazy jsou spíše méně časté. Ve zmíněném období se jejich počet výrazně zvýšil, což bezpochyby souvisí s distanční výukou žáků a studentů, kteří byli sami či s pomocí rodičů nuceni řešit školní úkoly. Dotazy, jejichž motivací byla nepochybně školní výuka (tazatel to explicitně uvedl nebo to bylo jasné z typu a formulace dotazu), tvořily zhruba 10 % celkového počtu. Byly mezi nimi i dotazy ryze praktického rázu, ale právě metajazyková tematika v nich zabírá největší část. Z hlediska lingvistické kategorizace je lze zařadit do těchto hlavních skupin: dotazy morfologické (určování slovních druhů a gramatických kategorií), syntaktické (větné rozborů a určování větných členů), slovtvorba a morfematika (určování jednotlivých morfémů a řazení slov podle slovtvorné posloupnosti). Dotazy pokládali většinou buď sami žáci, nebo jejich rodiče, kteří se potýkali s řešením zadaných domácích úkolů. Často byly tyto dotazy spojené se žádostí o vysvětlení jednotlivých pojmů a principů, podle nichž jsou jednotlivé kategorie určovány. JP se v těchto případech řídí pravidlem, které uplatňuje i při běžných telefonických konzultacích, tedy že domácí úkoly nevypracovává⁷. Vyjadřuje se pouze k jednotlivostem, které tazatel považuje za problematické. V době nouzového stavu pracovníci JP na tento fakt tazatele explicitně upozorňovali, aby

⁶ Řazení dotazů do jednotlivých lingvistických oblastí je pouze orientační, protože v některých případech se jednotlivé oblasti překrývají a určité typy dotazů by mohly být podle jiné metodiky řazeny jinak, např. dotazy na shodu zde řadím v souladu s poradenskou praxí celkově do syntaxe i v případě, že se jedná o dotaz na psaní *-i* nebo *-y*.

⁷ Popírala by tím jejich smysl, kterým je ověřit znalosti žáka či studenta. Navíc řešení, které je považováno za správné ve školní výuce, se nemusí vždy shodovat s čistě lingvistickým popisem, jak se pracovníci JP mnohokrát přesvědčili. Školní výklad může být z didaktických důvodů upraven či zjednodušen, aby odpovídal potřebám a schopnostem žáků. Vždy upozorňujeme tazatele na to, že JP není didaktické pracoviště, v případě nejasností je nejlepší obrátit se přímo na vyučujícího. Doporučujeme také stránky Asociace češtinářů: <http://ascestinaru.cz>.

předešli záplavě žádostí o vypracování větných rozborů, ale vzhledem ke specifické a složité situaci, ve které se rodiče a děti ocitli, pomáhala JP i s takovými typy dotazů, vždy ale tak, aby tazatelům pomohla lépe pochopit celkovou problematiku, nikoli aby za ně vypracovala zadaný úkol.⁸

Tematicky specifickou skupinu dotazů tvořily ty, které se týkaly nemoci covid-19, nouzového stavu a souvisejících problémů. Z hlediska lingvistické kategorizace lze tyto dotazy zařadit téměř do všech oblastí: tazatelé řešili dotazy pravopisné, slovtvorné, morfologické, lexikologické i syntaktické a stylistické. Samotný název nemoci *covid-19* byl řešen z hlediska pravopisného (velká písmena: *Covid/covid/COVID*, spojovník: *covid-19/covid 19/covid–19*, míra počestění: *covid/kovid*) i morfologického (rod, skloňování)⁹. Do Internetové jazykové příručky bylo na základě častých dotazů zařazeno příslušné heslo v doporučené podobě *covid-19* jako maskulinum inanimatum s deklinačním paradigmatem podle vzoru „hrad“ (Gsg *covidu-19*).

Tazatelé váhali nad psaním spojení *Ú/ústřední krizový štáb*, nad skloňováním výrazu *koronavirus* (*koronavirusu/koronaviru*) a odvozováním (*koronavirový/koronavirusový*), zajímaly je významy slov, která do té doby byla užívána jen v úzce odborných textech, výrazy, jejichž význam se posunul, případně byly nově utvořeny: *kohorta*, *smrtnost* (× *úmrtnost*), *promořovat/promořit*, *rozvolňovat* (× *uvolňovat*), *(proti)epidemický* × *(proti)epidemiologický*, *epicentrum* (místo, kde se šíří virus × místo pod centrem výbuchu bomby nebo zemětřesení), *protestovat* (provést testy × odporovat) a další. Objevil se i dotaz na výklad formulace jedné z výjimek z omezení volného pohybu osob: *Nevztahuje se na cesty do zaměstnání k výkonu podnikání, nezbytné cesty za rodinou, pro základní životní potřeby nebo do zdravotnických zařízení*. Tazateli nebylo jasné, jestli i v případě návštěvy zdravotnického zařízení musí jít o cestu nezbytnou, nebo se adjektivum *nezbytný* vztahuje pouze na cesty za rodinou.

Poskytování jazykově poradenských služeb bylo pro pracovníky JP v uvedeném období náročnější než při běžném provozu. Jak časově, tak odborně. Všechny uvedené e-mailové dotazy zodpovídali pracovníci JP po celou dobu z domova, což s sebou přinášelo řadu problémů. Digitalizace lingvistických zdrojů postupně probíhá, mnoho příruček a databází je dostupných on-line, respektive jsou vytvářeny přímo pro digitální prostředí (např. Český národní

⁸ Potvrzuje se zde dlouhodobá zkušenost pracovníků JP, že při výuce větných rozborů, stavby slova, určování slovních druhů a gramatických kategorií se často vyžadují jednoznačná řešení i u nejednoznačných a problematických jevů. Klade se přílišný důraz na řazení jazykových prostředků do předem připravených kategorií na úkor snahy naučit žáky porozumět základům fungování jazykového systému (např. pro usnadnění osvojování cizích jazyků). Tato kategorizace se pak z pouhého prostředku porozumění jazyku často stává hlavním cílem výuky.

⁹ Vzhledem k množství dotazů bylo toto téma zpracováno do rubriky *Zajímavé dotazy* na webu JP a také formou videa pro sekci *Věda na doma* na stránkách AV ČR. Ondřej Dufek v něm vysvětluje, co je na tomto výrazu problematické a proč je lingvisticky zajímavý.

korpus, Internetová jazyková příručka, Vallex, on-line verze Slovníku spisovné češtiny, Slovníku spisovného jazyka českého, Nového encyklopedického slovníku češtiny, archiv časopisu *Naše řeč*, abychom jmenovali ty, které jsou v JP nejčastěji využívány) a po dobu nouzového stavu Národní knihovna ČR a Knihovna AV ČR zpřístupnily své digitalizované publikace. To všechno znamenalo pro jazykověporadenskou činnost velkou pomoc. Přesto však zůstává mnoho zdrojů, které jsou dostupné pouze v tištěné verzi. Pracovníci proto neměli k dispozici všechny příručky, které obvykle využívají při běžném provozu JP, protože jejich domácí knihovna není ani nemůže být tak obsáhlá. Obtížnější byly i konzultace problematických dotazů s ostatními kolegy. V běžném provozu jsou dotazy konzultovány na pravidelných poradách, kde se k nim vyjadřují všichni pracovníci JP, případně jsou oslořováni i kolegové z jiných odborných oddělení, pokud dotaz spadá do jejich odborné působnosti (lexikologie, onomastika, dialektologie apod.). V období nouzového stavu konzultace probíhaly tak, že dotaz byl zkopírován do dokumentu na sdíleném disku a jednotliví pracovníci se k němu písemnou formou vyjádřili. Většina dotazů byla zodpovězena do 24 hodin, ale zodpovězení těch, které bylo třeba uvedeným způsobem konzultovat, trvalo pochopitelně déle, a to i přes snahu jednotlivých pracovníků reagovat na dotazy pokud možno co nejdříve.

I přes popsané obtíže lze říci, že se jazyková poradna vypořádala s nastalou situací velmi dobře. Dokázala operativně zareagovat a nabídnout tazatelům alternativní způsob poradenské služby v kvalitě srovnatelné s běžným provozem. Tazatelé tuto možnost e-mailového poradenství oceňovali jednak explicitně v e-mailech, ve kterých na odpovědi reagovali a děkovali za možnost využít tuto službu, jednak i tím, jak postupně množství dotazů během nouzového stavu narůstalo: Zatímco na počátku přicházely denně jednotky dotazů, jejich počet stále přibýval a 30. dubna už pracovníci JP zodpověděli 38 dotazů. Ukazuje se zde, že o činnost JP je dlouhodobě velký zájem a že je poskytování této služby i v době ztížených podmínek veřejností vysoce oceňováno.

Literatura

- Dvořáková, K. (2020): Zpráva o činnosti jazykové poradny v době nouzového stavu. *Naše řeč*, 103(4), s. 381–384.
- Dufek, O. (2020): COVID-19 nebo covid-19? In: *Věda na doma AV ČR*. Online: <https://www.avcr.cz/cs/pro-verejnost/veda-na-doma/prednasky/doma>
- Pravdová, M. (2015): *Jazyková poradna*. Praha: Středisko společných činností AV ČR, v. v. i. – Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
- Svobodová, I. (1988): Analýza dotazů z jazykové poradny. *Naše řeč*, 71(3), s. 118–128.
- Svobodová, I. (2020): Dotazy zaslané jazykové poradně v období distanční výuky. *Český jazyk a literatura*, 2020–2021 (1), s. 23–28.

Štěpánová, V. (2020): Nalezeno v poradně. *Lidové noviny*, 23. 5. 2020, s. 13.
Uhlířová, L. (1996): Archivace lingvistických dokumentů na počítači (O dopisové a jiné agendě jazykové poradny Ústavu pro jazyk český – u příležitosti půlstoletí její činnosti). Část II. *Naše řeč*, 79(5), s. 225–237.

Hesla z *Akademického slovníku současné češtiny*: covid-19¹

Michaela Lišková – Martin Šemelík a kol.²

oddělení současné lexikologie a lexikografie

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

liskova@ujc.cas.cz, semelik@ujc.cas.cz

Bez přehánění lze konstatovat, že pandemie covidu-19 změnila náš svět, což se nutně muselo projevit i v jednotlivých jazycích. Jednak vznikla slova zcela nová, jednak se podstatně častěji užívají výrazy, které nebyly v „době předcovidové“ nijak prominentní, a do běžného vyjadřování pronikají také termíny, které byly dříve vázány na odbornou sféru.

Na vzniklou situaci zareagovaly redakce některých slovníků, které připravily seznamy hesel souvisejících s novou pandemií; v této souvislosti můžeme zmínit např. redakci slovníku *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache* (<https://www.dwds.de>), která připravila nejen „koronaglosár“, ale zpřístupnila i videa s diskusními příspěvky k některým novým slovům, jež vznikla právě v době koronavirové krize, např. *Coronasünder*, *Lockdown*, *systemrelevant*. Řadu německých neologismů, které se vztahují ke koronavirové situaci, nalezneme na německé lexikografické platformě *OWID* (*Online-Wortschatz-Informationssystem Deutsch*, <https://bit.ly/2GivBwc>), např. *C-Krise*, *R-Wert*, *Zoomer*.

Autoři anglickojazyčného slovníku *Merriam-Webster* informují o nových výrazech, které byly v souvislosti s koronavirovou pandemií přidány do hesláře v březnu 2020 (mj. *community spread*, *nCoV*, *social distancing*; <https://bit.ly/3jM58o9>), a podrobněji analyzují některé tematicky relevantní výrazy (např. *contagious* – *infectious*, *fomite*, *self-quarantine*; <https://bit.ly/3mBEArB>). Anglické neologismy tohoto zaměření, jako je *long covid*, *maskne*, *quaranteam*, najdeme např. na blogu *Cambridge Dictionary* (<https://bit.ly/3202k0W>).

¹ Publikace vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092. Recenzentům děkujeme za připomínky k původní podobě textu.

² Na přípravě hesel se podíleli (v abecedním pořadí): Věra Kloudová, Marta Koutová, Michaela Lišková, Lucie Machálková, Sylva Nzimba, Barbora Procházková a Martin Šemelík.

V české neologické databázi *Neomat* (<http://neologismy.cz>) evidujeme stovky nových „koronologismů“³, např. *antikovidácký*, *coronapanika*, *covidiot*, *covídek*, *korofrk*, *koronacirkus*, *koronáč*, *koronadoba*, *koronavakcína*, *koronazápas*, *koroporadna*, *lockdown*, *nemaskačenko*, *parchanténa*, *postvirový*, *předkovidí*, *rouše*, *rouškofil*, *superrouška*, *tlamovka*, *virokracie*, *zarouškovat*.

Gros tohoto drobného příspěvku tvoří hesla ze vznikajícího *Akademického slovníku současné češtiny*, jehož zpracovatelský tým mimo abecední pořadí lexikograficky zpracoval výběr slov, se kterými se nyní setkáváme výrazně častěji než dříve. Online výstup je k dispozici na stránkách ASSČ pod tlačítkem „covid-19“ (<https://bit.ly/2HEh5j5>).

covid-19 [kovid devatena:ct] -du-19 (6. j. -du-19) i neskl., kolokv. Δ **covid** [kovit, 2. j. kovidu] -du (6. j. -du) podstatné jméno rodu mužského neživotného <angl.> onemocnění způsobené koronavirem SARS-CoV-2: *pandemie covidu-19; ekonomické / hospodářské dopady covid-19; Potíže s dýcháním patří k častým příznakům nemoci covid-19.; Během těhotenství onemocněla covidem.*

Slovo *covid* je zkratkové slovo, které vzniklo z anglického spojení *coronavirus disease*. Zkratková slova tohoto typu se v češtině píše s malými písmeny, podobně jako *pexeso*, *radar* aj. V odborných publikacích a přehledech se užívá i zápis s velkými písmeny (*COVID-19*) jako mezinárodní označení nemoci podle Světové zdravotnické organizace (WHO).

epidemie [ʔepidemije] -ie podstatné jméno rodu ženského <řec.>

1. výskyt (infekčního) onemocnění zasahující velkou část obyvatelstva na určitém území: *virová epidemie; epidemie žloutenky / salmonelózy; epidemie obezity v Česku; Nemocnost v kraji překročila hranici epidemie.; Světová zdravotnická organizace varovala před hrozbou celosvětové epidemie chřipky.*

2. expr. výrazně zvýšený výskyt nějakého (negativního) společenského jevu, jeho rychlé šíření: *epidemie chudoby; S prvními jarními dny nastala epidemie krádeží kol a pneumatik.; O třetí adventní neděli zachvátila město nákupní epidemie.*

imunita [ʔimunita] -ty podstatné jméno rodu ženského <lat.>

1. biol., med. soubor mechanismů zabezpečujících obranyschopnost organismu proti působení choroboplodných zárodků: *přirozená / vrozená / získaná imunita; lidé se sníženou imunitou; mít dobrou / oslabenou imunitu; trpět poruchou imunity; Mateřské mléko posiluje imunitu dítěte.*

2. práv. vynětí osob nebo majetku z moci všeobecně platných právních předpisů, zákona: *diplomatická / prezidentská imunita; přestupková / trestní imunita; imunita kulturního majetku vůči exekuci; Senátoři jsou chráněni imunitou.; Poslanec byl zbaven imunity.*

³ K 11. 12. 2020 jde o 1001 unikátních úložek. Jednoduché třídění umožňuje tlačítko „covid-19“.

□ **buněčná imunita** biol., med. obranyschopnost organismu zajišťovaná některými bílými krvinkami, které jsou specializované k rozpoznání určité cizorodé látky, mikroorganismu ap.

□ **kolektivní imunita** biol., med. odolnost populace vůči šíření infekčního onemocnění, získaná např. vysokou proočkovaností

izolace [ʔizolace] -ce podstatné jméno rodu ženského <fr.<it.>

1. vydělení, vydělování někoho z nějakého celku, osamocení, odloučení od ostatních, separace: *izolace nemocných v domácím prostředí; Vzpurní vězni byli drženi celé měsíce v izolaci od ostatních.; Někteří přistěhovalci žijí v sociální izolaci.; Čím dál víc na mě doléhal pocit naprosté izolace od okolního světa.; Země se snaží vymanit z mezinárodní izolace.*

2. místnost nebo budova určená k oddělení, osamocení (nakažených, uvězněných ad.) jednotlivců od ostatních: *čtyřlůžková izolace na infekčním oddělení; Vzhledem k neklidnému chování byl pacient umístěn na izolaci.; S podezřením na nákazu byly do infekční izolace umístěny na pozorování dvě ženy.*

3. chem., biol. oddělení, oddělování čisté látky ze směsi nebo biologického materiálu z prostředí, ve kterém se nachází: *izolace viru chřipky; izolace prvků z jejich sloučenin; izolace kmenových buněk z lidské tukové tkáně; Čínská vědkyně získala za izolaci látky pro léčbu malárie Nobelovu cenu.*

4. tech., stav. materiál, zařízení omezující pronikání tepla, vlhkosti, prosakování vody, šíření zvuku, požáru ap.: *tepelná / zvuková izolace; protihluková / protipožární izolace; pěnová izolace; izolace budovy / střechy / stěn; Podlaha má mít dostatečně silnou a účinnou izolaci proti vlhkosti a případným únikům tepla.*

5. eltech. zamezení vodivého spojení mezi elektrickými vodiči jejich oddělením pomocí nevodivé látky • nevodivý obal elektrického vodiče sloužící k zamezení styku s jinými vodivými předměty a k ochraně před dotykem: *elektrická izolace; poškození izolace kabelů; Od zkratu se vznítla gumová izolace drátu.; Aby nedošlo k záměně, jsou izolace vodičů od sebe barevně rozlišeny.*

karanténa [karante:na] -ny podstatné jméno rodu ženského <fr.>

1. dočasná izolace jedinců podezřelých z nákazy infekčním onemocněním jako ochrana před jeho rozšířením: *úplná / měsíční / čtrnáctidenní karanténa; zkrátit / prodloužit období karantény; Muži byla nařízena karanténa.; Po krátké karanténě v zoologické zahradě byla zvířata vypuštěna do volné přírody.; Odborníci doporučují dát nově zakoupené vodní rostliny do karantény.*

2. místnost nebo budova určená k izolaci jedinců podezřelých z nákazy infekčním onemocněním: *Ve školní tělocvičně byla zřízena provizorní karanténa.; Psi byli umístěni do karantény.*

koronavirový [koronavirovi:] přídavné jméno

1. biol., med. vztahující se ke koronavirům 1 (virům): *Laboratoř provádí detekci koronavirové RNA.*

2. kolokv. vztahující se ke koronaviru 2 (onemocnění): *koronavirová epidemie; Město zatím hlásí celkem pět koronavirových případů.*

koronavirus [koronavirus] -ru, -rusu (6. j. -ru, -rusu, 1. mn. -ry, -rusy, 6. mn. -rech, -rusech), řidč. **koronavir** [koronavir] -ru (6. j. -ru) podstatné jméno rodu mužského neživotného <lat.>

1. mn. **koronaviry** -rů biol., med. viry z čeledi Coronaviridae vyvolávající především nemoci dýchacích cest: *smrtící koronavirus MERS; vakcína proti koronaviřům; nakazit se koronavirem; Koronaviry napadají buňky zvířat i lidí.*

2. kolokv. onemocnění covid-19 způsobené koronavirem 1: *zemřít na koronavirus; Typickými příznaky koronaviru jsou horečka a suchý kašel.*

pandemie [pandemije, pande:mije] -ie podstatné jméno rodu ženského <řec.>

výskyt infekčního onemocnění zasahující velkou část obyvatelstva na rozsáhlém území: *pandemie chřipky; boj s pandemií AIDS; Kvůli pandemii virové choroby covid-19 byla zavedena mimořádná opatření.*

respirátor [respira:tor] -ru (6. j. -ru) podstatné jméno rodu mužského neživotného <lat.>

1. pomůcka z netkané textilie, opatřená zprav. filtrem a připevňovaná na obličej jako ochrana před infekcí, vdechnutím škodlivých látek, dýchací maska: *respirátor s výdechovým ventilem; nasadit si jednorázový respirátor; Stavbaři musí v prašném prostředí nosit respirátory.; Ani respirátory s nejúčinnějšími filtry nechrání před virovou nákazou zcela.*

2. dýchací přístroj zajišťující pacientovi umělé dýchání, ventilační přístroj; syn. ventilátor 2: *přenosný respirátor; Pacient je na jednotce intenzivní péče napojen na respirátor.; Chlapec je stále ve vážném stavu a dýchá pomocí respirátoru.; Probrala se z umělého spánku a včera ji lékaři odpojili od respirátoru.*

Druhý význam popisuje běžné, nikoli terminologické užití (v odborném diskurzu je považován za nesprávný).

rouška [rouška] -šky (2. mn. -šek) podstatné jméno rodu ženského

1. pomůcka z textilie, buničiny ap. sloužící k zakrytí nosu a úst jako ochrana před infekcí: *jednorázová / látková rouška; ústní rouška s gumičkou; nosit chirurgickou roušku; Vhodnou ochranou proti dalšímu šíření nákazy je použití respirační roušky. s ochranným filtrem*

2. pokrývka z jemné tkaniny k zahalení hlavy nebo obličeje, závoj: *průsvitná rouška; tradiční muslimské roušky; Obličej si Ománky většinou halí do hedvábné roušky.*

3. med. sterilní pokrývka k zakrytí okolí rány nebo celého těla při operaci ap.: *operační rouška; Při operaci je oko a jeho okolí kryto sterilní rouškou.; Pacient na operačním sále leží pod rouškou.; Resuscitační rouška je určena na poskytnutí dýchání z úst do úst.*

□ **bederní rouška** pás látky upevněný kolem boků, v některých tropických oblastech nošený jako jediné oblečení

◇ **být / zůstat / zůstat zahalen rouškou tajemství** být, zůstat, zůstat zcela neznámý, nepoznaný nebo dosud nevyjasněný, a proto záhadný

◇ **pod rouškou něčeho** pod záminkou něčeho, ve skrytu, v utajení

◇ **pod rouškou tmy / noci** skrytě a utajeně s využitím noční temnoty • v temnotě, zprav. za noci, kdy není vidět

◇ **poodhalit / poodhrnout roušku něčeho** částečně vysvětlit záhadu nebo tajemství něčeho

Stejný význam jako *rouška* I má i slovo *ústenka*, které je však vázáno především na odbornou komunikaci.

smrtnost [smrtnost] -ti podstatné jméno rodu ženského med., stat.

poměr počtu zemřelých na určité onemocnění nebo jiný jev k celkovému počtu jedinců s daným onemocněním nebo zasažených tímto jevem (obvykle se uvádí v procentech nebo jako počet zemřelých na 1000 obyvatel); syn. letalita: *Vysokou smrtnost má žlutá zimnice a další krvácivé horečky.; Smrtnost nemoci covid-19 s přibývajícím věkem výrazně narůstá.; Onemocnění MERS má oproti SARS podstatně menší úmrtnost, ale větší smrtnost.; Ve městech je větší hustota dopravy, přesto je smrtnost ptactva způsobená vozidly vyšší v rurálních než urbánních oblastech.*

Jiný význam má slovo *úmrtnost* (*mortalita*), které udává poměr počtu úmrtí k statisticky sledovanému počtu osob (obvykle na 1000 obyvatel daného území) za určitou dobu (zprav. za 1 rok); *úmrtnost* je tedy vztažena k celkové populaci, zatímco *smrtnost* odkazuje pouze k podmnožině populace zasažené nemocí.

úmrtnost [ʔu:mrtnost] -ti podstatné jméno rodu ženského med., stat.

poměr počtu úmrtí k statisticky sledovanému počtu osob (obvykle na 1000 obyvatel daného území) za určitou dobu (zprav. za 1 rok); syn. mortalita: *kojenecká / dětská úmrtnost; úmrtnost na rakovinu / nemoci dýchacích cest; Hlavní příčinou úmrtnosti na našem území jsou choroby srdce a cév, cukrovka nebo obezita.; V loňském roce poklesla úmrtnost v České republice o 0,1 procenta.*

Jiný význam má slovo *smrtnost* (*letalita*), které udává poměr počtu zemřelých na určité onemocnění nebo jiný jev k celkovému počtu jedinců s daným onemocněním nebo zasažených tímto jevem (obvykle se uvádí v procentech nebo jako počet zemřelých na 1000 obyvatel); *smrtnost* tedy odkazuje pouze k podmnožině populace zasažené nemocí, zatímco *úmrtnost* je vztažena k celkové populaci.

Na konec roku 2020 je plánováno zveřejnění další dávky takto tematicky zaměřených hesel, např. *dezinfekce, home-office, hygienik, JIP, korona, promořit* nebo *vakcína*.

Roboti všech jazyků, spojte se!

Michal Škrabal

Ústav Českého národního korpusu
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
michal.skrabal@ff.cuni.cz

Rok 2020 není pouze rokem „covidovým“, připadá na něj také jedno pěkně zakulacené lexikální jubileum. Přesně před sto lety obohatil češtinu – a následně bezpočet jazyků cizích – neologismus *robot*. Stalo se tak díky dramatu Karla Čapka *R.U.R.* (pod kteroužto zkratkou se skrývají *Rossumovi univerzální roboti*, jak všichni dobře víme ze střední školy); poprvé inscenována byla hra sice až v lednu 1921, knižní vydání však spatřilo světlo světa už o rok dříve. Autorství neologismu bývá často připisováno Karlu Čapkoví, ten však sám přiznal, že mu tento nápad vnukl jeho bratr Josef; nemohu než ocitovat reprodukci legendárního rozhovoru přímo z úst Karlových (glosa *O slově robot* v *Lidových novinách* ze dne 24. 12. 1933, str. 12): „Ty, Josef,“ začal autor, „já bych měl myšlenku na hru.“ // „Jakou,“ bručel malíř (opravdu bručel, neboť držel při tom v ústech štětec). // Autor mu to řekl tak stručně, jak to šlo. // „Tak to napiš,“ děl malíř, aniž vyndal štětec z úst a přestal natírat plátno. Bylo to až urážlivě lhostejné. // „Ale já nevím,“ řekl autor, „jak mám ty umělé dělníky nazvat. Řekl bych jim Laboři, ale připadá mně to nějak papírové.“ // „Tak jim řekni Roboti,“ mumlal malíř se štětcem v ústech a maloval dál. A bylo to. Tím způsobem se tedy zrodilo slovo *Robot*; budiž tímto přiřčeno svému skutečnému původci.

Drama *R.U.R.* bylo přeloženo do více než 30 jazyků a nejspíš to byl rozhodující faktor pro vítězné tažení tohoto slova světem. A tažení vpravdě velkolepé – žádné jiné české slovo se takto globálně nerozšířilo.

K výročí vznikla letos řada pozoruhodných aktivit, např. v nakladatelství Argo vyšla antologie sci-fi povídek *Robot 100*, pod stejným názvem vydala pražská VŠChT sborník esejů od stovky vědeckých osobností napříč obory technickými i humanitními; Památník Karla Čapka zase připravil výstavu *Cesta do hlubin Robotovy duše*. Inspirován touto bohubíhou činorodostí rozhodl jsem se přispět k jubileu také já, a to ze své perspektivy lexikografa. Napadlo mě, je-li *robot* výrazem skutečně internacionálním, jak jej asi zpracovávají výkladové slovníky různých jazyků. Od zvědavých sond do pár slovníků, které mám doma v knihovně, už nebylo daleko k myšlence vystavit výsledky do jakési virtuální vitríny, s níž mi ochotně pomohl můj kolega Pavel Vondříčka (za což mu velice děkuju).

Najdete ji, stále ještě v podobě prototypu, na webové stránce <https://trnka.korpus.cz/~skrabal/robot/>. Počet jazyků je zatím skromný, ale doufám, že poroste až ke kýžené stovce, a snad i za ni. Je tedy příliš brzo činit jakékoliv závěry, to se spíš tu a tam objeví nějaká kuriozita, např. autor lotyšského *Ilustrovaného slovníku cizích slov* (Riga 2005) vysvětluje původ slova takto: česky *robot* < *robota* nucená práce, *rob* otrok – zjevně si spletl český kořen *rob*

s archaismem *rab*. Taktéž jsem doposud v žádném zahraničním slovníku nenašel zmínku o faktickém Josefově autorství.

Celý projekt je postaven na myšlence crowdsourcingu, resp. mělo by jít o web UGC (*user-generated content*), tj. s obsahem tvořeným uživateli. Rád bych proto čtenáře Jazykovědných aktualit, kterým je tato idea sympatická a chtějí do *naší společné* – nikoliv *mojí* – vitríny přispět, požádal o pomoc. Nenajdete-li v seznamu jazyk, jehož výkladovým slovníkem disponujete, případně postrádáte-li konkrétní výkladový slovník, pošlete mi prosím naskenované heslo *robot* (resp. jeho ekvivalent v příslušném jazyce) spolu s překladem do češtiny a bibliografickým údajem; vaše jméno pak bude na webu uvedeno i s poděkováním. A protože se lexikografie stále častěji stěhuje do virtuálního, nepapírového prostředí, vítány jsou ovšemže i online slovníky. Děkuju předem všem přispěvatelům a spolutvůrcům této virtuální expozice na počest jednoho věhlasného českého výrazu.

Když ruce mluví: Gesto a znakový jazyk v dějinách západního myšlení

Josef Fulka, Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2017,
256 str.

V roce 2017 vyšla v edici Trivium v nakladatelství Filozofické fakulty Univerzity Karlovy kniha Josefa Fulky *Když ruce mluví* s podtitulem *Gesto a znakový jazyk v dějinách západního myšlení*. Kniha je členěna do pěti kapitol.

Obsáhlý úvod popisuje a následně vyvrací dvě velmi rozšířené nepravdy o znakovém jazyce, tedy že existuje pouze jeden univerzální, pomocí něhož jsou schopni se domluvit Neslyšící¹ na celém světě, a že jeho povaha je ikonická, tzn. že ukazované znaky zcela přesně odrážejí entity, které mají pojmenovat. Následuje kapitola Hluchota jako deficit, jejíž názorový protipól představuje kapitola Hluchota jako rozdílnost. Čtvrtá kapitola pojednává o původu jazyka (a s tím související otázce, zda lze gesta považovat za přímého „předchůdce“ jazyka, či nikoliv). Pátá kapitola představuje názory na manuální komunikační módy u Merlaeu-Pontyho, je oproti předchozím kapitolám kratší a alespoň na první pohled s ostatními kapitolami méně kompatibilní.

Vědom si recenze Petra Kaderky² uveřejněné ve *Studiích z aplikované lingvistiky* (1/2019), pokusím se svůj text pojmut tak, abych se ve svých názorech a postřezích s Kaderkovou recenzí nezdvojoval. Dosáhnout tohoto cíle stoprocentně však přece jen možné nebude, neboť stejně jako Petr Kaderka hodlám čtenáři knihu zprostředkovat pokud možno komplexně. Chci se však věnovat zejména první kapitole, kde autor knihy uvažuje o gestech, znakových jazycích, ikoničnosti, imitativnosti, univerzálnosti a dalších fenoménech z perspektivy obecné lingvistiky.

I přes jisté obtíže, kterým se ve své recenzi ještě budu věnovat dále, je nesporným kladem knihy její čtivost, někdy snad až beletrizace textu. Od samého počátku je čtenář vyzván k intelektuální procházce, či spíše túře, na které jsou mu do cesty kladena mnohá jména, názvy děl a termíny. K dosažení cíle nestačí sledovat pouze hlavní vyznačenou pěšinu, je třeba dbát i na to, co se může skrývat

¹ Ponechávám podobu substantiva *Neslyšící* s velkým počátečním písmenem. Tato podoba odkazuje k vnímání Neslyšících jako menšiny se svými vlastními kulturními specifiky (viz k tomu i Fulka v recenzované publikaci), nikoliv jako ke skupině lidí s určitým handicapem, což je náhled tzv. medicínský.

² Kaderka, P. (2019) (rec.): Fulka, J. (2017): *Když ruce mluví: Gesto a znakový jazyk v dějinách západního myšlení*. *Studie z aplikované lingvistiky*, 10(1), s. 101–106.

(a často skrývá) na četných odbočkách v podobě poznámek pod čarou. Tam autor umísťuje nikoliv pouze doplnění či definice pojmů, nýbrž mnohdy i delší pasáže popisující v hlavním textu jen letmo zmíněný jev, jenž by byl bez vysvětlující poznámky pod čarou sotva pochopitelný. Nutno však dodat, že 550 poznámek na necelých 250 stran knihy je opravdu příliš.

Otázky číhající na čtenáře již od samého počátku knihy mohou občas budit dojem, že některé z nich mohly být pro dobro čtenáře vyřešeny rychleji a jasněji, místo aby zůstaly zahaleny závojem tajemna. Tak např. když na s. 9 autor píše, že „[n]avzdory tomu, že jak gesta, tak znaky představují různé podoby komunikace v manuální podobě, mohlo by se zdát, že jejich status je zcela odlišný.“ Dokážu si představit, že s tematikou méně obeznámený čtenář neví, zda tedy onen status odlišný je, či není. Na téže straně oproti tomu nalézáme i pasáž, kde autor píše, že „gesto a řeč jsou v současnosti často pokládány za neoddělitelné složky jediného expresivního systému.“ Dodejme, že jde však spíše o pohled inovativní (a v českém prostředí zejména³), velkou částí soudobé lingvistiky dosud nezohledňovaný.

Na s. 12 je nastolena velmi zajímavá otázka, a sice proč se *gesture studies*⁴ dosud spíše mýjely (a míjejí) s lingvisty znakových jazyků (a vice versa). Autor vidí jako jednu z možných příčin „nezájmu“ *gesture studies* o znakové jazyky v tom, že znakové jazyky jsou na rozdíl od gest příliš komplexními, složitými komunikačními systémy, což badatele v rámci *gesture studies* od zkoumání znakových jazyků odrazuje. Příčinu je však, podle mého názoru, třeba hledat (i) jinde. Jedním z hlavních cílů *gesture studies* (ne-li tím vůbec stěžejním) je totiž „přesvědčit“ lingvisty primárně mluvených jazyků o tom, že dělají chybu, když gestiku nepovažují za nedílnou součást mluveného jazyka, a že mluvený jazyk v podstatě nelze popisovat, aniž by se bral ohled na gesta (povětšinou) mluvenou řeč doprovázející,⁵ někdy i nahrazující. Na to ostatně upozornila už téměř před desetiletím H. Fricke⁶ ve své zásadní monografii řešící např. možnosti gramatikalizace gest na místě nominálních konstrukcí v němčině.

Velmi často skloňovaným pojmem je v knize pantomima. Důvodem je to, že jako „propracovanější“ pantomimu v minulosti vnímali lidé právě znakový jazyk, resp. tyto dva fenomény mylně vůbec nerozlišovali. Pokud se v knize hovoří

³ K výjimkám patří např. Jehlička, J. – Lehečková, E. (2019): Gestikulace ve sdíleném prostoru jako kooperativní utváření významu. *Časopis pro moderní filologii*, 101(2), s. 150–169.

⁴ Jelikož se tomuto tématu v české lingvistice věnuje minimum autorů, lze jen těžko vypořádat, zda je již spojení *gesture studies* v českém prostředí etablováno – užívají jej však průkopníci tohoto tématu u nás, Eva Lehečková a Jakub Jehlička, viz Lehečková, E. – Jehlička, J. (2018): Multimodální konstrukce: jazyk a gestikulace jako vtělená kognice. *Studie z aplikované lingvistiky*, 9(2), s. 89–103.

⁵ Pro což existuje v němčině příhodné označení *redibegleitende Gesten*, viz např. Müller, C. (1998): *Redebegleitende Gesten: Kulturgeschichte, Theorie, Sprachvergleich*. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag.

⁶ Fricke, H. (2012): *Grammatik multimodal: Wie Wörter und Gesten zusammenwirken*. Berlin: De Gruyter.

o gestech, bere se jako východisko McNeill⁷ a zejména v gesture studies mnohokrát citované Kendonovo⁸ kontinuum, které lze ve stručnosti popsat tak, že na jednom pólu se nachází prostředky nesporně gestické, které fungují povětšinou jako doprovod mluvené řeči, na druhém pólu jsou pak znakové jazyky čili systémy znaků fungující jako svébytný jazyk bez vokálního doprovodu. Pantomima v tomto kontinuu figuruje uprostřed jakožto sled gest umožňující vyjadřovat již nějaký komplexní děj. Autor (a nejen on) si klade otázku, zda lze opravdu toto kontinuum nazývat kontinuem, nebo se spíše jedná o to, že někde (a kde konkrétně?) existuje jasná dělicí čára mezi gesty a znakovými jazyky. Zde je třeba zmínit i to, že právě pantomima je z hlediska gesture studies vnímána problematicky, resp. někteří autoři, jako např. K. Hogrefe,⁹ ji do své klasifikace gest vůbec nezařazují, neboť pantomima podle nich na rozdíl od dílčích gest představuje již právě komplexní, sekvenční pohyby fixované na popisy určitých činností, což gesta nejsou. K tomu snad už jen drobný terminologický postřeh – podle mého názoru i z výše uvedeného plyne, že by bylo daleko vhodnější nazývat Kendonovu klasifikaci jako kontinuum neverbálních manuálních prostředků namísto kontinuum gest.

Přelom s. 15 a 16 obsahuje dvě letmé zmínky o vztahu afázie, gest a znakových jazyků. Nejprve je jako argument pro nekontinuitu Kendonova kontinua uvedena evidence neslyšících afatiků, kteří jsou schopni porozumět pantomimě, nicméně nejsou schopni porozumět znakovému jazyku. To je ve své podstatě pochopitelné, uvědomíme-li si naplno, že uživatel znakového jazyka musí kromě (pouze zčásti) „ikonického“ slovníku ovládat i gramatická, kombinatorická pravidla pro používání znaků v komunikaci, přičemž pro pantomimu nic z toho neplatí. Jako argument proti tomuto příkladu se na následující straně uvádí i to, že slyšící afatik může mít narušenou produkci gest. Uvádět však jako protichůdné evidence neslyšícího a slyšícího afatika není podle mého názoru validní, nadto je třeba upozornit, že současné výzkumy převážně ukazují, že produkce gest u afatiků je dokonce častější než u osob bez afázie. A pokud se vyskytuje nějaké omezení produkce gest, je to do značné míry dáno doprovodnou poruchou, zejména apraxií.¹⁰

V návaznosti na Platona a Quintiliana autor píše o dvou velmi rozšířených mýtech o znakových jazycích a gestech – a sice že jsou ikonické a univerzální. V souvislosti s tím pak překvapí, že na otázku „proč by měl být znakový jazyk univerzální“ a proč je tato otázka tak častá, se čtenáři nenabízí kromě jiných

⁷ McNeill, D. (1992): *Hand and Mind: What Gestures Reveal about Thought*. Chicago: University of Chicago Press.

⁸ Kendon, A. (2004): *Gesture: Visible Action as Utterance*. Cambridge: Cambridge University Press.

⁹ Hogrefe, K. (2009): *Aphasie, Apraxie und Gestik: Zur Produktion von Handgesten bei Patienten mit linkhemisphärischer Hirnschädigung*. Dissertation, Universität Potsdam.

¹⁰ Viz např. de Beer et al. (2017): How much information do people with aphasia convey via gesture? *American Journal of Speech-language Pathology*, vol. 26, no. 2, pp. 483–497.

i odpověď docela triviální, a sice aby se dorozuměli všichni Neslyšící na celém světě, podobně jako se lidé pokoušejí domluvit esperantem a dalšími umělými jazyky vokálními. Otázka laické veřejnosti tak možná směřuje spíše k tomu, proč podobně jako esperanto není vyvinut a rozšířen univerzální jazyk znakový.¹¹

Na závěr Úvodu se čtenáři dostává i poučení o fonocentrismu jakožto mocném proudu upřednostňujícímu mluvený jazyk před ostatními módy komunikace, proudu, který „ukotvil“ jako paradigma moderní jazykovědy zejména de Saussure svým *Kurzem obecné lingvistiky*. Ke škodě věci již autor nepíše o kontrapunktu fonocentrismu, a to o grafocentrismu etablovaném zejména díky J. Derridovi. Právě při uvažování v termínech fono- a grafocentrismu, se, myslím, dobře vyjeví podstatný rozdíl v zájmech *gesture studies* a *studia znakových jazyků*: zatímco *gesture studies* se snaží najít své místo v rámci fonocentristické tradice, znakové jazyky se o to naopak vůbec nesnaží a hledají naprosto vlastní linii výzkumu, byť (zatím) s použitím termínů etablovaných pro popisy mluvených jazyků (jako např. foném).

V kapitole Hluchota jako deficit se pojednává mj. o kompenzaci jedné modalitě komunikace jinou modalitou, což je problém, který se evidentně v odborných kruzích řeší dodnes (viz již zmíněný výzkum de Beer et al. a další). Vyzdvihnout je v této kapitole třeba především velmi poutavé pasáže k tématu osvojování jazyka a označení vlčího dítěte za tzv. konceptuálního dvojníka Neslyšícího, tedy de facto velmi podobně zasaženého jedince s odlišností v zasažené modalitě (řeč vs. sluch). Právě osvojování jazyka bylo např. ve Francii 18. století velmi diskutovaným tématem a na neslyšící děti byly nahlíženo velmi podobně jako na tzv. vlčí děti – nebyly schopny mluvené řeči, což bylo chápáno jako deficit, který je třeba napravit.

V kapitole Hluchota jako rozdílnost jsou prezentovány názory autorů, kteří se již nedívají na Neslyšící jako na osoby, které je třeba kultivovat. Byť tato kapitola přímo navazuje na kapitolu předchozí a řeší se v ní spíše konkrétní názory konkrétních myslitelů, kteří napomohli vnímání Neslyšících jakožto plnohodnotné menšiny se svými vlastními specifiky a možnými výhodami (v této souvislosti se stále více užívá spojení *deaf gain*),¹² lze i zde najít zajímavé příspěvky obecnější povahy, např. k otázkám normy a toho, na základě čeho bychom ji měli vyvozovat. Jména uvedená v této kapitole si je jistě radno zapamatovat právě pro jejich nezpochybnitelný přínos vzhledem k zájmu o Neslyšící a/nebo o znakový jazyk. Tak např. abbé de l'Épée, který v polovině 18. století inicioval vznik první školy pro Neslyšící a také znakované

¹¹ Na tomto místě by stálo za to alespoň zmínit Gestuno, mezinárodní znakový jazyk používaný zejména při sportovních nebo kulturních událostech.

¹² Eva Kastnerová jej ve své diplomové práci překládá jako „přínos Neslyšících“. Viz Kastnerová, E. (2015): *Pohled slyšících vedoucích pracovníků na zaměstnávání neslyšících pedagogů na školách pro sluchově postižené*. Nepublikovaná magisterská diplomová práce, Pedagogická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci.

francouzštiny,¹³ neslyšící vazač knih Desloges, který popsal některá specifika komunikace Neslyšících a zejména se snažil o vyvrácení některých nepravd do té doby tradovaných, nebo také Denis Diderot a jím prováděné experimenty, které by se dnes zřejmě u etických komisí různých pracovišť s pochopením nesetkaly.

Právě tato kapitola má za cíl poskytnout čtenáři co nejvíce dokladů o tom, jak byly některé mýty o Neslyšících po staletí zakořeněny ve společnosti a jak se je zejména francouzští osvícenci jali bořit. Dokladem je tak např. na s. 115 v pozn. 251 zmíněná absurdita, že „používání znakového jazyka u neslyšícího dítěte může omezit jeho schopnost osvojit si mluvený jazyk.“ Žel se čtenář nedozvídá jména (a názvy knih) těch, kdo výše uvedené názory zastávali. To platí např. i pro s. 199, kde se nachází zmínka o kritikách znakových jazyků, nebo také s. 227 (a další místa v knize), když se hovoří o kodifikaci, např. klasifikátorů, ve znakových jazycích. Kdo konkrétně má mandát tyto prostředky kodifikovat? Řeší institucionální autority v různých národních znakových jazycích tuto otázku po svém, nebo tyto principy fungují v jednotlivých znakových jazycích podobně?

Předposlední kapitola pojednává o původu jazyka či spíše o původu gest.¹⁴ Autorovi zde k výkladům slouží několik stěžejních jmen: tím prvním je Lucretius, který se pregnantně vyjadřoval k osvojování gest dětmi. Ten mj. tvrdí, že není ani tak evidentní, že by užíváním gest jedinci snadněji získávali přístup k mluvenému jazyku, k jeho osvojení, spíše je v gestech jako komunikačním prostředku vidět paralela k jazykovému chování. Podobně progresivně se k této velké debatě v 18. století vyjadřují např. É. B. de Condillac nebo J. J. Rousseau, přičemž Fulka oprávněně konstatuje, že se stále dokola vrací tytéž analogie jednoduše proto, že lepší nejsou k dispozici.

Fascinující pak může být pro čtenáře-fonocentristu Stokoeho idea, podle níž gesta vysvětlují původ jazyka daleko lépe než slova, která sice možná dokážou vysvětlit lexikální sémantiku, ale nikoliv syntax – to dokážou právě až gesta, jelikož implikují jisté vlastnosti, které jsou zakódovány přímo do naší tělesné existence. Gesto je schopno vysvětlit syntax tělesně, namísto aby ji kódovalo do arbitrárního sledu fonémů, a znakový jazyk je tedy nutné vnímat jako „přirozenější než mluvené jazyky, protože znak často obsahuje vizuální klíč k tomu, co značí.“¹⁵ Závěrečná kapitola o přínosu M. Merleau-Pontyho, francouzského filozofa 1. poloviny 20. století, nabízí neméně poutavou myšlenku, a to celou debatu jednoduše obrátit a gesto nahlížet nikoliv jako základ, nýbrž jako předchůdce jazyka, tedy poměřovat mluvený jazyk vzhledem ke gestu, které bylo podle něj primární, nikoliv naopak.

¹³ Sám tuto činnost vnímal jako ustavení francouzského znakového jazyka, avšak vzhledem k tomu, že jazyk hluchoněmých odvozoval z pravidel pro mluvenou francouzštinu, jednalo se o tvorbu jazyka umělého, nikoliv stanovování pravidel jazyka přirozeného.

¹⁴ Mimochodem, i v pojmenování této kapitoly je vidět, že gesture studies souvisejí daleko více s výzkumem mluveného jazyka a daleko více se na něj samy orientují.

¹⁵ Stokoe, W. (2001): *Language in Hand*. Washington, DC: Gallaudet University Press, s. 177, cit. z Fulka, 2017, s. 171.

Na závěr ještě několik poznámek k formálním záležitostem: čtenáře podle mého názoru občas může mást užívání kurzívy a je škoda, že autor používání tohoto typografického nástroje více nekomentuje. Kurzívou jsou vyvedeny názvy děl, cizojazyčné pasáže, termíny, výrazy, na které autor klade důraz (ať už např. metaforické *ruce mluví* nebo i jiná slova ve svých doslovných významech), ale někdy např. i izolované spojky.

I když v závěru na s. 237 autor píše, že nerozlišuje přátele a nepřátele (jako by snad implicitně počítal s tím, že mu ono nerozlišování někdo bude chtít vytknout), můžeme se v knize setkat s množstvím hodnotících výrazů, namátkou na s. 56 „přihloupilí myslitelé“, na s. 66 „iritující obraz“ následovaný „hledáním viníka“, které na čtenáře mohou působit subjektivním dojmem. Podobně podle mého názoru čtení a porozumění komplikují četné cizojazyčné obraty zejména z latiny a francouzštiny jako *avant la lettre*, *en passant*, *differentia specifica* ad.

I přes některé dílčí výhrady jsem toho názoru, že se Josefu Fulkovi podařilo fascinujícím způsobem podat nástin vývoje myšlení o gestech a znakových jazycích od dob starověku až po první polovinu 20. století. Na základě impozantního množství excerpované literatury nejen z oblasti filozofie tak vytvořil text, který by měl být základem pro všechny zájemce o neverbální manuální prostředky komunikace.

Martin Janečka
Katedra českého jazyka
Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy
martin.janecka@pedf.cuni.cz

Teorie lexikální sémantiky¹

Dirk Geeraerts, překlad Aleš Klégr, Praha: Karolinum, 2019, 340 str.

Předmětem této recenze je české vydání monografie významného belgického badatele v oblasti lexikální sémantiky Dirka Geeraertse. Původní vydání *Theories of lexical semantics* vyšlo před více než deseti lety a bylo v té době prvním dílem, které komplexně přibližuje dějiny tohoto oboru od poloviny 19. století do současnosti (s důrazem na přístupy a metodologie praktikované v posledních desetiletích). Ačkoliv ani v českém prostředí není obtížné se dostat k původnímu textu, jeho překlad v nakladatelství Karolinum v ediční řadě Lingvistika jistě zaslouží pozornost: při absenci česky psaných studijních materiálů je jeho role především studijně-didaktická; umožňuje širšímu publiku seznámení s aktuálními výzkumnými lexikálněsémantickými proudy, které jsou v této knize prezentovány ve vzácné symbióze s historickými kořeny oboru. Vzhledem k tomu, že

¹ Publikace vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

Geeraertsova kniha se dočkala již řady recenzí (mj. Molina, 2010², Mey, 2011³, Nerlich, 2012⁴), a to i její český překlad (Sláma, 2020⁵), soustředím se v tomto příspěvku nikoliv na podrobné představení jednotlivých kapitol monografie, ale po nastínění její struktury nahlédnu knihu skrze různé (do určité míry subjektivně vybrané) koncepty a témata, která mapují vývoj studia oboru a jejichž pomocí lze monografii využít při studiu. Na závěr se vyjádřím k několika problémům souvisejícím s českým překladem.

Kniha se skládá z úvodu, pěti kapitol a závěru. Každá z pěti kapitol odpovídá jednomu výzkumnému proudu. Zatímco v prvních třech kapitolách (1. Historicko-filologická sémantika, 2. Strukturní sémantika, 3. Generativní sémantika) jsou představeny kořeny dnešního lexikálněsémantického bádání prostřednictvím tří historických směrů s jejich význačnými zástupci, další dvě kapitoly (4. Neostrukturalistická sémantika, 5. Kognitivní sémantika) prezentují přístupy, které se rozvíjejí do současnosti. Jednotlivé kapitoly obsahují řadu odkazů na další studijní literaturu. Český překlad je doplněn o kratší doslov A. Klégra nastiňující vývoj české lexikální sémantiky. Na Geeraertsově textu je cenné, jakým způsobem reflektuje historické kořeny zkoumání lexikálního významu, jak usouvztažňuje aktuálně používané koncepty s těmi dřívějšími i jak načrtává spojitosti mezi současnými odvětvími lingvistiky a dalšími příbuznými disciplínami. Tento inkluzivní přístup všímající si podobností i rozdílů na různých rovinách dosahuje svého maximálního naplnění v textu závěru, kde je vývoj celého oboru nahlížen z makroperspektivy prostřednictvím několika metajazykových konceptů (mj. sémaziologie vs. onomaziologie, kvalitativní zkoumání jazykové struktury vs. kvantitativní zkoumání užívání jazyka, viz tabulka na s. 281).

Nyní se již budu věnovat jednotlivým tématům a pojmům, jejichž prostřednictvím nahlédnu do obsahu knihy a pokusím se jimi i nabídnout čtenáři způsoby, jak s knihou dále pracovat.

Diachronie a synchronie. Vývoj lexikální sémantiky (a potažmo celé lingvistiky) je možné pozorovat ve třech fázích: i) jako takřka výlučný zájem o diachronii v období historicko-filologickém (1. kapitola), ii) důraz na synchronii v období strukturalistickém a generativistickém (2. a 3. kapitola), iii) propojení obou hledisek v současných směrech kognitivnělingvistických (5. kapitola). Zatímco první fáze je charakteristická podrobnou klasifikací sémantických změn, druhá synchronními analýzami lexikálních polí, sémantických vztahů a komponentovou

² Molina, C. (2010): Review: Ling. Theories; Semantics: Geeraerts (2009) [online]. *Linguistlist*, 22. 7. 2010. Cit. 1. 11. 2020. Dostupné z: <<https://linguistlist.org/issues/21/21-3042/>>.

³ Mey, J. L. (2011): A winter of content. On Dirk Geeraerts' Theories of Lexical Semantics. *RASK: International Journal of Language and Linguistics* 34, s. 107–138.

⁴ Nerlich, B. (2012): Dirk Geeraerts. Theories of Lexical Semantics. *Journal of Historical Pragmatics* 13, 1, 158–163.

⁵ Sláma, J. (2020): Dirk Geeraerts: Teorie lexikální sémantiky. *Časopis pro moderní filologii* 102, 1, s. 121–124.

analýzou, třetí propojujícím výzkumem prototypičnosti, kognitivních mechanismů a jazykového užívání. K obnovenému zájmu o diachronii viz zejména oddíl 5.4.

Metafora a metonymie. Geeraerts při vrstevnaté diskusi pojmů metafora a metonymie ukazuje, jak tyto dva zásadní pojmy vznikly v kontextu antické rétoriky (oddíl 1.1.2), jak se etablovaly v rámci historicko-filologického období vedle specializace a generalizace jako dva ze čtyř hlavních typů sémantických změn (oddíl 1.3.1), následně byly upozaděny a opětovně našly uplatnění v přístupech kognitivních (oddíl 5.2). Autor v této oblasti demytizuje jak představy, že jazykovou roli metafory objevila až americká kognitivní lingvistika 70. let (schémata v rámci teorií konceptuální metafory/metonymie jsou původním katalogům historicko-filologického období do jisté míry podobná), tak ukazuje, v čem současné bádání to původní přesahuje: posun od jazykových změn jednoho lexému k výzkumu polysémie v synchronním smyslu i zobecňování principů prostřednictvím prototypové teorie a idealizovaných kognitivních modelů. Výňatky z jednotlivých částí knihy by mohly být ideálním východiskem pro seminářovou diskusi na toto téma v rámci pregraduálního kurzu lexikologie či lexikální sémantiky.

Sémaziologie a onomaziologie. Autor s oblibou napříč celou knihou používá dichotomii sémaziologický/onomaziologický, která je zabydlena i v českém prostředí (k terminologickým otázkám viz s. 39). Ukazuje s její pomocí, jak byl v prvním historicko-filologickém období kladen důraz na sémaziologický posun významu jednotlivých lexikálních jednotek (ovšem s částečnými přesahy do onomaziologického výzkumu slovo tvorby), který byl ve strukturalismu nahrazen onomaziologickým výzkumem lexikálních polí a lexikálních vztahů ve slovníku; nakonec lze vidět propojení v kognitivní sémantice zkoumající prototypové efekty jak na rovině polysémie lexikálních jednotek (sémaziologie), tak na rovině jazykových kategorií a pragmatického výběru jednotlivých pojmenování (onomaziologie). Na obou pojmech je postaveno i syntetické shrnutí v samotném závěru knihy.

Minimalismus vs. maximalismus. Vývoj lexikální sémantiky lze sledovat také z hlediska toho, zda se dané přístupy snaží minimalisticky/redukcionisticky rozlišovat mezi jazykem a encyklopedií (tj. co patří do popisu jazykového systému a co už mimo něj, do encyklopedické znalosti) nebo zda jsou vedeny maximalistickými cíli. Zatímco v první historicko-filologické fázi byla maximalisticky přijímána pragmatická role kontextu v rámci jazyka/sémantiky (viz oddíl 1.2.2), v dalších fázích vývoje lexikální sémantiky se strukturalistické přístupy zaměřily právě na reduktivní oddělení jazykového lexikálního systému od encyklopedické znalosti (kritická diskuse v oddílu 2.5), tj. na oddělení sémantiky od pragmatiky, viz i známý strukturalistický rozdíl mezi jazykovým významem a kognitivním obsahem; nevyhraněný je přístup generativněsémantický (viz oddíl 3.2.1) a redukcionismus se oslabuje i u empiricky laděných neostrukturalistických přístupů (s. 182); poslední fází je potom přijetí

maximalistické kognitivní koncepce, která do své teorie zahrnuje prostřednictvím kognitivních domén i fenomény, které byly ve strukturalismu považovány za encyklopedické (viz oddíl 5.4.1). Srov. též Geeraertsovo shrnutí na s. 278–280 a jeho analýza vývoje lexikální sémantiky prostřednictvím pojmů „dekontextualizace“ a „rekontextualizace“).

Pojetí hodnoty a lexikální pole. Na známém příkladu s šachy je jednoduchým způsobem vysvětlena podstata strukturalistického bádání a pojem hodnoty (oddíl 2.1), který je základem onomaziologického pojetí lexikálního systému, především konceptu lexikálního pole (oddíl 2.2). Ačkoliv je pojem lexikálního pole představen jako strukturalistický výdobytek, Geeraerts si všímá i studií (srov. tamtéž) poukazujících na jevy, které byly v dalších fázích vývoje lingvistiky popsány pomocí teorie prototypů.

Prototypičnost. Právě teorie prototypů je představena ve své šíři v kognitivně zaměřené kapitole (oddíl 5.1). Autor zde poukazuje i na kořeny prototypové teorie v historicko-filologickém období (oddíl 1.2.3). Za kritiku Geeraertsova textu však stojí skutečnost, že zde chybí zhodnocení této teorie z kritičtějších pozic (jako to činí například Riemer, 2010, s. 233–237⁶ nebo Löbner, 2013, s. 180–183⁷; těmito pasážemi bych doporučoval četbu doplnit). Kritická diskuse je u ostatních směrů prezentovaných v monografii jinak vždy přítomna (i s odkazy na podrobná kritická zhodnocení).

Mentalismus. Autor srozumitelně ukazuje, jak byl psychologický/mentalistický/kognitivní rozměr v lexikální sémantice přítomen již v historicko-filologickém období (oddíl 1.2) a následně odmítnut strukturalismem. Zájem byl následně obnoven v duchu celkového generativistického přístupu (oddíl 3.1) a plně se rozvinul v rámci kognitivní lingvistiky (5. kapitola). Kniha může na příkladu sporů generativních sémantiků/syntaktiků o kognitivní uchopení významu přispět i k pochopení fází vývoje generativní gramatiky (oddíl 3.2).

Komponentová analýza. Analýza na distinktivní rysy byla na sémantiku aplikována souběžně jak v americké, tak evropské strukturalistické tradici; ve strukturalismu má i své pevné metodologické zakotvení (jednoznačné rozlišení jazykových kategorií; zachycení vztahu genus a differentia, viz oddíl 2.3). Jak Geeraerts ukazuje, její zásadní obliba přišla se začleněním do generativního katzovského paradigmatu (oddíl 3.1). Na tyto základy pak navázaly přístupy neostrukturalistické (např. přirozený sémantický metajazyk, generativní lexikon, které jsou rozebrány v oddílu 4.1). Není však bez zajímavosti, že určitá forma komponentové analýzy se užívá i v kognitivně orientované lingvistice, ačkoliv je zde zasazena do zcela odlišného teoretického rámce (tabulky rysů ukazují na posuny mezi prototypickými a perifernějšími významy/lexémy, viz oddíl 5.1.1, i na diachronní posuny významů, nepřímo v oddílu 5.4.2), což praktikuje ve svých publikacích i Geeraerts.

⁶ Riemer, N. (2010): *Introducing Semantics*. Cambridge University Press.

⁷ Löbner, S. (2013): *Understanding Semantics*. 2. vydání. Routledge.

Relační sémantika. Zobrazení lexikálních vztahů jako synonymie, antonymie a hypo/hyperonymie patří k obvyklé základní představě o lexikální sémantice (oddíl 2.3). V Geeraertsově knize je tento rozměr záměrně potlačen, věnuje se spíš jeho kritice (což ale přirozeně činí u všech směrů), současné relačně zaměřené přístupy jsou rozpracovány v oddílu 4.2, kde je mj. reflektován projekt WordNet.

Výzkum jazykového užívání a distribuční korpusová analýza. Propojený zájem o diachronii/synchronii i o pragmatická vysvětlení jazykové změny (pragmatická onomaziologie) je charakteristický pro přístupy založené na jazykovém užívání (viz zejména oddíl 5.4.1). Vzhledem k tomu, že tyto přístupy přirozeně čerpají svá data z jazykových korpusů, Geeraerts ukazuje možnosti, jak s nimi mohou metody korpusové lingvistiky konvergovat. Z dnešního pohledu je zřejmé, že tímto směrem orientované studie v současné lingvistice vznikají a přispívají k novým poznatkům; lze snad říci, že korpusově založené studie se již staly určitým oborovým standardem.

Spolupráce různých oborů. Celý tematický exkurz uzavřu poznámkou, že na celé knize je sympatické, jak se snaží překračovat hranice mezi jednotlivými lexikálněsémantickými přístupy i mezi příbuznými obory. Geeraerts v posledních částech knihy mimo jiné ukazuje, jakým způsobem by se mohl vyvíjet kognitivní výzkum na jedné straně a experimentální psychologický výzkum na straně druhé, aby z jejich vzájemné spolupráce mohly vzniknout plodné výsledky (viz oddíl 5.5.1), jinými slovy snaží se propojovat i výzkumné perspektivy, které jsou dány různými kauzálními rámci (srov. Enfield, 2014⁸). I v této oblasti lze dnes pozorovat značné pokroky.

Překlad lexikálněsémantického díla představuje pro překladatele velkou výzvu. S řadou úskalí (např. správné vystižení rozdílů v sémantice) se text vypořádává velmi dobře, určité rezervy jsou však ve vystižení pojmů soudobých funkcionalistických a kognitivistických teorií, jejichž terminologie ještě není v českém prostředí ustálená. Jako velmi matoucí se mi jeví překladatelské uchopení termínu *usage* a jeho synonyma *language use*, jejichž patrně nejvhodnějším českým ekvivalentem by bylo jednoduše *užívání*, *užívání jazyka*. Místo toho se v překladu vyskytuje záměnně několik různých pojmenování (*úzus*, *užívání*, *užití*, *jazyková produkce*), což bohužel nezřídka přispívá ke zbytečnému zastření jednoduchých myšlenek, které jsou prezentovány v originálu. Nejméně vhodný termín *úzus* (viz dále) je v překladu spíše ojedinělý, ale je zrovna použit prominentně v názvu podkapitoly 5.4. Označení *jazyková produkce* se objevuje v tomto oddílu jako jisté zobecnění ve spojitosti s překladem kompozita *usage-based* (aniž je však uveden odkaz na originální termín, který je přitom

⁸ Enfield, N. J. (2014): *Natural Causes of Language: Frames, Biases, and Cultural Transmission*. Language Science Press.

terminologizován, srov. heslo *Usage-Based Linguistics*, Diessel, 2017⁹); tento překlad ale není výhradní, vhodnější spojení *založený na užívání* se jinde v textu používá také. Na problematičnost překladu termínu *usage-based* upozornil ve své recenzi i J. Sláma (2020, s. 124), který poukázal, že v české lingvistice se ustaluje jako specifický termín právě spojení *přístupy založené na užívání*. Jak bylo naznačeno výše, deverbativum *užívání* je patrně nejvýstižnějším ekvivalentem pro *usage* ve většině kontextů, oproti tomu *užití* je vhodné jen velmi omezeně, protože implikuje jednorázovost, což v řadě kontextů neodpovídá teorii, která je postavena na dynamičnosti a procesuálnosti vedoucí ke změnám v jazyce (tj. jde o kumulování jednotlivých *užití*). Ještě méně vhodný je termín *úzus*, protože ten (vedle toho, že nese v českém prostředí řadu konotací) zase odkazuje na výsledek tohoto procesu (užívání jazyka může, ale nemusí vést ke vzniku úzu: jednotlivých významů a struktur). Této terminologické otázce věnuji záměrně více prostoru; uvedené míšení pojmů (viz Novákovo 1983 „směšování funkčních úseků textu“¹⁰) je totiž srovnatelné například s hypotetickým překladem anglického *structure* několika různými termíny jako *struktura*, *stavba*, *systém* či *postavení* (nebo tím, kdyby *structuralism* byl obepisován jako *výzkum orientovaný na jazykový systém*). To se však v posuzované knize (jistě správně) neděje ani ze stylistických důvodů: například v odstavci, v němž Geeraerts šestkrát použije anglické *structure*, je i v českém překladu (s. 59) šest výskytů slova *struktura*.

Podobné potíže představuje pojem *prototypicality/prototype effects* (srov. opět Sláma 2020, s. 124), který se vyskytuje v podobách *účinky prototypičnosti*, *prototypické účinky*, *prototypické efekty*, avšak nikoliv v ustavující se české podobě *prototypové efekty*. Slovo účinek posouvá pojmovou perspektivu od příčiny (vlivu) k důsledku (účinku). Nezávisle na zažitosti termínu za nešťastné považují i použití adjektiva s cizím formantem *-ický* (který nese zvláštní český význam „typický“) místo relačního formantu *-ový*, což se projevuje i v dalších spojeních (*prototypický pohled*, *model* apod.). Nezvykle pak působí i překlady některých dalších pojmů z této oblasti jako *vzorový model* (*exemplar model*) místo *exemplářový model* nebo *rodinná podoba* (*family resemblance*) místo *rodinná podobnost*.

Z hlediska **formálního zpracování** je kniha na dobré úrovni. Je zřejmé, že v žádné knize není možné se vyhnout všem překlepům (ty se ve větší míře objevují jen v kapitole 3), upozorňuji ale na jedno potenciálně matoucí přehlédnutí: „Harris (1993)“ se pravidelně objevuje jako „Harris (1903)“; není také zcela jasné, jak redakce přistupuje k přechylování jmen zahraničních autorek

⁹ Diessel, H. (2017): *Usage-Based Linguistics* [online]. In M. Aronoff (Ed.), *Oxford Research Encyclopedia of Linguistics*. New York, NY: Oxford University Press. Dostupné z: <<https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199384655.013.363>>.

¹⁰ Novák, P. (1983): Poznámky o jazyce lingvistiky (O směšování funkčních úseků textu v lingvistice). *Slovo a slovesnost*, 44, s. 83–90.

(v textu se objevují případy jak nepřechýlené, tak plně přechýlené, tak přechýlené v kulaté nebo lomené závorce).

Přes závěrečnou kritiku uzavírám, že překlad Geeraertsova díla je pro českou lingvistiku **záslužným počinem** a je hodno doporučení, aby byl využíván jak k individuálním studijním účelům, tak i pedagogicky, například jako seminární četba. Snad se této recenzi povedlo k těmto cílům svým dílem přispět.

Jan Křivan
oddělení současné lexikologie a lexikografie
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
krivan@ujc.cas.cz

Online přednášky Jazykovědného sdružení¹

Počínaje letošním říjnem pořádá Jazykovědné sdružení ČR své přednášky online formou, neboť tradiční setkávání na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze s ohledem na současnou epidemickou situaci není možné. Přednášky jsou vysílány živě, v tradičním čase, tedy ve čtvrtek od 17:30 hodin, a to prostřednictvím webové aplikace Zoom. Tato aplikace umožňuje velké množství přihlášených v týž okamžik; byla vybrána také proto, že se již na jaře osvědčila např. při online výuce na FF UK. Přednášky jsou zároveň nahrávány, takže případní zájemci je mohou i později zhlédnout na kanále Youtube.

Aplikace zájemcům umožňuje sledování přednášky a také diskusi s přednášejícím prostřednictvím videohovoru či chatu. Ke sledování přednášek je možné se přihlásit přes jednoduchý formulář umístěný na internetových stránkách Jazykovědného sdružení.² Kromě toho dostávají všichni členové Jazykovědného sdružení předem e-mail s přímým odkazem na aktuální přednášku. Informace o nadcházející přednášce se v předstihu několika dní objevuje jak na stránkách Jazykovědného sdružení, tak na jeho Facebooku, opět včetně návodu, jak se ke sledování připojit. Na obou místech je také informace o tom, jak postupovat v případě technických problémů s připojením.

Stejně jako přednášky konané prezenčně mají i online přednášky svého moderátora (některého člena výboru Jazykovědného sdružení) a samozřejmě přednášejícího či více přednášejících. Na tomto místě je potřeba ocenit ochotu přednášejících, již byli Jazykovědným sdružení osloveni, přednášet online formou.

V říjnu se konaly dvě přednášky. Mgr. Radek Šimík, Ph.D., ve spolupráci s Mgr. et Mgr. Jakubem Slámou představil téma *Relativní věty uvozené výrazem jak* a kolektiv pracovníků v čele s doc. Mgr. Václavem Cvrčkem, Ph.D., téma *Registry v češtině*. V první polovině listopadu se konaly v jednom dni hned dvě přednášky. Dne 5. listopadu dopoledne uspořádala přednášku ostravská pobočka Jazykovědného sdružení ČR. Na téma *O terénním výzkumu ve specifickém prostředí aneb Nejen o armádní mluvě užívané v Afghánistánu* promluvíly PhDr. Lucie Radková, Ph.D., a Mgr. Jarmila Mádrová. V tradičním večerním termínu se pak konala přednáška doc. PhDr. Kláry Osolsobě, Dr., a Mgr. Hany Žižkové, Ph.D., na téma *Homonymie mezi oikonymy a antroponymy zakončenými na -slav jako problém automatické morfologické analýzy*. Všechny přednášky

¹ Publikace vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

² <https://www.jazykovednesdruzeni.cz/prednasky-2020/>.

sledovaly zhruba tři desítky zájemců. Dne 26. listopadu zazněla přednáška dr. phil. Kateřiny Šichové, B. A., s názvem „*Jedno nás spojuje.*“ *Ke zdrojům persvazivnosti v české a německé reklamě na pivo.*

V listopadu se měl dále konat dlouho připravovaný tradiční celoodpolední seminář v prostorách Akademie věd na Národní 3 v Praze, jenž měl být letos věnován prof. PhDr. Janě Hoffmannové, DrSc. Seminář musel být odložen, neboť u něj je online forma stěží představitelná; pro interakci a diskusi více přednášejících je nepochybně vhodnější setkání osobní. Doufejme, že se podaří jej v tradiční prezenční formě uspořádat, co nejdříve to bude možné. Jistě je na místě poděkovat všem přednášejícím, kteří vyslovili souhlas s účastí na tomto semináři, včetně těch ze zahraničí, že jsou ochotni svá vystoupení odložit na příznivější termín.

Na prosinec jsou pak plánovány přednášky prof. PhDr. Libuše Duškové, DrSc., na téma *Jsou všechna intranzitivní slovesa disponována vyjadřovat prezentační význam? Pohled z hlediska lexikální sémantiky (na anglickém materiálu)* a přednáška doc. PhDr. Ivany Bozděchové, CSc., s tématem *Kvazislovotvorba. K otázce analogie a anomálie při tvoření slov v nové slovní zásobě.*

Dosavadní zkušenost s online přednáškami je pozitivní. Např. mimopražští členové Jazykovědného sdružení členům výboru píší, že online přednášky vítají, protože mohou přednášky organizované pražskou pobočkou Jazykovědného sdružení sledovat na dálku. Tato forma samozřejmě umožňuje účastnit se přednášek i zájemcům za hranicemi naší republiky, především zahraničním bohemistům. Projevili o ně zájem např. vedoucí kurzů češtiny v Českých centrech. Jiní členové doufají, že návrat k tradiční formě přednášek nebude dlouho trvat. Je možné, že v budoucnu se obě formy – prezenční i distanční – budou kombinovat; např. přednášky konané prezenčně se mohou nahrávat a následně umisťovat na platformu Youtube, kde budou k dispozici dalším zájemcům.

Lucie Jílková
oddělení stylistiky a sociolingvistiky
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
jilkova@ujc.cas.cz

***Nedělej Zagorku!* Online přednáška Marie Kopřivové o zdrojích nových frazémů v češtině¹**

Neologismy vznikají ve všech živých jazycích a v obdobích významných společenských událostí a změn se proces jejich tvoření umocňuje. Současná situace kolem šíření koronaviru je navíc po všech stránkách výjimečná, a tak média, sociální sítě a následně i neologickou databázi Neomat ÚJČ zaplňují stovky nově utvořených slov souvisejících s pandemií (k 11. 12. 2020 je v databázi Neomat přes 1000 unikátních záznamů s tímto tématem, srov. třídění pomocí tlačítka „covid-19“ na www.neologismy.cz). Spolu s novými jednoslovnými výrazy vznikají přirozeně také nové frazémy jako *hrát rouškovanou* (nosit roušky), *tepláky jsou nové džíny* (domácí oděv nabývá v karanténě na důležitosti) nebo *dělat P/prymulu* (porušovat vlastní nařízení). Po odeznění pandemie s nejvyšší pravděpodobností upadnou v zapomnění, na rozdíl od nich se však v české slovní zásobě jiné (relativně) nové frazémy již etablovaly a setrvávají v ní. Právě o tom, jakými cestami se dnes do češtiny víceslovné jednotky dostávají a které z nich mají větší šanci ve slovní zásobě zůstat, proslovila v říjnu 2020 zajímavou online přednášku Mgr. Marie Kopřivová, Ph.D., z Ústavu českého národního korpusu FF UK.

Vystoupení proběhlo v rámci popularizačního přednáškového cyklu, který pořádá organizace Česká centra ve spolupráci s Ústavem pro jazyk český AV ČR a s dalšími předními českými bohemistickými a lingvistickými pracovišti se záměrem podporovat studium češtiny v zahraničí u širší i odborné veřejnosti. Společný projekt iniciovala již v roce 2018 redakce časopisu *Naše řeč* a od té doby se podařilo uskutečnit řadu přednášek v mnoha evropských městech (srov. O. Dufek – M. Hořejší: Rok spolupráce Naší řeči a Českých center. *Naše řeč*, 103, 2020, s. 455–457). V letošním roce se cyklus kvůli pandemii přesunul na platformu Zoom a na Facebook a online podoba přednáškám napomohla rozšířit řady jejich posluchačů. Tak se například říjnového vystoupení Marie Kopřivové *Nedělej Zagorku² aneb Zdroje nových frazémů v češtině* zúčastnilo přes sto čtyřicet zájemců z různých koutů světa a podobný zájem byl i o předchozí online přednášku Ondřeje Dufka a Hany Prokšové (*Potřebujeme bezchybnou češtinu?*), Barbory Štěpánkové (*Himbajs šůviks! WTF?! aneb Citoslovce v češtině*) a Michaely Liškové (*Karoška, koronápad, rouškomat aneb Pružná stabilita ve slovní zásobě češtiny*).

Podle Marie Kopřivové najít nové frazémy není tak snadné jako registrovat nové jednoslovné výrazy, protože zpočátku mohou být nenápadné a působit spíše jako nahodilá spojení více slov. Nějaký čas trvá, než se ustálí a mluvčí je začnou

¹ Publikace vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

² Výraz *Zagorka* lze psát také s malým písmenem, zde respektujeme variantu zvolenou přednášející.

běžně používat a rozumět jim. Proto také do výkladu nebyly zahrnuty frazémy nejnovější, ale spíše ty, které do jazyka pronikly třeba již před dvaceti lety a jsou stále používány.

Přednášející si byla vědoma toho, že její posluchači jsou z poměrně různorodé mnohonárodnostní komunity sdružené kolem Českých center, kterou spojuje především zájem o češtinu, a svou popularizační přednášku tomu přizpůsobila. Začala stručným obecným výkladem, jak vůbec definovat frazém, a hned vzápětí nabídla publiku kvíz, co vlastně znamená ona *Zagorka* v názvu přednášky. Najít správnou odpověď bylo pro Čechy pochopitelně jednoduché, ovšem jinojazyční mluvčí se při výběru z nabízených možností mohli dostat do potíží. Nakonec ale jen nemnoho posluchačů hádalo, že *Zagorka* by v tomto frazému mohla představovat stejnojmenné bulharské pivo či děvče z údolí za horou, většina správně označila možnost „česká zpěvačka“. Přednášející poté objasnila význam tohoto frazému (přibližně „upejpat se, dělat drahoty / fóry“) a uvedla několik příkladů jeho užití z korpusu (mj. *Skotští politici „dělají Zagorku“ a chvíli se od Británie chtějí odtrhnout (v pondělí), chvíli zase chtějí zůstat současně jak v Británii, tak v Unii (v úterý)*), MF Dnes). Na tomto spojení následně vysvětlila, co je typické pro frazémy obecně, tedy např. obvykle neznáme jejich autora, mají vágní, široký, neupřesněný význam a umožňují vyjádřit se ekonomicky.

Nové frazémy v češtině vznikají neustále. Jejich zdrojem je především angličtina (*být in*), dále knihy, filmy (*malej, ale šikovnej*), písně, publicistika (*čapí kauza*) a vtipy, mohou vzniknout také kontaminací, tedy propojením více frazémů (*dávat logiku*), nebo i tím, že původní frazém dostane nový význam (*sarajevský atentát*). Jako příklad „novějšího“ frazému přejatého z angličtiny, který v češtině zdomácněl, uvedla M. Kopřivová spojení *je to o něčem* s variantami *o tom to není / to je o ničem* apod., jehož časté používání je poněkud hanlivě nazýváno jako „otomismus“ (např. *Není to jen o rouškách.; Všechno je to o lidech.*). Výraz se podle přednášející v češtině úspěšně zabydlel proto, že není cizí její struktuře, je moderní, stručný, vágní, funkční a je hojně užíván v publicistice. Obecně lze říci, že to, zda nový frazém v živém jazyce přetrvá, záleží především na jeho funkčnosti, tj. zda přináší nové kvality do vyjadřování, které nejsou jednoduše nahraditelné.

Atmosféra přednášky byla celkově příjemná a tvůrčí. Posluchače sdružené kolem Českých center téma zaujalo, měli řadu dotazů a postřehů, které psali do chatu nebo se přímo hlásili o slovo. Zajímalo je například, do jaké míry je možné frazémy překládat do jiných jazyků nebo zda se dá zjistit, kolik nových frazémů přibližně každý rok vznikne. Obecně se v dotazech projevovalo, že pro cizince není jednoduché významu českých frazémů porozumět, a aby věděli, jak je použít, potřebují dostatečné množství příkladů a upřesňující kontext.³ Přednáška působila živě i díky anketám, do nichž se posluchači měli možnost průběžně zapojit.

³ K této problematice srov. např. Hasil, J. (2011): Veverky to maj za pár aneb Česká frazeologie a cizinci. In: J. Hasil J. – M. Hrdlička (eds.), *Přednášky z 54. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: FF UK, s. 63–71.

Hledali například odpověď na to, zda v úzu převažuje varianta frazému *můj šálek čaje*, či *můj šálek kávy* (mírně převažuje ta s kávou), nebo zkoušeli uhodnout, komu je připisováno autorství některých novějších frazémů, jako *pražská kavárna* (Miloš Zeman), *vidím velký špatný* (televizní věstkyně Jolanda), *já bych si s dovolením také vzal* (Cimrman, Smoljak, Svěrák: Dlouhý, Široký a Krátkozraký) aj.

Na závěr nezbývá než si přát, aby na rozdíl od dlouholeté hvězdné kariéry zpěvačky Hany Zagorové, jež motivovala vznik nového frazému, pandemie rychle pominula, a k současným „koronafrazémům“ zmíněným v úvodu tak už žádné další neměly důvod přibývat.

Anna Christou
oddělení současné lexikologie a lexikografie
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
a.christou@ujc.cas.cz

Neologická debata konaná 9. 9. 2020 v Praze

Ve středu 9. 9. 2020 proběhla v prostorách Akademie věd České republiky na Národní 3 v Praze debata týkající se problematiky české a francouzské neologie. Cílem setkání bylo propojit zástupce z řad akademické a neakademické obce a společně hledat cesty a možnosti vzájemné spolupráce. V panelu zazněly čtyři příspěvky.

Nejdříve se ujala slova Alena Polická z Ústavu románských jazyků a literatur Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, která ve svém on-line vystoupení s názvem *Difúze identitárních neologismů – teoretické modelování vs. observace reálného úzu* zmínila důvody, proč byla (až na výjimku postrevolučních období) neologie jakožto subkategorie lexikologie spíše marginalizovanou oblastí zkoumání. Ve Francii byla pojednávána disciplína vymezena v průběhu 70. let 20. století v souvislosti s rozvojem lexikografických a kognitivních metod (u nás o zhruba deset let později) a od samotného počátku se potýkala s nejednotností v metodologických přístupech ke sběru nové slovní zásoby. V návaznosti na otázku, dokdy lze považovat výraz za neologismus, Alena Polická zmínila dva pohledy, a to lexikografický a kognitivní (sociálně-psychologický). Zamýšlela se rovněž nad tím, odkdy se o neologismus zajímat – poukázala přitom na problematiku hapaxů a okazionalismů / efemérních výrazů / módních výrazů (tzv. buzz words). Na třech odlišných motivacích (potřebě společnosti nově pojmenovat dosud neznámou realitu, potřebě jedince pojmenovat známou realitu a v neposlední řadě rovněž potřebě skupiny jedinců petrifikovat komické situace za účelem stmelení kolektivu) poté vysvětlila genezi neologismů. Její pozornosti neunikla ani klasifikace neologických přístupů (neonymická neologie, obecná neologie, substandardní neologie). Na nejčastěji

užívaných metodách zkoumání (participační pozorování, časosběrná dotazníková metoda a tvorba specializovaných korpusů, např. korpus dialogů z tzv. *hood films*,¹ nebo korpus rapových textů *rapcor*) ilustrovala různá úskalí, se kterými je třeba se při sběru nových výrazů vyrovnávat. Svě vystoupení brněnská lingvistka uzavřela definováním termínu identitární neologismus.

Další referát, *Jaké neologismy přinesl koronavirus?*, zazněl z úst Jana Lazara z Katedry romanistiky Filozofické fakulty Ostravské univerzity a byl zaměřen na nové výrazy související se současnou pandemickou situací. Centrem lingvistova zájmu se staly výrazy excerpované z českých, a především pak francouzských deníků. Jan Lazar se zabýval rodem substantiva *covid-19* a upozornil na skutečnost, že mezi francouzsky hovořícími mluvčími nepanuje shoda. Zatímco mužský rod (*le covid*) je preferován obyvateli Francie, a to navzdory doporučení Francouzské akademie (*Académie française*) užívat rod ženský (dle *la maladie*, tj. *nemoc*), v Kanadě – v québecké oblasti – je naopak upřednostňován rod ženský (*la covid*). Posléze ostravský jazykovědec na výčtu excerpovaných výrazů demonstroval jazykovou kreativitu českých a francouzských mluvčích při pojmenovávání současných koronavirových opatření.

Na posledně jmenované téma navázal Martin Kavka, a to příspěvkem *Otevřené slovníky neologismů, spolupráce akademické a široké veřejnosti*. Zakladatel portálu *Čeština 2.0* a spoluautor publikace *Hacknutá čeština* (2018) v úvodu krátce vysvětlil, jak funguje zmiňovaný „český Urban Dictionary“, a společně s lexikografem Michaellem Škrabalem, hostem z publika, nastínili, jak bude vypadat pokračování jejich neortodoxního slovníku dnešní mateřštiny. Dále Martin Kavka pomocí konkrétních jazykových příkladů vztahujících se k nemoci *covid-19* rozvíjel zmiňovanou jazykovou neotřelost českých uživatelů jazyka.

Blok referátů uzavřela Michaela Lišková z Ústavu pro jazyk český AV ČR. Ve svém příspěvku *Neologismy z lexikografického pohledu, neologická praxe v ÚJČ* hledala podobně jako Alena Polická odpověď na badatelskou otázku, jak vymezit neologismus. S nadsázkou poté konstatovala, že většinu národní slovní zásoby lze považovat za neologismy, vycházíme-li z předpokladu, že neologismem je to, co není zachyceno v dosavadních slovnících. Členka hlavní redakce *Akademického slovníku současné češtiny* následně stručně pojednala o elektronickém neologickém archivu Neomat, který se svými 345 272 hesly tvoří významnou část materiálových sbírek oddělení současné lexikologie a lexikografie ÚJČ AV ČR.

A co zaznělo v plénu? Václav Cvrček z Ústavu Českého národního korpusu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy představil nový projekt svého pracoviště, který by mohl významně přispět k výzkumu neologie. Vypadá to, že badatelé se mohou brzy těšit na obsáhlý korpus, který by jim měl umožnit analyzovat „včerejší“ data. Anna Černá z Jazykové poradny ÚJČ AV ČR sdělila, že Češi se na rozdíl od Francouzů nedotazují na rod nemoci *covid-19*, spíše se potýkají s problémem, jak danou nemoc zaznamenat (s malým/velkým počátečním

¹ Filmy o mládeži, zejména předměstské.

písmenem / se všemi písmeny velkými), popř. zda ji skloňovat. Lucie Radková z Katedry českého jazyka Filozofické fakulty Ostravské univerzity ocenila představené přístupy ke studiu neologismů a naznačila, že je lze úspěšně aplikovat při výzkumech realizovaných ve specifickém prostředí (např. vězeňském či drogovém). A Radka Mudrochová z Ústavu románských studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy pak upřesnila, které neologické výpůjčky se šíří v korpusu *Néoveille*.

V samotném závěru debaty bylo dohodnuto, že další pracovní setkání, na kterém bude možno prodiskutovat aktuální trendy ve výzkumu českého a francouzského substandardu, proběhne (při příznivém vývoji pandemické situace) na jaře na Filozofické fakultě Ostravské univerzity v Ostravě.

Lucie Radková
Katedra českého jazyka
Filozofická fakulta Ostravské univerzity
Lucie.Radkova@osu.cz

Kdo umí, umí. Františku Čermákovi k narozeninám

Na začátku tohoto roku oslavil osmdesátiny František Čermák, jedna z vůdčích osobností české lingvistiky, takových, které jsou známé doma i v zahraničí.

Řadu svědectví o jeho životní cestě i originálních attributech jeho osobnosti lze najít například v rozhovorech, které s profesorem Čermákem vedli Eva Lehečková a Marek Nagy¹ nebo Anna Čermáková a Olga Richterová². Přehled hlavních proudů jeho činnosti (jazyková typologie, otázky jazykového standardu a běžně mluveného jazyka, frazeologie, frazeografie a lexikografie, korpusová lingvistika), podložený odkazy na hlavní publikace, podala při příležitosti Čermákových sedmdesátých narozenin jeho spolupracovnice Renata Novotná³ nebo ho lze vyčíst ze sborníku k jeho 75. narozeninám⁴. Šíře oblastí, do kterých F. Čermák zasáhl a kde zanechal mnohdy zásadní stopu, je patrná též z jubilantovy

¹ Lehečková, E. – Nagy, M. (2010): Rozhovor s prof. PhDr. Františkem Čermákem, DrSc. In: J. Chromý – E. Lehečková (eds.), *Rozhovory s českými lingvisty III*. Praha: Akropolis, s. 12–46.

² Čermáková, A. – Richterová, O. (2014): Jako nekonečná detektivka. S Františkem Čermákem o jazyce, náhodě a slovnících. In: V. Petkevič – A. Adamovičová – V. Cvrček (eds.): *Radost z jazyků. Sborník příspěvků k 75. narozeninám prof. Františka Čermáka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, Ústav českého národního korpusu, s. 351–358.

³ Blatná, R. (2010): Profesor František Čermák sedmdesátiletý. In: *Slovo a slovesnost* 74, s. 79–80.

⁴ Petkevič, V. – Adamovičová, A. – Cvrček, V. (eds.) (2014): *Radost z jazyků. Sborník příspěvků k 75. narozeninám prof. Františka Čermáka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, Ústav českého národního korpusu.

obšírné bibliografii.⁵ A konečně rámec této malé gratulace nenabízí prostor k zmapování vědeckých zájmů a výsledků dlouholeté kariéry nadmíru pracovitého a výkonného badatele.

Proto se v našem textu pokusíme nabídnout pohled na Františka Čermáka z perspektivy toho, čím je pro nás, obě autorky, nejvíce inspirativní.

Život Františka Čermáka je téměř od začátku doprovázen vícero jazyky. Po zápisu na studium češtiny a angličtiny, motivovaném oblibou četby a literatury, si přibral ještě nederlandistiku. Osobní i odborný zájem o cizí jazyky podpořilo později v dospělosti i rodinné zázemí (sňatek s Finkou a bilingvní výchova dětí). F. Čermák se postupem času učil dalším a dalším jazykům, neboť, jak říká, „člověk musí mít možnost srovnávat“.⁶

K tomuto postoji ho mimo jiné inspirovaly velké osobnosti české lingvistiky, s nimiž měl možnost se na univerzitě setkat („měl jsem jako student štěstí na dva ze zakládajících členů Pražského lingvistického kroužku“), především pak jeho učitel Vladimír Skalička, jehož osobnost Čermák často připomíná a jehož dílo⁷ později v souboru spoluvydal. Byl to také V. Skalička, kdo ponoukl svého žáka, aby – po komentovaném a v r. 1979 vydaném překladu *Základů teorie jazyka* z pera dánského strukturalisty L. Hjelmsleva⁸ – pořídil také překlad *Kursu obecné lingvistiky* od Ferdinanda de Saussura. Tento rovněž komentovaný překlad⁹ vyšel již třikrát, poprvé na sklonku komunistického režimu r. 1989. Čermák tedy nakonec ve své osobě „propojil všechny hlavní strukturalismy: pražský jako žák a člen, ženevský a kodaňský jako překladatel; jejich srovnání je moc zajímavé“.

Své vlastní vnímání jazyka a jazyků shrnuje Čermák kupř. v přehledu *Jazyk a jazykověda*, který poprvé vyšel v r. 1994,¹⁰ resp. v knize vybraných lingvistických studií *Jazyk a slovník*.¹¹ Snad právě aktivní či pasivní znalosti mnoha typologicky odlišných jazyků, jakož i široký všeobecný rozhled umožňují prof. Čermákovi nahlížet na jazyk inovativním způsobem a v netradičních souvislostech (v tom ho patrně ovlivnil i učitel Skalička, kterému, co do pohledu na jazyk, „nebylo svatý nic“).

Láska k češtině i jiným jazykům se projevuje i v jeho působení pedagogickém. Po ukončení studia na FF UK začal František Čermák působit na oddělení češtiny pro cizince tamtéž. Zájem o studenty z různých zemí, jejich kulturu a jazyky, a zároveň nedostatek učebních i odborných materiálů (obor tehdy začínal) vedly záhy k tomu, že F. Čermák začal různé příručky a skripta koncipovat sám. Podle

⁵ Srov. vybrané publikace FČ na stránkách ÚČNK – <https://wiki.korpus.cz/doku.php/wiki:user:cermak>.

⁶ Tento a další citáty – pokud není uvedeno jinak – pochází z rozhovoru Františka Čermáka a Kateřiny Šichové z 12. 3. 2020 (osobní setkání) a 3. 4. 2020 (e-mailová korespondence).

⁷ Skalička, V. (2004, 2006): *Souborné dílo I., II., III.* Praha: Karolinum (ed. F. Čermák a kol.).

⁸ Hjelmslev, L. (2016): *O základech teorie jazyka*. Praha: Academia.

⁹ de Saussure, F. (2007): *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia.

¹⁰ Čermák, F. (2007): *Jazyk a jazykověda*. Praha: Karolinum.

¹¹ Čermák, F. (2014): *Jazyk a slovník. Vybrané lingvistické studie*. Praha: Karolinum.

vlastních slov ho zkušenosti z výuky cizinců a pohled na češtinu očima nerodilých mluvčích přiměly mimo jiné k přemýšlení nad dvěma problémy. Jedním bylo (a dosud je) manko mluveného jazyka v koncepci výuky češtiny jako cizího jazyka (čcj), druhým nedostatečné zpracování české frazeologie (některé frazémy patří mezi zcela zásadní jednotky jazyka a ve výuce by se tedy frazeologie měla silněji akcentovat už od samého počátku). Obojí zrcadlí Čermákovu premisu k výuce čcj, kterou by měla didaktika tohoto oboru zohlednit mnohem více, než se tomu děje: Je potřeba učit (se) jazyk autentický, živý, a tedy i mluvený, a je potřeba učit (se) ho v kolokacích.

V současnosti je prof. Čermák členem hned několika oborových rad, během svého působení na univerzitě vychoval stovky studentů, vedl desítky diplomových a doktorských prací. Pod jeho vedením se také stále koná pravidelný interní seminář Ústavu bohemistických studií FF UK, kde se při přednáškách a diskusích často propojuje i lingvistika a literatura. Nadto se F. Čermák dosud aktivně účastní nejrůznějších konferencí a jiných setkání na akademické půdě i mimo ni. Jeho neutuchající vitalitu jsme v poslední době měli možnost sledovat např. při jeho jubilejní přednášce věnované příslovím, která se konala 20. 2. 2020 v Jazykovědném sdružení. Není tedy jistě náhoda, že právě on se stal prvním emeritním členem akademické obce, kterému se dostalo čestné afiliace FF UK.

Poměrně záhy, mj. v souvislosti se zájmem o frazémy, jejichž důležitým rysem je jejich mluvený charakter, zaměřil František Čermák svoji pozornost na otázky jazykového standardu a (ne)spisovnosti (do svého frazeologického slovníku zavedl pojem *kolokviální*). S ohledem na odklon od fixace na tzv. spisovný jazyk začal sbírat data k mluvenému jazyku a v 80. letech inicioval založení Pražského mluveného korpusu (později F. Čermák inspiruje své následníky k budování Brněnského a Olomouckého mluveného korpusu). V roce 1994 založil a téměř dvacet let vedl Ústav českého národního korpusu. Průkopnický projekt, který se z tehdejšího sklepa pražské Filozofické fakulty rozrostl do úctyhodných rozměrů, dnes patří ke světové špičce. A badatelé a studenti si nyní svá zkoumání bez korpusových dat snad už ani nedovedou představit. Po zpřístupnění prvního psaného korpusu, obsahujícího české texty z rozmanitých oblastí, se zaměřil na mluvený jazyk a zpřístupnění přepisu nahrávek Pražského mluveného korpusu, unikátních i dobou svého vzniku. Kromě toho inicioval sběr autentického mluveného jazyka v neformálních situacích, který v ÚČNK probíhá dodnes a je zveřejňován v řadě korpusů, jejichž souhrnná velikost se dnes začíná blížit jeho vysněnému rozsahu („představoval bych si tak aspoň deset milionů slov“).

Zřetel k potřebám praxe, k aplikaci výsledků výzkumů, který se prolíná Čermákovou činností vědeckou, lexikografickou i pedagogickou a který v akademických kruzích vůbec není samozřejmý, lze vysledovat např. i v koncepci mnohojazyčného korpusu InterCorp. I návrh na tento projekt přišel v době, kdy technické možnosti nebyly jednoduché a bylo třeba získat jak finance, tak velké množství spolupracovníků. V současnosti tento projekt předkládá paralelně zpracované texty ze 40 jazyků.

Korpus je pro F. Čermáka srdeční záležitostí: „Samo hledání v korpusu, čte-li si v něm člověk chvilku, mi připadá krajně zajímavé až dobrodružné, ale vždycky je přitažlivé, vzbuzuje hlad po dalším poznání.“

A další „taková velká detektivka, která neskončila, je i frazeologie“.¹² Asi nejdůležitější platformou pro frazeologický a frazeografický výzkum ve světě je EUROPHRAS, Evropská společnost pro frazeologii, propojující navzdory přívlastku *evropský* frazeology z celého světa. Téměř pravidelně přednáší na konferencích EUROPHRASu jednu z úvodních a za prestižní považovaných plenárních přednášek právě František Čermák, který byl po mnoho let jednou ze stěžejních osobností této společnosti a členem hlavního výboru a dodnes zasedá v redakční radě jejího periodika *Yearbook of Phraseology*. O jeho výjimečném mezinárodním renomé svědčí i to, že Čermákovo jméno bývá uváděno v jedné řadě s dalšími světovými veličinami: Wolfgangem Miederem, Haraldem Burgerem, Jarmo Korhonenem, Valerijem Mokienkem, Wolfgangem Eismannem, Dmitrijem Dobrovol'ským, Peterem Ďurčem či Koenraadem Kuiperem, a z rozhovorů s těmito vědci na konferencích i mimo ně je opravdu cítit, jaké vážnosti prof. Čermák požívá. K inspiraci jeho myšlenkami se hlásili a hlásí další frazeologové z jeho generace i z generací mladších. Částečně se ukazuje i inspirace jistým způsobem nepřiznaná, anebo snad objevení něčeho, co pro češtinu máme již několik desetiletí podrobně popsané – tak se například v germanistické frazeologii posledních let začíná prosazovat ‚nový‘, syntagmatický přístup k frazémům jako k anomálním strukturním kombinacím, tedy pojetí, s nímž F. Čermák přišel již na přelomu 70. a 80. let 20. století¹³, později v rámci spolupráce s Josefem Filipcem¹⁴ v kontextu lexikologickém. Množství odborných studií k frazeologii (kam nelze, jak to mnohdy bývá zvykem, počítat ‚věci pouze ‚krásné‘, tj. metaforické či obrazné‘) vydal prof. Čermák (anglicky) v zahraničí. Výběr jeho prací, jehož jádro tvoří teoretické statě ze SČFI, vyšel pak v češtině s obsáhlými anglickými shrnutími na začátku tisíciletí.¹⁵

Své lexikografické a frazeografické zkušenosti – jako teoretik i jako autor slovníků – sdílí prof. Čermák doma i v zahraničí. Po dlouholeté činnosti v Evropské asociaci pro lexikografii EURALEX se stal jejím čestným členem – této cti se dostalo jen nemnoha vědcům, k nimž patří Beryl Sue Atkins (jedna z autorek myšlenky Britského národního korpusu a průkopnice sestavování dvojjazyčných slovníků z korpusových dat) nebo Patrick Hanks (dlouholetý

¹² Citát z: Čermáková, A. – Richterová, O. (2014): Jako nekonečná detektivka. S Františkem Čermákem o jazyce, náhodě a slovnících. In: V. Petkevič – A. Adamovičová – V. Cvrček (eds.): *Radost z jazyků. Sborník příspěvků k 75. narozeninám prof. Františka Čermáka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, Ústav českého národního korpusu, s. 355.

¹³ K ucelené teorii pro popis frazeologických jednotek jazyka srov. Čermák, F. (1982): *Idiomatika a frazeologie češtiny*. Praha: Univerzita Karlova.

¹⁴ Filipec, J. – Čermák, F. (1985): *Česká lexikologie*. Praha: Academia.

¹⁵ Čermák, F. (2007): *Frazeologie a idiomatika česká a obecná. Czech and General Phraseology*. Praha: Karolinum.

šéfredaktor anglickojazyčných slovníků v nakladatelství Oxford University Press).

A zatímco frazeologové různých evropských jazyků v publikacích a na konferencích po desetiletí pouze opakovaně (byť oprávněně) konstatují frazeografický deficit, nabízí česká frazeologie zosobněná Františkem Čermákem solidní teoretickou koncepci i metodologickou a materiálovou bázi pro frazeografický model, stojící na pozadí pěti dílů frazeologického slovníku češtiny. Právě tento *Slovník české frazeologie a idiomatiky*,¹⁶ vznikající pod Čermákovým vedením¹⁷ od 60. let 20. století na půdě Univerzity Karlovy (v případě 2. dílu v Ústavu pro jazyk český AV), se také později stal východiskem pro anotaci víceslovných jednotek v ČNK (FRazémová ANotace a Textová Analýza, tj. program pro automatické vyhledávání frazémů v korpusových datech, se jmenuje příznačně). Jednou z velkých předností slovníku je propracovanost sémantického oddílu hesel – nabízí nejen popis vlastního významu syntagmatu včetně pragmatické složky, ale též podrobný popis kontextu, tj. uvádí okolnosti místní a časové, obvyklé účastníky děje, jejich úlohy a vztahy mezi nimi, valenci a kolokabilitu.¹⁸ Dílo získalo za dobu své existence i ve světovém měřítku status výjimečnosti.¹⁹ To je pochopitelně třeba připsat mnoha faktorům, které za slovníkem stojí. Jedním z těch hlavních je ovšem nesmírná píle Františka Čermáka (právě lexikografie, jedna z „jeho“ disciplín, patří k těm nejpracnější) a jeho místy až umanutá snaha uchopit předmět zájmu poctivě, celistvě, „nebýt selektivní“, nic důležitého, ale ani nepohodlného „nenechat padnout pod stůl“.²⁰

¹⁶ Čermák, F. a kol. (2009, 2016): *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. Sv. 1 – Přirovnání; Sv. 2 – Výrazy neslovesné; Sv. 3 – Výrazy slovesné; Sv. 4 – Výrazy větné; Sv. 5 – Onomaziologický slovník. Praha: Leda.

¹⁷ Spolu s Františkem Čermákem, resp. Jiřím Hronkem a Jaroslavem Macháčem jako dalšími hlavními editory pracovali na jednotlivých svazcích SČFI i OSČFI v různých etapách (abecedně) Renata Blatná, Vlasta Červená, Kamila Filipová, Jan Holub, Miloslav Churavý, Ladislav Janský, Marie Kopřivová, Libuše Kroupová, Jiřina Luttererová, Vladimír Mejstřík, Jiřina Sedláková, Milan Šára, Vlasta Šustalová, Zdeněk Švamberk, Alena Trnková, Emil Vejvoda, Jaroslav Zima. Cizojazyčné ekvivalenty vypracovali (abecedně) Ljubov N. Běloruss-Běloševská, Taťjana V. Danilovová, Oleg Fedosov, Madeleine Gasnierová, Marie-Line Jouannaux, Jürgen Ostmeier, Patrice Pognan, David Short, Ludmila Stěpanova.

¹⁸ Podrobně k SČFI viz Šichová, K. – Šemelík, M. (2017): Čermák, F. a kol. (2009, 2016): *Slovník české frazeologie a idiomatiky* 1. – 5. In: *Jazykovedný časopis* 68, s. 491–499.

¹⁹ Srov. např. Mokienko, Valerij M.: Evropskie jazykovye paralleli v „Slovníku české frazeologie a idiomatiky“. In: V. Petkevič – A. Adamovičová – V. Cvrček (eds.): *Radost z jazyků. Sborník příspěvků k 75. narozeninám prof. Františka Čermáka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, Ústav českého národního korpusu, s. 124–137.

²⁰ K tomuto a dalším oblíbeným frazémům a výroků prof. Čermáka viz Kopřivová, M. (2014): Aby nic důležitého nespadlo pod stůl. Několik poznámek k oblíbeným frazémům prof. Čermáka nejen z pohledu korpusů. In: V. Petkevič – A. Adamovičová – V. Cvrček (eds.): *Radost z jazyků. Sborník příspěvků k 75. narozeninám prof. Františka Čermáka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, Ústav českého národního korpusu, s. 97–103.

Dalším rysem je jeho schopnost inspirovat a motivovat výkonné spolupracovníky. Příkladem využití obou těchto faktorů z nedávné doby je Čermákovo zpracování monokolokabilních slov v češtině,²¹ které vyústilo ve spolupráci s odborníky zaměřujícími se na další jazyky a v unikátní knihu, představující monokolokabilní jednotky v češtině, španělštině, italštině a němčině.²²

A tak bychom mohly pokračovat...

Od Františka Čermáka se lze mnohému přiučit, počínaje tím, jak(ý) pít čaj, až po exaktní přístup k jazyku a k výzkumným otázkám. Za tuto inspiraci mu patří velký dík. A do dalších let mu přejeme pevné zdraví, hodně radosti, přiměřeně spokojenosti a také co nejvíc zdaru při uskutečňování jeho velkých i malých pracovních plánů. Lingvistika ho totiž pořád potřebuje.

Marie Kopřivová
Ústav Českého národního korpusu
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
marie.koprivova@ff.cuni.cz

Kateřina Šichová
Bohemicum – Center for Czech Studies
Universität Regensburg
katerina.sichova@ur.de

Životní jubileum profesorky Jany Hoffmannové

Na sklonku roku 2020 (18. 11.) oslavila prof. PhDr. Jana Hoffmannová, DrSc., své sedmdesáté narozeniny. Její odborná dráha je možno říci přímočará, dílo ovšem je neobyčejně bohaté a košaté.

Po absolvování oboru čeština – dějepis na Filozofické fakultě UK nastoupila v roce 1973 do akademického Ústavu pro jazyk český; v současnosti zde působí jako vedoucí vědecká pracovnice v oddělení stylistiky a sociolingvistiky. Vedle toho patnáct let (2003–2018) vyučovala češtinu pro překladatele v Ústavu translatologie FF UK. V roce 2010 jí byl udělen titul univerzitní profesorky. Stále je členkou několika oborových rad doktorského studia na FF UK.

Webové stránky ÚJČ uvádějí, že se Jana Hoffmannová zaměřuje na stylistiku a textovou lingvistiku a na výzkum mluvené češtiny. Tento výčet postihuje hlavní oblasti jejího výzkumného zájmu, ve své strohosti ovšem neposkytuje představu o množství a pestrosti konkrétních témat ani o počtu vzniklých textů; to naznačuje až připojená (přitom jen dílčí) bibliografie. V článku uveřejněném před deseti lety

²¹ Čermák, F. (2014): *Periferie jazyka. Slovník monokolokabilních slov*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

²² Čermák, F. – Čermák, J. – Obstová, Z. – Vachková, M. (2016): *Language Periphery. Monocollocable Words in English, German, Italian and Czech*. Amsterdam: John Benjamins.

konstatoval František Daneš, že „přijatelně zmapovat celou oblast Janina díla by byl asi marný pokus“ (Významná jubilea v Ústavu pro jazyk český AV ČR, *JA* 47, 2010, č. 3 a 4, s. 145). Ani já se takového pokusu neodvážím a v návaznosti na přehled podaný F. Danešem se soustředím hlavně na vybrané důležité práce Jany Hoffmannové z poslední dekády. Zároveň bude mým cílem poukázat na kontinuitu, jež se v jejím vědeckém směřování projevuje.

Problematika stylu bezpochyby tvoří jeden ze svorníků jubilantčinných aktivit. Věnovala jí také svou zásadní práci *Stylistika a...* (1997), která stylistiku představila jako disciplínu propojenou s četnými dalšími obory a výzkumnými proudy. Mezi mnoha novějšími příspěvky vystupuje do popředí rozsáhlá *Stylistika mluvené a psané češtiny* (2016), jež podává soustavný popis stylu současných českých textů, diferencovaných podle komunikačních sfér. Jana Hoffmannová pro publikaci, jež je výsledkem jí vedeného grantového projektu, připravila kapitoly o dvou oblastech, kterými se dlouhodobě zabývá: o každodenní mluvené komunikaci a o komunikaci literární.

Text nazíraný z hlediska strukturního i komunikačního je předmětem odborného zájmu Jany Hoffmannové už od jejích badatelských počátků (tématem její kandidátské disertace, uveřejněné v roce 1983, byla textová koherence). V posledním desetiletí přibyly např. partie o textu v *Akademické gramatice spisovné češtiny* (2013) nebo početná hesla v *Novém encyklopedickém slovníku češtiny* (2016).

Zvláštního zdůraznění si zaslouhuje výzkum mluvenosti jako modu jazyka a formy komunikace; s ním je pevně spojeno zaměření na dialog, resp. na dialogičnost chápánou jako rys řečového chování i myšlení. Na zkoumání mluvené komunikace, rozvíjeném v ÚJČ, se jubilantka podílí od osmdesátých let. Byla jednou z autorek průkopnické publikace *Mluvená čeština v autentických textech* (1992) a zúčastnila se řady dalších (většinou kolektivních) projektů. Po roce 2010 dospívá tento proud výzkumů k syntéze. Nejprve vychází *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí* (2011), která podává mnohoaspektový výklad o uplatnění mluvenosti v komunikaci (Jana Hoffmannová zde mj. popsala stylizaci mluvenosti v literárních textech). Následující *Styl mediálních dialogů* (2013) je završením série analýz rozhlasových a televizních interview, politických debat či talk show; představuje mj. způsoby střídání replik a komunikační strategie jednotlivých účastníků, ale také utváření celkového dialogického stylu. Přístupy stylistiky se v těchto pracích organicky propojují s metodami pragmatiky, konverzační analýzy nebo teorie argumentace. Další důležitý týmový projekt byl věnován systematickému, na korpusových datech založenému popisu syntaktické výstavby mluvených projevů; jeho vyústěním se stala kniha *Syntax mluvené češtiny* (2019). Jana Hoffmannová se v rámci projektu mj. zaměřila na otázku, jakými způsoby mluvčí reprodukuje cizí i vlastní řeč a rovněž myšlení (vnitřní řeč).

V devadesátých letech obrátila Jana Hoffmannová pozornost také na prosazující se elektronickou (síťovou) komunikaci, mj. v souvislosti s tím, že se

zde osobitým způsobem propojují rysy psanosti a mluvenosti. V řadě příspěvků si všímá vlastností internetových textů, jako je sklon k redukci ve vyjadřování nebo k vytváření intertextových vazeb. Další grantový projekt ji pak podnítl např. ke zkoumání žánru on-line sportovních přenosů.

Připomeňme ještě knihu *Dialogické interpretace* (2015), kterou jublantka připravila s manželem Bohuslavem Hoffmannem. Výbor z článků, zčásti napsaných společně, výmluvně dokládá (i když zdaleka ne v úplnosti) šíři jejích odborných zájmů. Do rámce široce pojímané dialogičnosti spadají články o korespondenci, o jazyce dramatu či o výstavbě básnického textu.

Věnoval jsem se hlavně jubilantčině impozantní publikační činnosti, vedle toho je samozřejmě třeba poukázat na její práci v redakčních radách, účast na mnoha vědeckých konferencích nebo působení v domácích i mezinárodních odborných společnostech.

Čtenáři jistě vědí, že k těmto společnostem patří také Jazykovědné sdružení ČR. Jana Hoffmannová je po mnoho let členkou výboru JS a velmi aktivně se podílí na jeho činnosti. Kvůli nepříznivé situaci, která v tomto roce nastala, bylo bohužel nutné odložit plánovanou společnou oslavu jejího jubilea. Můžeme jí tak zatím pogratulovat jen tímto skromným příspěvkem.

Petr Mareš
Ústav českého jazyka a teorie komunikace
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
petr.mares@ff.cuni.cz

K životnímu jubileu Františka Štíchy

V listopadu tohoto roku dosáhl sedmé přičky věku významný český gramatik František Štícha – narodil se 23. 11. 1950. Profesně je od počátku orientován na jazykovědnou bohemistiku a germanistiku. Obor vystudoval na tehdejší pedagogické fakultě v Plzni; studium uzavřel roku 1975 obhajobou diplomové práce, jejíž téma – *Typy zvratných sloves v češtině* – od té doby nepouští ze zřetele.

Doktorát filozofie byl Františku Štíchovi udělen v roce 1976 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze za rigorózní práci *Zvratná slovesa v současném českém jazyce*. V té době už je angažován v Ústavu pro jazyk český ČSAV, nejprve v rámci studijního pobytu, později jako interní aspirant (1975–1980). Aspiranturu ukončuje a vědeckou hodnost kandidáta věd (CSc.) získává za práci *Utváření a hierarchizace struktury větného znaku* roku 1981.

V letech 1981–1989 působí František Štícha jako odborný asistent na Katedře českého jazyka a literatury Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy. Do Ústavu pro jazyk český AV ČR se vrací roku 1990 jako vědecký pracovník zaměřený na výzkum gramatiky – syntaxe, morfologie a slovo tvorby, ale i na oblast stylu.

V období 1997–2001 působí souběžně jako lektor češtiny na univerzitě v Heidelbergu, poté (2001–2009) kromě vědecké práce přednáší kontrastivní česko-německou gramatiku a stylistiku pro Ústav translatologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. V období 2004–2018 je vedoucím oddělení gramatiky svého mateřského pracoviště – Ústavu pro jazyk český.

Zkušenosti ze zahraničních studijních pobytů v Německu, Velké Británii a v Polsku vnášejí do vědecké práce Františka Štíchy cenné podněty. Přinejmenším v letech 1991–1994 se během stáží v Institutu für deutsche Sprache v Mannheimu setkává s rozsáhlými korpusy němčiny. Hned od založení Ústavu Českého národního korpusu (1994) se stává velkým přívržencem projektu, posléze korpusové lingvistiky doslova zasvětil život. Tak jako si na přírodních vědách cení pevného empirického základu, nachází jeho paralelu ve zkoumání jazykového materiálu synchronních korpusů.

Hodnosti docenta dosahuje František Štícha habilitací na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v roce 2004, kromě jiného na základě *Česko-německé srovnávací gramatiky*. Ta se autorovi zjevně stává inspirací i pro další gramatiky, věnované napříště češtině – o nich ještě později.

Během plzeňských studijních let ovlivnil Františka Štíchu kromě germanisty Václava Boka zejm. bohemista Jaromír Špal. Vztah k němu vyjadřuje osobní reflexí: *Nemohu nevzpomínat, s jakou ochotou a s jakým nadšením se Jaromír Špal ujímal vedení mé studentské práce. Jak se v četných diskusích střetávaly první lingvistické zkušenosti začátečníka s bohatými znalostmi profesorovými. Vděčím svému profesorovi mimo jiné i za uvedení v autorskou obec tohoto časopisu. Zmíněným časopisem byla Naše řeč.*

Za vznikem jiného lingvistického časopisu František Štícha osobně stojí. Anabáze spjatá s redakčním řízením jej přivedly ke zmínce o potřebě dalšího publikačního prostoru. Poznámku jsem nesl v hlavě, a protože zkušenost se zakládáním periodika tu už byla, postupně v našich hlavách vykrystalizoval profil časopisu *Korpus – gramatika – axiologie*, jehož první číslo vyšlo roku 2010. Titul je tu právě deset let, on a jeho šéfredaktor tak sdílejí výročí. František Štícha zajistil časopisu mezinárodní ohlas, s nekončícím úsilím pečuje o jeho náplň i o spektrum spolupracovníků. Dosavadní řadu tvoří dvaadvacet čísel, představujících 106 článků a 77 recenzí či zpráv.

Mimo roli vedoucího redaktora časopisu *KGA* je František Štícha členem poradního sboru časopisu *Linguistica Pragensia* a členem recenzní rady časopisu *Studia germanistica*.

František Štícha byl pořadatelem nebo spoluorganizátorem řady vědeckých konferencí, z nichž za zvláštní zmínku stojí *Gramatika a korpus / Grammar & Corpora 2005* konaná v sídle AV ČR na Národní třídě v Praze a *Gramatika a korpus / Grammar & Corpora 2007* z Liblic, na niž přijali hostitelovo pozvání a úvodní referáty přednesli i Christian Mair a A. A. Polikarpov. Už předtím organizoval celostátní konferenci *Dynamika češtiny z hlediska lingvistické teorie a školské praxe* (Univerzita Karlova 1985), spoluorganizoval mezinárodní

konferenci *Writing vs. Speaking. Language-Text-Discourse Communication* (ÚJČ AV ČR 1993) a sympóziium *Korpus jako zdroj dat o češtině* (2004).

Podíl má rovněž na pořádání vědeckých sborníků, z nich zmiňme *The Syntax of Sentence and Text. A Festschrift for František Daneš* (Amsterdam: John Benjamins, 1994, se S. Čmejrkovou), sborník *Karel Čapek a český jazyk* (Praha: UK 1990) a sborník *Dynamika češtiny z hlediska lingvistické teorie a školské praxe* (Praha: UK, 1988, s R. Brabcovou).

Výraznou vědeckou stopu zanechal František Štícha jako nositel výzkumných úkolů Grantové agentury ČR. Mezi roky 2003–2005 to byl grant *Možnosti a meze gramatiky češtiny ve světle Českého národního korpusu*, navazující v období let 2006–2008 projektem *Kapitoly z české gramatiky*; výstupem obou byly stejnojmenné publikace, jichž byl F. Štícha spoluautorem i editorem. Autorský podíl má i na výsledku grantu *Slovník afixů užívaných v češtině* z let 2013–2016. Jako první ovšem vedl už v období 1991–1993 grant *Koncepce srovnávací gramatiky angličtiny, francouzštiny, němčiny a češtiny*.

Mezi zásadní počiny Františka Štíchy patří nesporně právě gramatiky, počínaje již zmíněnou česko-německou srovnávací, na niž později navázal editorstvím a autorstvím podstatné části jednodílné *Akademické gramatiky spisovné češtiny* (Academia, 2013) a zamýšlené čtyřdílné *Velké akademické gramatiky spisovné češtiny*, z níž první, dvousvazkový díl vyšel tiskem (Academia, 2018), druhý je v sazbě a třetí ve fázi textace.

Laická veřejnost zná osobnost Františka Štíchy z rozhlasových koutků, z jazykových koutků v časopisu *Vesmír* i v denním tisku, z překladů německy psané literatury, ale dílem i z uvedených gramatik. Širší odborná veřejnost jej zná krom četných jazykovědných článků i z vědeckých konferencí. K odborné erudici, zabíhající v posledních letech kromě literatury, výtvarného umění a hudby k již zmíněným přírodním vědám, a zejména k jejich metodologii, tak přibývá i rozměr lidský. Je nemálo těch, jimž neodmítl pomoc, jakkoli, nebo právě proto, že sám od počátku nejde cestou umetenou. Tak vznikla a vznikají i cenná přátelství, jež utvářejí zázemí pro další činnost odbornou i pro život, jak jde. Otisky těchto vazeb prolínají také kapitolami knihy *Lingvistika – korpus – empirie*, vydávané v těchto dnech Ústavem pro jazyk český AV ČR, v. v. i., na počest Františka Štíchy.

Miloslav Vondráček
oddělení gramatiky a oddělení současné lexikologie a lexikografie
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
vondracek@ujc.cas.cz

Vzpomínka na Stanislavu Kloferovou

V neděli 5. července 2020 nás po dlouhé a těžké nemoci navždy opustila naše drahá a skvělá kolegyně PhDr. Stanislava Kloferová, CSc., bohemistka, germanistka, specialistka na český jazykový zeměpis a lexikografii, a to na poli dialektologie i onomastiky, a rovněž na jazykové kontakty v nářečích, především česko-německé.

Dr. Kloferová se narodila 3. listopadu 1955 v Přerově, ale záhy se s rodiči přestěhovala do Brna, kde vystudovala gymnázium a potom němčinu a češtinu na *Filozofické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně* (dnes *Masarykovy univerzity*). Jejím hlavním studijním oborem byla němčina, její německá diplomová práce byla zaměřena dokonce literárně. Později ji však okolnosti dovedly k české lingvistice, na akademii věd do Ústavu pro jazyk český, kde se zamilovala do dialektologie a po celý zbytek života se jí věnovala.

Po mateřské dovolené nastoupila v roce 1982 na studijní pobyt v brněnském pracovišti *dialektologického oddělení Ústavu pro jazyk český Československé akademie věd* (dnes *Akademie věd České republiky*), kde pak setrvala celou svou pracovní kariéru: nejprve jako doktorandka, pak odborná a posléze vědecká pracovnice – je autorkou monografie *Mluva v severomoravském pohraničí* (Brno 2000), založené na její kandidátské práci *Jazyková situace v nově dosídleném severomoravském pohraničí* (ta v roce 1991 dostala cenu *Českého literárního fondu*), kde se soustředila na vývoj a stav mluvy v nově dosídlených oblastech severní Moravy po odchodu německého obyvatelstva –, v letech 1992–2000 jako vedoucí oddělení.

Lingvistická aktivita dr. Kloferové byla velmi obsáhlá a různorodá. Jejím hlavním počinem byla účast na mnohaletém projektu *dialektologického oddělení ÚJČ*, šestidílném *Českém jazykovém atlasu* (1992–2011, online <https://cja.ujc.cas.cz/e-cja/> – HTML verze, <https://cja.ujc.cas.cz/> – PDF verze). Ve všech dílech byla členkou autorského kolektivu se značným podílem komentářů a map, pro pátý díl zpracovala významnou a objevnou kapitolu *Svazky izoglos v nářečích*, díl *Dodatky*, řešený v rámci úkolu *Grantové agentury ČR*, dokonce vedla. Na *Dodatcích* pracoval dialektologický tým už v době, kdy se dočasně intenzivně věnoval i onomastické lexikografii a vytvářel online podobu *Slovníku pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku* (<https://spjms.ujc.cas.cz/>, dosud A–F), v letech 2005–2010 podporovanou GAČR; dr. Kloferová je autorkou více než šesti set hesel tohoto slovníku.

V rámci svého zájmu o onomastiku publikovala četné články a studie často zaměřené na interference mezi dialektem a onymií, např. *Vlastní jména v Českém jazykovém atlase* (Naše řeč 83, 2000), *Pomístní jména odvozená od osobních jmen v kontextu dialektologickém a onomastickém* (Acta onomastica 51, 1, 2010), *Propriale und nichtpropriale: Einheit in der Vielfältigkeit* (Slavia Centralis 3, 2010).

Od roku 2010 je hlavní náplní činnosti dialektologického oddělení online *Slovník nářečí českého jazyka* (<https://snej.ujc.cas.cz/>, dosud A–Č, část D), který dr. Kloferová až do svého onemocnění vedla, byla též řešitelkou dvou na tomto slovníku založených grantových úkolů.

Účastnila se i dalších počinů *Ústavu pro jazyk český*, např. knihy *Čeština nově od A do Ž* (Praha 2016) nebo knihy *Život ve slovech, slova v životě. Procházka labyrintem českých nářečí* (Praha 2018); spolu s dr. Šipkovou byla editorkou této knihy, vzniklé jako projekt dialektologického oddělení.

Dr. Kloferová spolupracovala i na projektech jiných pracovišť, zejména *Filozofické fakulty Masarykovy univerzity*, např. pro knihu *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky* (Praha 2007) napsala kapitolu *Dialektologie*, pro knihu *Vlastní jména v textech a kontextech* (Brno 2014) vytvořila kapitolu *Hádky o Hádky*, pro *Encyklopedický slovník češtiny* (Praha 2002) a *Nový encyklopedický slovník češtiny* (Praha 2016) napsala několik hesel (např. *Dialekt, Dialektologie, Izoglosa, Jazykový atlas, Jazykový zeměpis*) a pro knihu *Jazyková situace na Moravě a ve Slezsku* (Olomouc 2018) kapitolu *Slovník nářečí českého jazyka: má nám ještě dnes co říci?*

Významná je i pedagogická činnost dr. Kloferové. Téměř tři desetiletí vedla v *Ústavu českého jazyka FF MU* dialektologické semináře, semináře k současné české morfologii a současnému tvoření slov a rovněž diplomové a disertační práce z dialektologie. Od r. 1983 také působila jako lektorka češtiny na *Letní škole slovanských studií pro FF MU*, od r. 2013 pak přednášela v *Kabinetu češtiny pro cizince* o české dialektologii.

Dr. Kloferová byla rovněž členkou institucionálních orgánů: *Vědecké rady ÚJČ AV ČR* (1994–2000), *Vědecké rady FF MU* (1997–2000), *oborové komise pro doktorský a studijní program pro obor český jazyk na FF MU* (2002–2018).

Vedle svého základního vědeckého zaměření, kterým byla česká dialektologie a onomastika, nezapomínala dr. Kloferová ani na svůj hlavní studijní obor, němčinu. Velmi významný byl pro ni studijní pobyt v *Institutu für deutsche Sprache, Deutscher Sprachatlas*, v Marburku v Německu v roce 1996; poznatky zde získané pak využívala do konce života. Po celou dobu svého působení v *ÚJČ* byla v kontaktu s německým jazykovým prostředím, přednášela a publikovala v Rakousku i Německu, v letech 2000–2003 byla lektorkou češtiny v *Institutu für Slawistik der Universität Wien* a *Institutu für Übersetzen und Dolmetschen der Universität Wien*. Je spoluautorkou (s J. Balharem a J. Vojtovou) knihy *U nás ve Vídni. Vídeňští Češi vzpomínají* (Brno 1999) a četných německy psaných statí na dialektologická a onomastická témata v zahraničním tisku.

Spolupracovala i se zahraničním pracovištěm české dialektologii nejbližším, s *Jazykovědným ústavem Ľudovíta Štúra SAV* v Bratislavě; v rámci této spolupráce publikovala např. studie *K nářeční nivelizaci* (Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, Bratislava 1992) nebo *K lidové etymologii v nářečích* (Veda, Bratislava 2015).

Jako kolegyně i pedagožka byla dr. Kloferová vždy vstřícná, empatická, vždy ochotná spolupracovat, poradit a pomoci. Její odchod je pro *Ústav pro jazyk český AV ČR* i pro *Filozofickou fakultu Masarykovy univerzity*, v neposlední řadě i pro zahraniční instituce, s nimiž spolupracovala, nenahraditelnou ztrátou. Jako kolegové budeme z její práce ještě dlouho čerpat a budeme se snažit na ni důstojně navazovat. A na „naši Staňu“ budeme vždy s vděčností vzpomínat.

Libuše Čižmarová
dialektologické oddělení
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
libuse.cizmarova@gmail.com

Pokyny pro přispěvatele

Jazykovědné aktuality (časopis Jazykovědného sdružení ČR) přinášejí vědecké články z oboru lingvistiky, recenze, zprávy o konferencích a informace o činnosti Jazykovědného sdružení ČR. Časopis je otevřen také začínajícím lingvistům. Tematická čísla bývají věnována mimo jiné seminářům pořádaným JS. Příspěvky procházejí interním recenzním řízením.

Své texty zasílejte e-mailem Soně Schneiderové, výkonné redaktorce Jazykovědných aktualit (sona.schneiderova@pedf.cuni.cz). Součástí článků je **abstrakt v angličtině** v rozsahu 100 až 200 slov (včetně překladu titulu článku) a **seznam klíčových slov** v počtu 3 až 10, též v angličtině. Abstrakt by měl být svou povahou rematický a shrnovat obsah celého článku, nikoli jen výsledky. Ostatní typy příspěvků (kronika, recenze, zprávy) abstrakt ani klíčová slova nemají. Při úpravě příspěvku je třeba dodržovat tato pravidla:

1. Pro editaci textu používejte editor Word, písmo Times New Roman o velikosti 12, řádkování 1,5. Nepoužívejte automatické formáty ani různé druhy písma. Text zarovnejte do bloku.
2. Články čleňte do kapitol opatřených číslovaným nadpisem. I další úrovně členění (1.1 apod.) musí mít nadpis. Nečísľujte odstavce.
3. V textu lze používat kurzivu, tučné písmo pro zdůraznění a poznámky pod čarou.
4. Na literaturu se v textu odkazuje příjmením autora, rokem vydání díla, popř. stránkovým údajem v závorkách (Kopečný, 1980, s. 34).
5. Seznam literatury je uveden na konci; řadí se abecedně podle příjmení autora. V seznamu literatury má být uvedena pouze literatura, která je v článku citována.
6. V oddílech Kronika a Nové publikace se bibliografické údaje uvádějí přímo v textu (do závorky).
7. Bibliografické záznamy mají následující podobu:

Garvin, P. L. (1993): Funkční empirismus – noetický podklad soudobého funkcionalismu. *Slovo a slovesnost*, 54, s. 241–253.

Ivanič, R. (1994): Characterizations of context for describing spoken and written discourse. In: S. Čmejrková – F. Daneš – E. Havlová (eds.), *Writing vs Speaking: Language, Text, Discourse, Communication*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, s. 181–186.

Mathesius, V. (1982): *Jazyk, kultura a slovesnost*. Praha: Odeon.